

ISSN-2709-2925

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНІМ
М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ ВЕСТНИК

АКТЮБИНСКОГО
ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИМЕНИ М.БУКЕНБАЕВА

№4(21)
2025

Ғылыми-тәжірибелік журнал
2020 жылдың қыркүйек айынан бастап
жылына төрт рет шығады

Научно-практический журнал
Выходит четыре раза в год
с сентября 2020 года

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ»
ҒЫЛЫМИ–ТӘЖІРИБЕЛІК ЖУРНАЛЫ**

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- Азаматтық және конституциялық құқық –
- Гражданское и конституционное право –
- Civil and constitutional law –

- Әкімшілік құқық, әкімшілік қызмет –
- Административное право, административная деятельность –
- Administrative law, administrative activities –

- Қылмыстық құқық, криминология, қылмыстық процесс –
- Уголовное право, криминология, уголовный процесс –
- Criminal law, criminology, criminal procedure

- Ішкі істер органдарының кадрларын дайындау –
- Подготовка кадров органов внутренних дел –
- Training of personnel of internal affairs bodies –

- Шетелдердің құқық қорғау қызметінің тәжірибесі –
- Опыт правоохранительной деятельности зарубежных стран –
- Experience in law enforcement activities in foreign countries –

**4 (21)
2025**

Құрылтайшы:

«Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Малкеджар Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты»
Республикалық мемлекеттік мекемесі.

2020 жылдан бастап шығады.

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің
ақпарат комитетінде тіркелген.

Тіркеу куәлігі: 2020 жылғы 23 сәуірдегі № KZ94VPY00022587.

Бас редактор:

Есболаев Ғ.М. – заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Редакциялық алқа құрамы:

Т.К.Акимжанов (з.ғ.д., профессор);

Е.О.Түзелбаев (з.ғ.д., профессор);

Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор);

В.Г.Татарян (з.ғ.д., профессор);

З.С.Токубаев (з.ғ.д., профессор);

С.С. Молдыбаев (з.ғ.д., профессор);

В.А. Азаров (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы);

О.А. Авдеева (з.ғ.д., доцент, Ресей Федерациясы);

Б.Т. Булеулиев (з.ғ.д., қауымдастырылған профессор)

М.Д. Ахметов (з.ғ.к.);

Е.Е. Қайнар (философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор);

Е.Т.Абеуов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор);

Г.Ж.Сулейманова (з.ғ.к.);

Ж.Н. Бисенбаева (философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор);

Д.А. Амангельдиев (философия докторы (PhD)).

«Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» ғылыми-тәжірибелік журналы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған.

Тілі: қазақ, орыс, ағылшын.

Жиілігі: тоқсанына бір рет.

Тақырыптық бағыт: заң ғылымдары, құқық қорғау қызметі, көпсалалы зерттеулер.

Таралу аумағы: Қазақстан Республикасы, ТМД елдері, алыс шет елдер.

Жауапты хатшы:

А.А. Алимпиев

Беттеу:

С.Б. Нұржанов

Редакцияға келіп түскен материалдар қайтарылмайды. Ғылыми және нақты сипаттағы қателіктер, дәлсіздіктер үшін автор (авторлар) жауап береді. Егер мақала қабылданбаса, редакция алқасы бас тарту себептері бойынша пікірталас жүргізбеу құқығын сақтайды. Материалдарды басқа басылымдарда пайдалануға редакцияның жазбаша келісімімен ғана жол беріледі. Журналға сілтеме міндетті түрде қажет.

Мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ИМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмысын ұйымдастыру бөлімі.

030011, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ., Курсанттар тас жолы,1.

Вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: mail@ui-aktobe.kz

Басуға 2025 ж. 20 желтоқсанда жіберілді.

A4 форматы. Офсеттік қағаз.

Ризографтық басылым.

Таралымы 200 дана.

Собственник:

Республиканское государственное учреждение «Актюбинский юридический институт Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени Малкеджара Букенбаева».

Издается с 2020 года.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан.

Регистрационное свидетельство № KZ94VPY00022587 от 23 апреля 2020 года.

Главный редактор:

Есболаев Г.М. – кандидат юридических наук, доцент.

Редакционная коллегия:

Акимжанов Т.К. (д.ю.н., профессор);

Тузелбаев Е.О. (д.ю.н., профессор);

Дильбарханова Ж.Р. (д.ю.н., профессор);

Татарян В.Г. (д.ю.н., профессор);

Токубаев З.С. (д.ю.н., профессор);

Молдыбаев С.С. (д.ю.н., профессор);

Азаров В.А. (д.ю.н., профессор, Российская Федерация);

Авдеева О.А. (д.ю.н., доцент, Российская Федерация);

Булеулиев Б.Т. (д.ю.н., ассоциированный профессор);

Абеуов Е. Т. (к.ю.н., ассоциированный профессор);

Ахметов М.Д. (к.ю.н.);

Кайнар Е.Е. (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор);

Сулейманова Г.Ж. (к.ю.н.);

Бисенбаева Ж.Н. (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор);

Амангельдиев Д.А. (доктор философии (PhD)).

Научно-практический журнал «Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева» предназначен для публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран.

Язык: казахский, русский, английский.

Периодичность: 1 раз в квартал.

Тематическая направленность: юридические науки, правоохранительная деятельность, мультидисциплинарные исследования.

Территория распространения: Республика Казахстан, страны СНГ, дальнее зарубежье.

Ответственный секретарь:

Алимпиев А.А.

Верстка:

Нуржанов С.Б.

Поступившие в редакцию материалы возврату не подлежат. За ошибки, неточности научного и фактического характера ответственность несет автор (авторы). Если статья отклонена, редколлегия сохраняет за собой не вести дискуссию по мотивам отклонения. Использование материалов в других изданиях допускается только с письменного согласия редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Адрес:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева.

030011, Республика Казахстан, г. Актобе, Курсантское шоссе 1.

Вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: mail@ui-aktobe.kz

Подписано в печать 20 декабря 2025 г.

Формат А4. Бумага офсетная.

Печать на ризографе.

Тираж 200 экз.

Owner:

Republican State Institution «Aktobe Law Institute
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Malkejar Bukenbayev».
Published since 2020.

The journal is registered with the Information Committee of the Ministry of Information
and Public Development of the Republic of Kazakhstan.

Registration certificate no. KZ94VPY00022587 dated April 23, 2020.

Editor-in-Chief:

Esbolaev G. – candidate of law, associate professor.

Editorial board:

Akimzhanov T. (Doctor of law, professor);
Tuzelbaev E. (Doctor of law, professor);
Dilbarkhanova Zh. (Doctor of law, professor);
Tataryan V. (Doctor of law, professor);
Tokubaev Z. (Doctor of law, professor);
Moldybaev S. (Doctor of Law, Professor);
Azarov V. (Doctor of law, professor, Russian Federation);
Avdeeva O. (Doctor of law, associate professor, Russian Federation);
Buleuliev B. (Doctor of Law, Associate Professor);
Abeuov E. (Candidate of law, associate professor);
Akhmetov M. (candidate of law);
Kainar E. (Doctor of philosophy (PhD), associate professor);
Suleymanova G. (candidate of law);
Bisenbayeva Zh. (Doctor of philosophy (PhD), associate professor);
Amangeldiev D. (Doctor of philosophy (PhD)).

The scientific and practical journal «Bulletin of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev» is intended for publication in the open press of the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries.

Language: Kazakh, Russian, English.

Frequency: 1 time per quarter.

Thematic focus: legal sciences, law enforcement, multidisciplinary research.

Distribution area: Republic of Kazakhstan, CIS countries, far abroad.

Executive Secretary:

Alimpiev A.

Layout:

Nurzhanov S.

Materials received by the editorial office are not subject to return. The author(s) is responsible for errors, inaccuracies of a scientific and factual nature. If the article is rejected, the editorial board reserves the right not to discuss the reasons for the rejection. The use of materials in other publications is allowed only with the written consent of the editorial board. A link to the journal is required.

Address:

Department of organization of research and editorial and publishing work of the Aktobe
law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev.
030011, Republic of Kazakhstan, Aktobe, Cadet highway 1.

Вебсайт: www.aui-aktobe.kz

e-mail: mail@ui-aktobe.kz

Signed to the press on December 20, 2025.

A4 format. Offset paper.

Printing on a risograph.

Edition of 200 copies

МАЗМҰНЫ=СОДЕРЖАНИЕ

АЗАМАТТЫҚ ЖӘНЕ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ И КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CIVIL AND CONSTITUTIONAL LAW

Амангельды А.А. Вопросы терминологии в сфере правопреемства исключительных прав.	9
Қожасова А.Б. Конституциялық құндылықтар жүйесіндегі заң мен тәртіп принциптерінің жүзеге асуы.....	15

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ, ӘКІМШІЛІК ҚЫЗМЕТ АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО, АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITIES

Амангелді А.А., Дюсебаев Т.Т. Жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік.....	21
Қаратаев Т.Ж. Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер бойынша кәмелетке толмағандарға қатысты жаза тағайындаудың мәселелері.....	28
Келимбердин М.А., Ералина С.Е. К вопросу о правовом статусе иностранных граждан и лицам без гражданства по миграционному законодательству Республики Казахстан.....	35

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ, ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL LAW, CRIMINALOLOGY, CRIMINAL PROCEDURE

Esbolaev G., Alimpiev A. On the effectiveness of a combination of certain innovative and traditional measures aimed at optimizing the prevention of drug addiction and drug crime among young people.....	45
Alimpiev A., Eralina S., Khakimov E. On the issue of consideration socio-biological factors that cause the commission of a violent crime by a minor individual and measures affecting their minimization.....	52
Алдияров Е.Т., Уакасов Д.А. Ақпараттық технологияларды пайдалана отырып жасалатын құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл.....	57
Канкулов Н.К., Кульбаев С.Б. Адам ұрлығы үшін қылмыстық жауапкершілік туралы Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясының заңнамасы.....	61
Канкулов Н.К., Кульбаев С.Б. Ресей және Қазақстандағы адамның жеке бас бостандығына тиесілі қылмыстарға қарсы іс-қимылдары: қазіргі жағдай және халықаралық стандарттар.....	67

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ КАДРЛАРЫН ДАЙЫНДАУ ПОДГОТОВКА КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ TRAINING OF PERSONNEL OF INTERNAL AFFAIRS BODIES

Ашимханова Ф.М. «Заң және тәртіп» идеологиясы мемлекеттің саяси-құқықтық дамуының стратегиялық негізі ретінде	76
Байманова А.М. Актуальные проблемы воспитания подростков в современных условиях.....	80
Джампеисова Ж.Г. Проектная деятельность на занятиях по иностранному языку как эффективная инновационная технология в системе современных подходов к обучению курсантов.....	84

Каирбаев Ж.К. Понятие о выносливости, а также методы её развития для курсантов и слушателей МВД.....	91
Mukhtarova A.K. Spiritual and moral education of future police officers in the process of learning a foreign language.....	95
Нурланов Е.Н. Болашақ полиция қызметкерлерінің Қазақстан тарихы арқылы рухани-мәдени құндылығын арттыру.....	101
Нурланов Е.Н. Ер Едіге және дала заңдары: Жошы ұлысындағы билік пен құқық жүйесі.....	106
Уакасов Д.А., Кусайнова М.А. Құқықтық мәдениет пен құқықтық сананың қалыптасуы..	111

ШЕТЕЛДЕРДІҢ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТӘЖІРИБЕСІ **ОПЫТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН** **EXPERIENCE IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES IN FOREIGN COUNTRIES**

Линевич Я.В. К вопросу об определении стадии совершения преступления, предусмотренного ст. 228.1 УК РФ.....	119
Ортиков Ж.А. Пути совершенствования обучения базовой подготовке сотрудников стрельбе из пистолета.....	122
Шаевич А.А. Юридическая психология в структуре современного правового образования.....	128
.....	
«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР	133
ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»	136
REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS IN THE JOURNAL «BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE NAMED AFTER M. BUKENBAYEVA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»	139

➤ Азаматтық және
конституциялық құқық

➤ Гражданское и
конституционное право

➤ Civil and constitutional law

ВОПРОСЫ ТЕРМИНОЛОГИИ В СФЕРЕ ПРАВОПРЕЕМСТВА ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫХ ПРАВ

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию института правопреемства применительно к сфере права интеллектуальной собственности. Анализ норм и теоретических положений о правопреемстве свидетельствует о том, что данный аспект изучен в Казахстане недостаточно, что приводит к путанице и неясности терминологии, вследствие несовершенства законодательства, регулирующего отношения в сфере интеллектуальной собственности, возникают проблемы в правоприменительной деятельности. Такая ситуация невольно порождает значительные трудности и для практики касательно результатов интеллектуальной деятельности, средств индивидуализации, реализации исключительных прав на них и правильного понимания института правопреемства в указанной сфере. В статье проанализированы различные подходы к понятию правопреемства, его классификации. В статье проведено детальное исследование по таким аспектам права интеллектуальной собственности, как наследование исключительных прав, корректное применение понятийного аппарата, проблемы в Законе Республики Казахстан об авторском праве и смежных правах, договорное правопреемство в сфере интеллектуальной собственности. Автором обоснованы понятия «переход», «передача», «предоставление», «распоряжение», исследованы право доступа и право следования. Особое внимание уделено проблеме соотношения договора уступки исключительных прав и цессии, изучены особенности правопреемства в договоре франчайзинга.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, исключительные права, франчайзинг, передача, отчуждение, распоряжение, уступка, правопреемство, наследование.

ЕРЕКШЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ МҰРАҒЕРЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақала зияткерлік меншік құқығына қатысты мұрагерлік институтын зерттеуге арналған. Құқықтық мирасқорлық туралы нормалар мен теориялық ережелерді талдау бұл аспект Қазақстанда жеткілікті зерттелмегенін көрсетеді, бұл терминологияның шатасуы мен түсініксіздігіне әкеледі, зияткерлік меншік саласындағы қатынастарды реттейтін заңнаманың жетілмегендігіне байланысты құқық қолдану қызметінде проблемалар туындайды. Мұндай жағдай байқаусызда зияткерлік қызмет нәтижелеріне, дараландыру құралдарына, оларға айрықша құқықтарды іске асыруға және аталған саладағы құқықтық мирасқорлық институтын дұрыс түсінуге қатысты тәжірибеге айтарлықтай қиындықтар туғызады. Мақалада мұрагерлік ұғымына, оның жіктелуіне әртүрлі көзқарастар талданады. Мақалада зияткерлік меншік құқығының айрықша құқықтарды мұра ету, ұғымдық аппаратты дұрыс қолдану, Қазақстан Республикасының Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы Заңындағы проблемалар, зияткерлік меншік саласындағы шарттық құқықтық мирасқорлық сияқты аспектілері бойынша егжей-тегжейлі зерттеу жүргізілді. Автор «өту», «беру», «билік ету» ұғымдарын негіздейді, қол жеткізу құқығы мен жүру құқығы зерттеледі. Айрықша құқықтарды беру шарты мен цессияның арақатынасы мәселесіне ерекше назар аударылды, франчайзинг шартындағы құқықтық мирасқорлықтың ерекшеліктері зерттелді.

Түйінді сөздер: зияткерлік меншік құқығы, айрықша құқықтар, франчайзинг, беру, иеліктен шығару, билік ету, концессия, мирасқорлық, мұрагерлік.

TERMINOLOGICAL ISSUES IN THE SPHERE OF SUCCESSION OF EXCLUSIVE RIGHTS

Abstract. This article is devoted to the study of the institute of succession in relation to the field of intellectual property law. An analysis of the norms and theoretical provisions on succession indicates that this aspect has not been studied sufficiently in Kazakhstan, which leads to confusion and ambiguity of terminology, due to imperfect legislation regulating relations in the field of intellectual property, problems arise in law enforcement. This situation unwittingly creates significant difficulties for practice regarding the results of intellectual activity, means of individualization, the exercise of exclusive rights to them and the correct understanding of the institution of succession in this area. The article analyzes various approaches to the concept of succession and its classification. The article provides a detailed study on such aspects of intellectual property law as the inheritance of exclusive rights, the correct application of the conceptual framework, problems in the Law of the Republic of Kazakhstan on Copyright and Related Rights, contractual succession in the field of intellectual property. The author substantiates the concepts of «transfer», «transfer», «provision», «disposal», examines the right of access and the right of succession. Special attention is paid to the problem of the relationship between the contract of assignment of exclusive rights and assignment, the features of succession in the franchise agreement are studied.

Keywords: intellectual property law, exclusive rights, franchising, transfer, alienation, disposition, assignment, succession, inheritance.

Правопреемство может быть договорным, когда передача прав и обязанностей основывается на соглашении сторон, и такое преемство может быть, как универсальным, так и сингулярным, все зависит от условий договора.

Согласно ст. 966 ГК РК по лицензионному договору сторона, обладающая исключительным правом на результат интеллектуальной творческой деятельности или на средство индивидуализации (лицензиар), *предоставляет* другой стороне (лицензиату) право временно использовать соответствующий объект интеллектуальной собственности определенным способом. В соответствии с пп. 5) ст. 1 ЗоАП авторский договор - договор, предметом которого является *передача* имущественных прав на использование одного или более объектов авторского права. Авторский договор является разновидностью лицензионного договора.

Неоднократно нами было обращено внимание на путаницу, допущенную в ЗоАП РК, заключающаяся в том, что если авторский договор относится к разновидности лицензионного договора, то нужно использовать термин предоставление,

однако законодатель в ЗоАП РК не учел изменения согласно Закону Республики Казахстан от 20 июня 2018 года № 161-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере интеллектуальной собственности» (далее – Закон об изменениях 2018 года), которые были введены в 2018 году [1; 2]. В этой связи, считаем о необходимости внесения изменений в положения ЗоАП РК касательно понятия авторского договора. В свою очередь, термин «передача» в ЗоАП РК должен применяться к договору об уступке, то есть отчуждении исключительного права, при котором происходит смена правообладателя исключительных прав полностью или частично.

Однако стоит обратить внимание на то, что специфика исключительных прав состоит в его содержании. Содержание правомочий исключительных прав зависит от объекта интеллектуальной собственности. Таким образом, сущность и содержание исключительного права (объем правомочий) на тот или иной объект интеллектуальной собственности напрямую влияют на условия договора, сделки в соответствии с которыми

исключительные права предоставляются, передаются или переходят.

Необходимо отметить, что согласно ст. 964, 965 ГК РК передать, предоставить или осуществить переход возможно полностью или частично, что еще раз подчеркивает специфику оборотоспособности исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности.

В этой связи, применительно к правопреемству термин «переход означает - универсальное правопреемство, которые осуществляется в порядке наследования или реорганизации, а термины «передача» и «предоставление» означает договорное правопреемство.

И для того, чтобы верно применять термины «отчуждение», «предоставление», «передача» нельзя не учитывать природу исключительного права, оно для этого и выделено в отдельную категорию имущественных прав в теории гражданского права, в ГК!

И здесь еще одной особенностью, подчеркивающей особый характер имущественных прав на объекты интеллектуальной собственности, доказывающей данную позицию, является то, что принудительный вид правопреемства может осуществляться на основании принудительной лицензии, т.е. посредством заключения лицензионного договора через суд. Этот институт закреплен в статье 11 Патентного закона РК, из этого следует, что сингулярное правопреемство может быть и принудительным.

Но как быть в таком случае с положением п. 1 ст. 965 ГК о том, что исключительные права на объект интеллектуальной собственности, если иное не предусмотрено настоящим Кодексом или иными законодательными актами, могут быть переданы их правообладателем *полностью или частично* по договору другому лицу.

При *отчуждении* исключительных прав появляется новый субъект, но при *передаче* исключительных прав полностью, а при частичной передаче часть правомочий за отчуждателем сохраняется.

По лицензионному договору исключительное право может *предоставляться полностью или же предоставляется часть правомочий*.

Касательно применения договора купли-продажи к договору об отчуждении, следует опять-таки обратиться к положениям, внесенным Законом об изменениях 2018 года, о том, что условия договора передачи исключительных прав или лицензионного договора могут быть условиями иных договоров.

В частности, в ст. 18 Закона РК от 13 июля 1999 года «Об охране селекционных достижений» (далее – Закон РК о селекционных достижениях), аналогично ГК РК, был введен термин «предоставление права использования селекционного достижения», означающий заключение лицензионного договора, договора комплексной предпринимательской лицензии или иного договора с лицензиаром, включающего условия лицензионного договора. Из этого следует вывод, что предоставление права на использование селекционного достижения возможно не только путем договоров, закрепленных специальным законодательством РК, но и посредством заключения других соглашений, например, в виде смешанного договора в форме договора подряда, аренды, оказания услуг и прочее, то есть тем самым расширено применение условий лицензионного договора в иных договорных типах, что расширяет возможности предоставления прав на использование селекционных достижений посредством заключения разных договоров. Ранее такое (до 20 июня 2018 года) было возможно только при заключении лицензионных договоров.

Такие же изменения были внесены в п. 1 ст. 14 Патентного закона, в соответствии с которым любое лицо, не являющееся патентообладателем (лицензиат), вправе использовать охраняемый объект промышленной собственности с разрешения патентообладателя (лицензиар) на основе лицензионного договора, договора комплексной предпринимательской лицензии или иного договора с лицензиаром,

включающего условия лицензионного договора (лицензионный договор).

Это означает, что предоставление исключительных прав может осуществляться на основании лицензионного договора, договора комплексной предпринимательской лицензии или иного договора.

Следует отметить специфику правопреемства в договоре франчайзинга, иначе именуемым договором комплексной предпринимательской лицензии. Договорные способы оборотоспособности и переход исключительного права также между собой взаимодействуют.

Согласно п. 2 ст. 909 ГК РК в случае смерти лицензиара-гражданина его права и обязанности по договору комплексной предпринимательской лицензии переходят к наследнику при условии, что последний зарегистрирован или в течение шести месяцев со дня открытия наследства регистрируется в качестве предпринимателя. В ином случае договор прекращается.

Управление лицензионным комплексом в период до принятия наследником соответствующих прав и обязанностей или до регистрации наследника в качестве предпринимателя осуществляется доверительным управляющим, назначаемым нотариусом в установленном порядке.

Таким образом, положения ст. 909 ГК РК предусматривают возможность наследования прав и обязанностей лицензиара по договору франчайзинга, но при этом обязательным условием является соблюдение порядка оформления наследственных прав. Считаем в этом случае, следует внести изменения и дополнения в заключенный договор в связи со сменой франчайзера.

Конечно же, защита законных интересов комплексного лицензиата является важным пунктом любого соглашения, поэтому в договоре франчайзинга рекомендуется предусматривать порядок исполнения прав и обязанностей сторон такого соглашения в случае смерти комплексного лицензиара.

Однако даже последовательное включение положений в договор создает риски для франчайзера, наследники могут действовать или бездействовать недобросовестно, или вступить в спор по вопросам имущественного характера, что потенциально может негативно отразиться на бизнесе лицензиата.

Таким образом, переход исключительного права может повлиять на действие договора в части отсутствия статуса предпринимателя у правопреемника-правообладателя исключительного права.

Рассмотрим *договор уступки исключительных прав*. Договор уступки исключительных прав следует признать договором, по которому происходит *отчуждение* исключительных прав, поскольку фактически меняется лицо правообладателя, причем отчуждать исключительные права может не только сам автор, но и последующие правообладатели.

Законом об изменениях от 20 июня 2018 года № 161-VI-ЗРК была дополнена ст. 11-1 Патентного закона РК, в п.1 которой содержится, что патентообладатель вправе *передать* принадлежащее ему исключительное право на объект промышленной собственности другому физическому или юридическому лицу по договору уступки.

Согласно п. 1 ст. 21 Закона о товарных знаках исключительное право на товарный знак в отношении всех товаров (услуг) либо их части может быть передано по договору уступки. Но установлено также ограничение, что передача исключительного права на товарный знак не допускается, если она может явиться причиной введения в заблуждение относительно товара или его изготовителя.

В соответствии с п. 1 ст. 20-1 Закона об охране селекционных достижений патентообладатель вправе передать принадлежащее ему исключительное право на селекционное достижение другому физическому или юридическому лицу по договору уступки.

П. 3 ст. 7 Закона о ТИМС порядок пользования исключительным правом, принадлежащим нескольким авторам

топологии или иным правообладателям, определяется договором между ними. При отсутствии такого договора каждый из них может использовать охраняемую топологию по своему усмотрению, но не вправе предоставить на нее лицензию или уступить исключительное право другому лицу без согласия остальных правообладателей.

Однако статьи 31 Закона РК «Об авторском праве и смежных правах» изменения и дополнения Закона от 20 июня 2018 года № 161-VI не коснулись, и поэтому путаница произошла с терминами.

Таким образом, после введения в действие Закона от 20 июня 2018 года *уступка и передача* — это один и тот же термин в Патентном законе, Законе о товарных знаках, Законе об охране селекционных достижений, Закона о ТИМС, по которому происходит передача исключительных прав полностью или частично.

По договору уступки отчуждается исключительное право полностью или частично, а по лицензионному договору предоставляются, т.е. выдается разрешение использовать правомочия, которые указаны в ст. 16 Закона РК «Об авторском праве и смежных правах». И содержание ст. 16 Закона РК «Об авторском праве и смежных правах» имеет существенное значение для ст. 31 Закона РК «Об авторском праве и смежных правах», так как именно в ст. 16 Закона РК «Об авторском праве и смежных правах» перечисляются правомочия исключительного авторского права, которые могут быть переданы, т.е. отчуждены, уступлены или предоставлены полностью, или частично.

Авторский лицензионный договор — это договор об использовании произведений науки, литературы и искусства, заключаемый автором или его правопреемниками, в результате которого за вознаграждение предоставляются права на произведения, передача которых не запрещена законом.

В качестве существенных условий авторского договора должны рассматриваться условия в объекте авторского (смежного) права, исходя из

этого предлагается внести соответствующие изменения в статью 32 Закона Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах».

При этом Закон РК «Об авторском праве и смежных правах» различает *авторский договор о передаче исключительных прав и авторский договор об уступке исключительных прав*, с помощью которого оформляется уступка имущественных прав между автором и лицом, которому они уступаются.

В данном случае следует понимать, что авторский договор о передаче исключительных прав относится к типу договоров о предоставлении использования исключительных прав, а авторский договор об уступке исключительных прав — к договорам об отчуждении исключительных прав [3].

Касательно передачи исключительных прав на товарный знак, следует пояснить, что согласно Закону о товарных знаках исключительное право можно передать с момента регистрации или с момента подачи заявки право, хотя в Законе о товарных знаках написано регистрация возникает с момента подачи заявки. Данная мера предусмотрена с целью сократить срок монополии исключительного права на товарные знаки. Юридически исключительное право возникает после внесения в реестр товарных знаков, на момент подачи заявки на товарный знак уступается право на получение исключительных прав и охранного документа (свидетельства), а после регистрации уже уступается само исключительное право, так как оно подтверждается регистрацией и выдачей охранного документа.

Вместе с тем, нами было предложено установить соотношение понятий цессии с уступкой исключительных прав. Исходя из вышеупомянутых положений действующего законодательства РК в части договора уступки, становится очевидным, что посредством заключения договора происходит отчуждение, то есть безвозвратная утрата правообладателем исключительных прав на тот или иной

объект интеллектуальной собственности, следовательно, происходит смена статуса правообладателя.

Что же касается цессии, то в соответствии с пунктом 1 статьи 339 ГК РК право (требование), принадлежащее кредитору на основании обязательства, может быть передано им другому лицу по сделке (уступка права требования) или перейти к другому лицу на основании законодательного акта. Следует особо выделить тот момент, что согласие должника не требуется, если это не предусмотрено законодательными актами или договором.

Договор уступки исключительных прав с цессией ничего общего не имеет, по первому – отчуждаются исключительные права, и происходит смена правообладателя исключительных прав, по второму – происходит перемена лиц в обязательстве.

В казахстанской литературе имеется мнение, что такое право может основываться на других правоотношениях, в частности, в отношениях интеллектуальной собственности [4, С. 320]. Уступка требования (цессия) есть договор между первоначальным кредитором (цедентом) и новым кредитором (цессионарием) [4, С. 320].

Проведя анализ данного утверждения, совершенно очевидно, что имеется противоречие. Такое требование действительно может основываться на отношениях интеллектуальной собственности, но тогда, когда уступает такое право первоначальный кредитор, то есть это и есть цессия. Следовательно, имеет место обязательство, по которому кредитор уступает свое требование третьему лицу – новому кредитору, и таким образом происходит замена кредитора. Когда же речь идет о договоре уступки исключительных прав, речь не идет о каком-либо первоначальном обязательстве, по которому кредитор уступает исключительные права. В этом договорном обязательстве правообладатель продает свое исключительное право (полностью или частично) приобретателю, и таким образом происходит отчуждение исключительного права. Из этого вытекает, что цессия и

договор уступки исключительных прав совершенно разные по содержанию обязательства [3; 5, С. 296-297, 332-33; 6].

Исходя из этого следует вывод, что это законодатель в Законе РК «Об авторском праве и смежных правах» 1996 года не учел положения Патентного закона, не принял во внимание, что означает уступка и передача согласно Закону об изменениях от 20 июня 2018 года, а именно: это единые термины и речь идет об отчуждении полностью или частично, в свою очередь неисключительного права в природе не существует, есть неисключительная лицензия.

В сфере промышленной собственности можно заключить договоры, по которым еще не возникло имущественного исключительного права, например – это договоры уступки прав заявителя до выдачи охранного документа, т.е. заявитель подал заявку на получение патента на изобретение (селекционное достижение) или заявку на получение свидетельства на товарный знак (наименование места происхождения товара), но не получил еще охранный документ и есть риск, что могут отказать выдать патент или свидетельство. Вопрос эти договоры можно отнести к правопреемству, если да то, что передается, какие права и в случае отказа выдачи охранного документа кому предъявлять претензии первоначальному заявителю или экспертной организации?

Резюмируя проведенное исследование, очевидно, что при исследовании вопросов правопреемства и в целом отдельных аспектов институтов интеллектуальной собственности следует принимать во внимание специфику исключительных прав на отдельные объекты творческой деятельности и средства индивидуализации.

Кроме того, самому законодателю не всегда удастся достичь единообразного применения терминов в отношении объектов интеллектуальной собственности, поскольку определенные несоответствия и путаница в отдельных положениях нормативных правовых актов все же имеются. Вместе с тем, понятийный аппарат требует внимательного подхода к использованию,

поскольку это может повлиять на практику применения правовых норм, что может

привести к неблагоприятным последствиям для обладателей исключительных прав.

Список использованных источников:

1. Амангельды А.А. Что из диссертации д.ю.н., профессора Амангельды А.А. реализовано в действующем законодательстве Республики Казахстан в сфере интеллектуальной собственности от 20 июня 2018 года // Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. - № 4. – 2022. – С. 85-93.
2. Амангельды А.А. Законодательство в сфере интеллектуальной собственности: проблемы совершенствования // Патенты и лицензии. Интеллектуальные права. - № 2. – 2023. – С. 60-66.
3. Амангельды А.А. Право интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: автореф. дисс. ... д.ю.н. – М., 2015. – 43 с.
4. Гражданский кодекс РК (Общая часть). Комментарий (постатейный). В 2 кн. – 3 изд., перераб., доп., с использованием судебной практики / Отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2007. – 420 с.
5. Амангельды А.А. Проблемы права интеллектуальной собственности Республики Казахстан на современном этапе: Монография. – Алматы: Интерлигал, 2015. – 404 с.
6. Амангельды А.А. Оборотоспособность прав в сфере интеллектуальной собственности // Вестник Института законодательства и правовой информации. - № 1. – 2023. – С. 72-81.

Сведения об авторе:

¹*Амангельды Айжан Амангельдықызы* – доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Университета Кунаева.

Амангелді Айжан Амангелдіқызы – заң ғылымдарының докторы, Қонаев Университетінің азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy – doctor of law, professor of the Department of civil law disciplines of Kunaev University.

ӘОЖ 342.4

Қожасова А.Б.¹

¹*Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ЖҮЙЕСІНДЕГІ ЗАҢ МЕН ТӘРТІП ПРИНЦИПТЕРІНІҢ ЖҮЗЕГЕ АСУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада заң үстемдігінің негізін құрайтын конституциялық құндылықтар контекстінде «Құқық және тәртіп» қағидасының жүзеге асырылуы талданады. Заң үстемдігі, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, азаматтық қоғамның құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі рөлі сияқты негізгі аспектілер қарастырылады. Онда «Құқықтық тәртіп» қағидасының конституциялық нормаларға қалай кіріктірілгені және демократиялық институттардың нығаюына ықпал ететіндігі зерттеледі. Құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудегі мемлекеттік органдар мен қоғамның өзара іс-қимылына, сондай-ақ осы принципті бұзудың салдарына ерекше назар аударылады. Қорытындыда конституциялық құндылықтарды тиімді жүзеге асыру және қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін заң үстемдігі мен адам құқықтарын қорғауды үйлесімді үйлестірудің маңыздылығы атап өтілген.

Түйінді сөздер: құқықтық мемлекет, конституциялық құндылықтар, заң үстемдігі, құқықтық жауапкершілік, азаматтың құқықтары мен бостандықтары.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА «ЗАКОН И ПОРЯДОК» В СИСТЕМЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация. В статье анализируется реализация принципа «Закон и порядок» в контексте конституционных ценностей, которые служат основой правового государства. Рассматриваются ключевые аспекты, такие как верховенство закона, защита прав и свобод граждан, а также роль гражданского общества в поддержании правопорядка. Исследуется, как принцип «Закон и порядок» интегрируется в конституционные нормы и способствует укреплению демократических институтов. Особое внимание уделяется взаимодействию между государственными органами и обществом в обеспечении законности и порядка, а также последствиям нарушения этого принципа. В заключение подчеркивается важность гармоничного сочетания законности и защиты прав человека для эффективной реализации конституционных ценностей и обеспечения стабильности в обществе.

Ключевые слова: правовое государство, конституционные ценности, верховенство права, юридическая ответственность, гражданские права и свободы.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF «LAW AND ORDER» IN THE SYSTEM OF CONSTITUTIONAL VALUES

Abstract. This article analyzes the implementation of the principle of «Law and Order» in the context of constitutional values that form the foundation of the rule of law. Key aspects such as the rule of law, the protection of citizens' rights and freedoms, and the role of civil society in maintaining law and order are examined. It examines how the principle of «Law and Order» is integrated into constitutional norms and contributes to the strengthening of democratic institutions. Particular attention is paid to the interaction between government bodies and society in ensuring law and order, as well as the consequences of violating this principle.

Keywords: legal state, constitutional values, rule of law, legal responsibility, civil rights and freedom.

Құқықтық мемлекет тұжырымдамасының негізін қалаушы құндылықтар — адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, заңның үстемдігі, тәртіп пен жауапкершілік. Бұл құндылықтар мемлекеттің конституциялық негізін айқындайды және қоғамдағы тұрақтылық пен әділдіктің кепілі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы осындай құндылықтарды меңзейді, ал олардың өмірде іске асуы заң мен тәртіп принциптеріне негізделеді.

2025 жылғы Қасым Жомарт Тоқаевтың «...Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Жолдауында құқық үстемдігін нығайту, тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз ету, цифрлық трансформация арқылы мемлекеттік басқаруды жетілдіру басты басымдық ретінде белгіленді. Осы тұрғыда,

конституциялық құндылықтар жүйесіндегі заң мен тәртіп принциптері қалай іске асады, қандай механизмдер арқылы жүзеге асады — осы мәселелерді талдап өтуіміз керек.

Конституциялық құндылықтар — мемлекеттің саяси-құқықтық негізі болып табылатын нормативтік және идеологиялық қағидалар. Олар қоғамның құқықтық мәдениетін, мемлекеттің басқару жүйесін, азаматтардың қатысуын және жауапкершілігін қалыптастырады.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Конституциясында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құқықтық құндылық ретінде белгіленген. Сонымен қатар, құқық үстемдігі, заңның барлығына бірдей қолданылуы, мемлекеттік билік органдарының заңмен шектелуі — осы құндылықтар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Бұл құндылықтар заң мен тәртіп принциптерін өмірге енгізудің бастапқы нүктесін құрайды: заңның үстемдігі, теңдік, билік органдарының заң алдында жауапкершілігі. Тек осы арқылы қоғамда тәртіп орнап, азаматтар мен мемлекеттің өзара сенімі артады.

Заң мен тәртіп принциптері — конституциялық құндылықтардың жүзеге асуындағы негізгі құралдар. Олардың мәні мынадай:

- Заңның үстемдігі — Конституция, заңдар және нормативтік құқықтық актілердің барлығына міндетті екендігін жариялайды. Бұл қағидаға сәйкес, ешкім заңнан жоғары емес.

- Құқықтық теңдік — барлық азаматтар заң алдында тең, ешкімге артықшылықсыз құқықтар мен міндеттер көзделеді.

- Мемлекеттік билік органдарының заңмен шектелуі — билік заңға бағынуы тиіс, оның әрекеті конституциямен, заңмен реттеледі.

- Құқықтық жауапкершілік — заң бұзушылық жасағандарға жауапкершілік көзделеді, тәртіп бұзушылықтар заңды түрде қаралады.

- Қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік — азаматтардың өмір сүруіне, еңбек етуіне, даму мүмкіндіктеріне құқықтық орта қалыптастырады.

2025 жылдың Жолдауында бұл принциптерге ерекше назар аударылған. Мәселен: «мемлекеттік басқаруды жетілдіру», «құқық қорғау органдарының тиімділігін арттыру», «сандық технологияларды енгізу арқылы тәртіп пен заңдылықты күшейту» сияқты бағыттар алға тартылған. Осылайша, заң мен тәртіп принциптері — тек теориялық қағидалар емес, сонымен бірге практикалық қызметтің мазмұны: заңнаманың орындалуы, жағдайларды реттеу, тәртіптің қамтамасыз етілуі.

Қоғамның тұрақтылығы мен мемлекет тұтастығының кепілі – құқықтық тәртіп пен заңның үстемдігі. Конституция – мемлекеттің құқықтық жүйесінің іргетасы болып табылатын негізгі заң, ол қоғам өмірінің барлық саласындағы

құндылықтардың бастауы мен негізін айқындайды. Конституциялық құндылықтар жүйесі — адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, билік тармақтарының бөлінуі, демократиялық қағидалар, құқық үстемдігі мен заңдылық принциптері сияқты іргелі негіздерге сүйенеді. Осы тұрғыдан алғанда, заң мен тәртіп принциптері – мемлекеттің конституциялық дамуының және құқықтық мемлекетті қалыптастырудың басты бағыттарының бірі болып саналады.

Конституциялық құндылықтар жүйесінің мәні мен мазмұны

Конституциялық құндылықтар — қоғамның саяси, құқықтық және әлеуметтік өмірінің іргелі тіректері. Олар мемлекеттің идеологиялық, моральдық және құқықтық бағытын айқындайды. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.) өзінің мазмұны арқылы:

- Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық ретінде белгілейді;

- Халық билігі мен демократияны,

- Құқық үстемдігін,

- Әлеуметтік әділеттілікті,

- Мемлекет пен жеке адамның өзара жауапкершілігін қамтамасыз етеді.

Бұл құндылықтар жүйесі мемлекеттің қызметі мен қоғам өмірінің барлық саласында жетекші рөл атқарады.

Заң мен тәртіп принциптерінің конституциялық мәні

Заңдылық пен тәртіп – құқықтық мемлекеттің өзегі. Конституцияның 4-бабында:

«Қазақстан Республикасында Конституцияның, заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің үстемдігі танылады» — деп нақты бекітілген. Бұл қағида заңның барлығына бірдей міндетті күшін және құқықтық тәртіптің басымдығын білдіреді.

Заң мен тәртіп принциптері келесідей мазмұнға ие:

1. Барлық азаматтардың заң алдында теңдігі;

2. Мемлекеттік билік органдарының қызметін заңмен шектеу;

3. Құқықтық жауапкершіліктің бұлтартпастығы;

4. Қоғамдық тәртіпті сақтау мен қауіпсіздікті қамтамасыз ету;

5. Әділ сот төрелігі мен құқық қорғау жүйесінің тиімділігі.

Заң мен тәртіп принциптерінің қоғамдағы рөлі

Қоғамда заң мен тәртіптің сақталуы – әлеуметтік тұрақтылықтың, азаматтардың сенімінің және биліктің легитимділігінің көрсеткіші. Егер құқықтық нормалар сақталмаса, қоғамда анархия, әділетсіздік пен сенімсіздік орнайды.

Қазақстан Республикасында құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуде:

- Құқық қорғау органдарының (ІІМ, прокуратура, сот жүйесі) қызметі,
- Қоғамдық бақылау тетіктері,
- Құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы арттыру маңызды рөл атқарады.

Мысалы, Ішкі істер министрлігі заң мен тәртіпті сақтау арқылы азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, ал сот билігі әділ шешім шығару арқылы заңдылық принципін жүзеге асырады.

Заң мен тәртіп принциптерін нығайту тетіктері

Қазіргі кезеңде конституциялық құндылықтарды сақтау үшін мемлекет келесі бағыттарда жұмыс жүргізуде:

1. Құқықтық реформаларды тереңдету – сот жүйесін жаңғырту, прокуратура мен полиция қызметінің ашықтығын арттыру;

2. Қоғамдық сана мен құқықтық мәдениетті көтеру – құқықтық білім беру, азаматтардың құқықтық жауапкершілігін қалыптастыру;

3. Цифрлық технологияларды енгізу – электронды сот, «е-Үкімет» жүйесі арқылы заң мен тәртіпті бақылаудың тиімділігін арттыру;

4. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат – қоғам мен биліктегі заң бұзушылықтарды азайту тетігі ретінде.

5. Конституциялық құндылықтар мен заң-тәртіп принциптерінің өзара байланысы

Конституциялық құндылықтар мен заң-тәртіп принциптері өзара тығыз байланыста. Заң үстемдігі —

конституциялық құндылықтардың іске асуының шарты болса, тәртіп — осы құндылықтардың өмірде көрініс табуының нәтижесі. Мысалы, Конституцияның 1-бабы Қазақстанды демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет деп айқындап, ондағы басты қағидаттар қатарында заңның үстемдігін белгілейді. Ал құқықтық тәртіп осы қағидаттың нақты өмірдегі жүзеге асқан көрінісі болып табылады.

Адам құқықтарының қазақстандық тұжырымдамасы орталықтандырылған мемлекет Еуразиялық өркениетті біріктіруге негізделген. Адамқұқықтары, әдетте, мемлекет пен жеке тұлғаның өзара қарым-қатынастары принциптерімен ұштастырады. Бұл, әрине, адам құқығы ұғымының өзін анықтауға да әсер етеді. Мысалы, Адам құқықтары деп «жеке адамның еркіндігін білдіретін және оның өмірінің ажырамас және қажетті тәсілдерімен жағдайлары, оның қоғаммен, мемлекетпен, басқа индивидтермен өзара байланысы» деп түсінеміз [6].

Заң мен тәртіп принциптері – мемлекет тұрақтылығының, азаматтардың қауіпсіздігінің және демократиялық қоғам дамуының басты кепілі. Конституциялық құндылықтар жүйесінде бұл принциптер құқықтық мемлекетті қалыптастырудың, әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудің және азаматтардың құқықтарын қорғаудың негізін құрайды.

Сондықтан Қазақстан үшін құқық үстемдігін нығайту, құқық қорғау институттарын жетілдіру және құқықтық мәдениетті арттыру – стратегиялық маңызы бар міндет болып қала береді.

2025 жылы Жолдауда атап өтілгендей, заңнаманың кейбір бөліктері «ескі», қайшылықтары бар, бизнесті қиындатуда. Сондықтан заң үстемдігін нығайту үшін заңнаманы оңайлату, нормативтерді азайту, түсінікті ету шаралары белгіленді.

Мемлекеттік басқарудың ашықтығы және тәртіп

Тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз етуде мемлекеттік басқару институттарының ашықтығы маңызды. Бұл:

- билік органдарының қызметіне азаматтардың қатысуы;
- мониторинг, бақылау механизмдерінің қолжетімді болуы;
- жауапкершілік пен есептіліктің күшеюі.

Жолдауда «тыңдаушы мемлекет» қағидаты, цифрлық басқару, жасанды интеллект арқылы мемлекеттік қызмет көрсету жүйелерін жетілдіру мәселелері көтерілді. Бұл заң мен тәртіп принциптерінің цифрлық құралдар арқылы іске асуына мүмкіндік береді.

Құқық қорғау, тәртіп және азаматтық қоғам

Заң мен тәртіп принциптерінің жүзеге асуы үшін құқық қорғау органдарының тәртіп бұзушылықтарға жедел түсіністігі

қажет. Сондай-ақ азаматтар құқықтық мәдениетке ие болуы, өз құқықтары мен міндеттерін білуі тиіс. Жолдаудағы басым бағыттардың бірі — цифрландыру арқылы құқық қорғау жүйесін трансформациялау. Сонымен қатар, тәртіптің жариялылығы, сыбайлас-жемқорлыққа қарсы шаралардың күшеюі, құқықтық мәдениеттің артуы — заң мен тәртіп принциптерін нығайтуға бағытталған.

Осылайша, «конституциялық құндылықтар жүйесіндегі заң мен тәртіп принциптері» тақырыбы қазіргі мемлекет және қоғам өмірінде өзекті болып табылады, ал Жолдаудағы ұсынылған шаралар оларды іске асыру үшін нақты жол картасын құрайды.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. – Астана, 1995 ж.
2. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. – Астана, 2014 ж.
3. ҚР Президенті Қ.Тоқаев. Әділетті Қазақстан – бәріміз үшін. – Астана, 2022 ж.
4. Сапарғалиев Ғ., Ибраева А. Мемлекет және құқық теориясы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2020 ж.
5. Жоламанов С. Құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам. – Алматы, 2018 ж.
6. Көпбай Ж. Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз етудегі полиция қызметінің құқықтық негіздері. Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы, № 3 (20), 2025. – 116.

Автор туралы мәлімет:

¹**Қожасова Алтынай Балтыкқызы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м., полиция подполковнигі.

Кожасова Алтынай Балтыковна – старший преподаватель кафедры Общеюридических дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, м.ю.н., подполковник полиции.

Kozhasova Altynai – senior lecturer of the department of General legal disciplines of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, master of laws police, lieutenant colonel.

➤ Әкімшілік құқық,
әкімшілік қызмет

➤ Административное право,
административная деятельность

➤ Administrative law,
administrative activities

Амангелді А.А.¹, Дюсебаев Т.Т.²

^{1,2}Қонаев Университеті, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы

ЖОЛ ҚОЗҒАЛЫСЫ ЕРЕЖЕЛЕРІН БҮЗҒАНЫ ҮШІН ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІК

Аңдатпа. Мақалада жол қозғалысы ережелерін бұзған кезде жүргізушілер мен жаяу жүргіншілерге қолданылатын құқықтық шаралар егжей-тегжейлі қарастырылады. Айыппұлдар, жүргізуші куәлігінен айыру және әкімшілік қамауға алу сияқты әкімшілік жазалардың түрлеріне ерекше назар аударылады. Автор жол апатын азайтудағы қолданыстағы санкциялардың тиімділігін талдайды. Сондай-ақ заңнаманы практикада қолдану мәселелері талқыланады және әкімшілік жауапкершілікті жетілдіру жолдары ұсынылады. Мақала қозғалысқа қатысушылардың құқықтық мәдениетін арттыру және алдын алу шараларының маңыздылығын көрсетеді. Қорытындыда заңнаманы жақсарту және ережелердің сақталуын бақылауды арттыру арқылы жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз етудің кешенді тәсілінің қажеттілігіне баса назар аударылады.

Түйінді сөздер: әкімшілік жауапкершілік, ЖҚЕ, ҚР ӘҚБтК, әкімшілік құқық бұзушылық.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

Аннотация. В статье подробно рассматриваются правовые меры, применяемые к водителям и пешеходам при нарушении ПДД. Особое внимание уделяется видам административных наказаний. Автор анализирует эффективность существующих санкций в снижении аварийности на дорогах. Также обсуждаются проблемы применения законодательства на практике и предлагаются пути совершенствования административной ответственности. Статья подчеркивает важность профилактических мер и повышения правовой культуры участников движения. В заключении акцентируется на необходимости комплексного подхода к обеспечению безопасности дорожного движения через улучшение законодательства и повышение контроля за соблюдением правил.

Ключевые слова: административная ответственность, ПДД, КоАП РК, административное правонарушение.

ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY FOR TRAFFIC VIOLATIONS

Abstract. The article discusses in detail the legal measures applied to drivers and pedestrians in violation of traffic regulations. Special attention is paid to the types of administrative penalties. The author analyzes the effectiveness of existing sanctions in reducing accidents on the roads. The problems of applying legislation in practice are also discussed and ways to improve administrative responsibility are proposed. The article highlights the importance of preventive measures and improving the legal culture of the participants in the movement. In conclusion, the author emphasizes the need for an integrated approach to ensuring road safety through improving legislation and increasing control over compliance with the rules.

Keywords: administrative responsibility, traffic regulations, Administrative Code of the Republic of Kazakhstan, administrative offense.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың мәнін жан-жақты зерттеу тек заң ғылымы үшін ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік

практика үшін де өте маңызды. ҚР ӘҚБтК 25-бабының 1-тармағына сәйкес жеке тұлғаның құқыққа қайшы, кінәлі (қасақана

немесе абайсызда) әрекеті не әрекетсіздігі немесе ҚР ӘҚБтК әкімшілік жауаптылық көзделген заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады. Қоғамдық қауіпті әкімшілік құқық бұзушылық белгілеріне жатқызу мәселесі бүгінгі күнге дейін пікірталас тудырғанымен, бұл заңсыз, кінәлі және жазаланатын әрекеттер (әрекетсіздіктер) мемлекет қорғайтын қоғамдық қатынастарға қол сұғады деп айту әлі де тұр [1, 113-бет]. Құқыққа қайшы әрекет тиісті нормада белгіленген міндеттерді, заңды талаптарды, тыйымдарды белсенді бұзу болып табылады. Әрекетсіздік - бұл пассивті мінез-құлық, ол кез-келген ережелер мен нормаларды сақтамау, тиісті адам міндетті түрде жасауы керек әрекеттерді жасамау арқылы көрінуі мүмкін. Кінәлілік әкімшілік құқық бұзушылық болып табылатын іс-әрекет кінәлі болған кезде жасалатынын білдіреді. Кінәнің болмауы бұл әрекетті (тіпті заңсыз) әкімшілік құқық бұзушылық деп санауға мүмкіндік бермейді. Кінә екі формада болуы мүмкін: қасақана және абайсыздық түрінде. ҚР ӘҚБтК-нің кінәсіздік презумпциясы туралы адамның өзіне қатысты кінәсі анықталған әкімшілік құқық бұзушылықтар үшін ғана әкімшілік жауапкершілікке тартылатынын тікелей көрсетеді. Сонымен қатар, жауапқа тартылған адамның кінәсіне деген күмән оның пайдасына түсіндіріледі. Әрекеттің жазалануы бұл әрекетті әкімшілік құқық бұзушылық деп тануға болатындығын білдіреді, егер заңнаманың тиісті нормасы әкімшілік жауапкершілік шарасын (әкімшілік жаза) қарастырса [2, 283-бет].

Әкімшілік құқық бұзушылық объектісі заңнамалық нормалармен реттелген қоғамдық қатынастар болып табылады [3]. Әкімшілік құқық бұзушылық құрамындағы объектімен қатар кінәлі, құқыққа қайшы, қоғамдық қауіпті және жазаланатын әрекеттің объективті жағы, субъектісі және субъективті жағы бөлінеді. Кез келген құқық бұзушылықтың объективті жағы – бұл әкімшілік-құқықтық нормаларда белгіленген Ережелерді бұзумен көрінетін әрекет. Қолданыстағы Әкімшілік заңнаманы талдау әкімшілік құқық бұзушылықтың

объективті жағында мынадай негізгі белгілерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

1. әрекеттің (әрекеттің немесе әрекетсіздіктің) заңсыздығы
2. құқыққа қайшы нәтиже (материалдық немесе материалдық емес сипаттағы зиян, залал)
3. әрекет пен нәтиже арасындағы тікелей себеп-салдарлық байланыс [4, 40-бет].

Липатов Э.г. материалдық композициялар үшін іс-әрекет пен зиянды салдарлар арасындағы себептік байланыстың болуы таптырмас сипаттама болып табылады [5]. Осылайша, ЖҚЕ ережелерін немесе жәбірленушінің денсаулығына жеңіл зиян келтіруге әкеп соққан көлік құралын пайдалану ережелерін бұзған жағдайда, мұндай ережелерді сақтамау мен жәбірленушіге келтірілген зиян арасындағы себептік байланысты анықтау қажет. Ресми құрамдарда зиянды салдардың басталуы міндетті емес. Бұл әрекет қандай да бір нормативтік ережені сақтамауына байланысты құқық бұзушылық деп танылады. Мысалы, бағдаршамның тыйым салу сигналына немесе реттеушінің тыйым салу қимылына өту. Бұдан басқа, құқық бұзушылықтың объективті жағына іс-әрекеттен басқа құқық бұзушылықтың нысанасы, орны мен уақыты, сондай-ақ оны жасау құралдары мен тәсілі енгізіледі. Құқық бұзушылық субъектілері-әкімшілік құқық саласындағы қолданыстағы федералдық және өңірлік заңдармен тыйым салынған және тиісінше әкімшілік жауапкершілікке тартылатын белгілі бір әрекеттерді жасаған жеке және заңды тұлғалар [6]. Жеке тұлғаларға қатысты әкімшілік жауапкершілікке тартудың ең төменгі жасы белгіленеді. Әкімшілік құқық бұзушылық жасалған кезде он алты жасқа толған адам әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Құқық бұзушылықтың субъективті жағы әрекеттің кінәлі сипатында көрінеді (ниет немесе абайсыздық). Тек кінәлі заңсыз әрекет (әрекетсіздік) үшін заңды жауапкершілік, атап айтқанда әкімшілік жауапкершілік туындайды [7]. Жеке және заңды тұлғалардың кінәсі белгілі бір адамның өзі жасаған іс-әрекетке және оның салдарына моральдық-этикалық және психикалық қатынасында көрінеді.

Жол қозғалысы - бұл адамдар мен жүктерді көлік құралдарымен немесе жолдарсыз жылжыту процесінде туындайтын қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Жол қозғалысына қатысушылар арасындағы бұл қатынастар көбінесе жол қозғалысы ережелерімен (ЖҚЕ) және басқа да нормативтік құқықтық актілермен реттеледі. Нәтижесінде қалыптасқан құқықтық қатынастар жол қозғалысына қатысушылардың құқықтары мен заңды міндеттерінің өзара байланысынан тұрады. Бұл байланыстың тұтастығы, ең алдымен, жол қозғалысына қатысушылардың өмірі мен денсаулығын, материалдық құндылықтарды, қоршаған табиғи ортаны, көліктің апатсыз жұмысының мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді. Жол қозғалысы саласында жыл сайын ондаған, ал кідірісті ескере отырып, жүздеген миллион жол қозғалысы ережелерін бұзу орын алады.

Жол қозғалысы ережелерін бұзу төтенше жағдайлардың пайда болуының негізгі себебі болып табылады, нәтижесінде Жол — көлік оқиғалары [8, 47-бет].

Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылық - бұл құқық бұзушылықтың ерекше, ерекше түрі. Оны басқа құқық бұзушылықтардан ерекшелендіретін Ерекше белгілер бар. Бұл құқық бұзушылықтардың объектісі жол қозғалысына қатысушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады [9, 173-бет]. Механикалық көлік құралдарының қозғалысы кез-келген жылдамдықта қауіпті болуы мүмкін және оның қолайсыз шешілу ықтималдығы жол қозғалысына қатысудың кез-келген сәтінде болады, яғни жол қозғалысына қатысу-бұл тұрақты тәуекел жағдайындағы қызмет, оның дәрежесі уақытты азайту қызығушылығы іске асырылған сайын артады. Сонымен қатар, адамдар бұған саналы түрде барады, өйткені олардың кеңістіктік қозғалыстың шұғыл, өмірлік қажеттілігін басқаша қанағаттандыруға мүмкіндігі жоқ. Бұл ерікті тәуекел деп аталады — адамдар осы тәуекелмен байланысты нәтижені алу қажет немесе тиімді болғандықтан ықтимал жағымсыз салдардың болуына шыдайды. Жол

қозғалысында тұрақты қауіптің болуы, оны болдырмау мүмкін емес, оны елемеге әкелетін жағдай орын алады. Жол қозғалысы саласындағы қолданыстағы заңнама жол қозғалысына қатысушыға «уақыт — қауіпсіздік» қайшылығын соңғысының пайдасына шешу міндетін нормативті түрде бекітеді. Заң шығарушы қауіпсіздік үшін қозғалыс уақытымен есептелмеуге міндетті. Жол қозғалысына қатысушыға абайсызда да оқиғаға әкелетін әрекеттерді жасауға рұқсат етілетін жағдай болуы мүмкін емес. Сонымен қатар, оқиғаның өзі, әдетте, қозғалыс процесін тоқтатады, сондықтан оның негізгі мақсатына — кеңістіктік қозғалысқа қол жеткізілмейді [10, 77-бет]. Бұл ереже жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтардың мазмұнында қоғамдық қауіптің болуын растайды. Бұдан басқа, Әкімшілік құқық бұзушылықтар ЖКО-ға айнала отырып, не әкімшілік оқиғалар болып қала береді, не қылмыстық жазаланатын әрекеттер-заң жүзінде қоғамдық қауіпті деп айқындалған қылмыстар санатына ауысады. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігіне қатысты ғылыми дауды шексіздікке дейін жалғастыруға болады, бірақ жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтарға қатысты профессор А.П. Алехиннің пікірімен толық сәйкес келеді: «негізінен, әкімшілік құқық бұзушылықтар, қылмыстар сияқты, әлеуметтік қауіпті, тек осындай қауіптілік дәрежесінде ерекшеленеді» [11, 120-бет]. Автор профессор Алехиннің ұстанымын толық қолдайды. Әкімшілік құқық бұзушылықтар, қылмыстар сияқты, әлеуметтік қауіпті, тек осы қауіптің дәрежесімен ерекшеленеді. Автордың бұл ұстанымы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың міндеттерінің мазмұнына негізделген.

Жеке тұлғаны қорғаумен, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен, азаматтардың денсаулығын, халықтың санитарлық-эпидемиологиялық салауаттылығын қорғаумен, қоғамдық имандылықты қорғаумен, қоршаған ортаны қорғаумен, мемлекеттік билікті жүзеге асырудың белгіленген тәртібімен қатар

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Заң қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті, меншікті, жеке және заңды тұлғалардың, қоғамның заңды экономикалық мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді және мемлекеттер.

Жол-көлік оқиғасы-құқық бұзушылықтың ерекше ерекше түрі. Оны басқа құқық бұзушылықтардан ерекшелендіретін Ерекше белгілер бар. Көлік құқық бұзушылықтарының объектісі адамдардың өмірі мен денсаулығын, материалдық құндылықтарды, қоршаған табиғи ортаны, жалпы көліктің апатсыз жұмысының мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады. Бұл құқық бұзушылықтардың салдары, жоғарыда айтылғандай, адамдардың өмірі мен денсаулығына, материалдық ресурстарға, қоғамға елеулі зиян келтіретін апаттар, жазатайым оқиғалар болып табылады. Нақты зиянды салдарға байланысты олардың ауырлығы жауапкершілік мәселесі шешіледі. Көлік оқиғалары үшін жауапкершілікті көздейтін қолданылатын нормалардың тиімділігін арттыру мақсатында құқық бұзушылықтарды екі үлкен топқа бөлу қажет: көліктің қауіпсіз жұмыс істеуі саласындағы әкімшілік теріс қылықтар (жол-көлік теріс қылықтары) және көлік қылмыстары. Олардың барлық көрсеткіштері бойынша олар бір — бірінен ерекшеленбейді, тек біреуінен басқа-салдардың маңыздылығы. Көбінесе ауырлық дәрежесі кездейсоқ сәттерге байланысты. Барлық құқық бұзушылықтардың жалпы белгісі-олардың қоғамдық қауіптілігі (зияндылығы). Қылмыстар басқа құқық бұзушылықтардан қоғамдық қауіптіліктің (зияндылықтың) саны мен сипатымен ерекшеленеді. Қоғамдық қауіптіліктің дәрежесі (саны) және сипаты (сапасы) қауіпсіздік ережелерін бұзу сипатында, келтірілген зиян мөлшерінде, орын, уақыт, құқық бұзушылық жасау тәсілінде және т.б. өз көрінісін табады. Қолданыстағы заңнама бойынша өлім немесе ауыр дене жарақаттары қылмыстық жауапкершілікке әкеп соғады. Мұндай жағдайларда көлік қылмыстары үшін қылмыстық

жауапкершілік әкімшілік қылмыстардан айырмашылығы, әдетте, ережелерді бұзу фактісі үшін емес, қорғалатын қоғамдық мүдделерге нақты және көбінесе елеулі зиян келтіруге әкеп соқтырған бұзушылық үшін орын алатыны ескеріледі. Осыған ұқсас Жол-көлік теріс қылықтарымен салыстырғанда көлік қылмысының қоғамдық қауіптілігінің (зияндылығының) жоғары дәрежесі жатады. Сондықтан ол осы екі құқық бұзушылық түрін ажыратудың негізгі критерийі ретінде қызмет етеді. Кез келген теріс қылық, оның ішінде жол қозғалысы саласындағы тағы бір міндетті белгі-оның заңсыздығы. Бұл әкімшілік жауапкершілік тек қолданыстағы заңнамада көзделген бұзушылықтар (әрекеттер немесе әрекетсіздіктер) үшін туындайды. Әкімшілік теріс қылық, жол қозғалысы саласындағы кез келген құқық бұзушылық сияқты, мынадай элементтерді қамтиды: объект, объективті тарап, субъект және субъективті тарап. Әкімшілік және қылмыстық құқық ғылымында жалпы, рулық және тікелей құқық бұзушылық объектілері ажыратылады [12, 155-168 беттер; 13, 79-82 беттер; 14, 145-151 беттер].

Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтың жалпы объектісі әкімшілік-құқықтық нормалармен реттелетін қоғамдық қатынастар болып табылады. Жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік шараларын қолдануды көздейтін нормаларды талдау олардың автомобиль көлігінің қалыпты, ритақты және нақты жұмысын қамтамасыз ететін және сол арқылы Қауіпсіз жол қозғалысына жағдай жасайтын жол қозғалысы тәртібін қатаң сақтауға бағытталғанын көрсетеді [15, 20-бет]. Демек, жол-көлік құқық бұзушылықтарының жалпы объектісі жол қозғалысы тәртібі, оның қатысушыларының қауіпсіздігі болып табылады. Бұл жол-көлік құқық бұзушылықтарының жалпы объектісінің бірлігі, оларды біртекті, салыстырмалы түрде тәуелсіз топқа бөлуге негіз болады. Жол-көлік құқық бұзушылықтары құрамының қалған белгілері жіктеу критерийінің рөлін атқармайды. Қол сұғушылықтың тікелей

объектісі-көлік құралдарының, жол қозғалысына қатысушылардың қауіпсіз қозғалысы, жаяу жүргіншілер өткелдерінің, теміржол өткелдерінің қалыпты жұмыс істеуі және т.б. жол қозғалысы саласындағы әкімшілік теріс қылық құрамының объективті жағына көлік құралдарының қауіпсіз жұмыс істеуін қамтамасыз ететін ережелерді бұзудан тұратын құқыққа қайшы әрекет жатады, жекелеген жағдайларда — осыған байланысты заңда тікелей көзделген зиянды салдарлар, сондай-ақ жол қозғалысы ережелерін бұзу мен туындаған салдарлар арасындағы себепті байланыс. Объективті жағынан, жол-көлік құқық бұзушылықтары құрамының белгілері белсенді әрекеттерде де (мысалы, көлік құралдарының зақымдануы, көлік құралын мас күйінде басқару, Көлік құралдарын айдап әкету), сондай-ақ адам орындауға арналған құқықтық нормаларда тікелей белгіленген әрекеттерді орындамаған кезде әрекетсіздікте де көрсетілуі мүмкін. Жол қозғалысы саласындағы мұндай құқық бұзушылықтарға мыналар жатады: жол белгілерінің талаптарын сақтамау, жолдардың жүріс бөлігін белгілеу, қозғалыста артықшылық беру туралы, мас күйінде куәландырудан жалтару, жаяу жүргіншілердің жол қозғалысын реттеу сигналдарына бағынбауы және т.б. Д.Н. Бахрахтың пікірінше, «іс — әрекеттің белгісі-жетекші, объективті жақтың басты белгісі, бұл оның басқа белгілері (тәсілі, уақыты, орны және т.б.) топтастырылған өзек. Әрбір іс-әрекеттің негізі саналы дене қозғалысы, көбінесе қарапайым әрекеттер жүйесі немесе тіпті белгілі бір іс-әрекет болып табылады» [16, 5-бет]. Бұл ұйғарымға әкімшілік теріс қылық құрамының объективті жағының жетекші негізгі белгісінен басқа қосымша (қосалқы) немесе факультативтік белгілер: заң шығарушы теріс қылық құрамының жекелеген құрамына ғана енгізетін және олардың біліктілігі кезінде ескерілетін әдіс, уақыт, орын кіреді. Бұл белгілерді анықтау олар әкімшілік-құқықтық норманың құрамдас бөлігіне енген кезде, яғни заң шығарушы әкімшілік теріс қылық құрамының объективті жағына енгізілген кезде міндетті

болып табылады. Әкімшілік нормалардың мазмұнын талдау қоғамдық зияндылық дәрежесі шоғырланған заңсыз әрекеттің негізі әкімшілік теріс қылық құрамының объективті жағы болып табылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Дәл осы жерде әкімшілік құқық бұзушылық субъектісінің кінәлі тұлғасының заңсыз қоғамдық зиянды әсері көрінеді. Жол-көлік құқық бұзушылықтарының субъектілері Көлік құралдарын басқарған, оларды пайдаланумен және жөндеумен айналысқан немесе көлік құралдарының әрекет ету саласында болған және белгіленген қауіпсіздік ережелерін сақтауға міндетті адамдар болуы мүмкін. Осылайша, осы құқық бұзушылықтардың субъектілері тек тиісті көлік түрлерінің қызметкерлері ғана емес, сонымен қатар лауазымды, заңды және жеке тұлғалар, азаматтар да, шетелдік азаматтар да, азаматтығы жоқ адамдар да бола алады. Жол-көлік құқық бұзушылықтары үшін заңда белгіленген жасқа жеткен есі дұрыс адамдар ғана әкімшілік жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Сонымен қатар, 18 жасқа толған адамдар, мотоциклдер, мотороллерлер, мопедтер мен мотоколяскалар 16 жасқа толған адамдар автомобильдерді, троллейбустар мен трамвайларды басқару құқығына куәліктер ала алады. 14 жасқа толған адамдарға велосипедті, ат арбасын (шананы) басқаруға, жолдармен жүру кезінде орауыш, атқа мінетін жануарларды немесе табындарды жүргізуші болуға рұқсат етіледі. Кәмелетке толмаған адам жасаған әкімшілік теріс қылықтар үшін (оның ішінде жол ережесін бұзғаны үшін) ата-аналар немесе оларды алмастыратын адамдар жауапты болуы мүмкін. В.В. Головкин жол қозғалысы саласындағы әкімшілік теріс қылықтардың барлық субъектілерін мынадай топтарға бөледі:

- Көлік құралдарын пайдалануға жауапты Көлік және өзге де кәсіпорындар мен ұйымдардың лауазымды тұлғалары мен басқа да тұлғалары;

- жол-пайдалану, құрылыс және өзге де ұйымдардың лауазымды тұлғалары мен басқа да тұлғалары;

- көлік құралдарының жүргізушілері;

- жаяу жүргіншілер;
- жолаушылар;
- жолдарды пайдаланатын басқа да адамдар (велосипедшілер, арбашылар және т.б.), олардың заңсыз әрекеттері жол ережелерін тікелей бұзушылардың жауапкершілігін олардың қарамағындағы адамдарға беруге тыйым салады. Жоғарыда аталған субъектілердің заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі кінәлі болған кезде теріс қылық тудырады. Теріс қылық жасаған адамның кінәсі оның жауапкершілігінің қажетті шарты ретінде ӘҚБтК-де көрсетіледі. Қазіргі уақытта заңсыз әрекеттің өзі — жол қозғалысы ережелерін бұзу — абайсызда да, қасақана да болуы мүмкін екендігі жалпыға бірдей танылған. Біз бұл жүргізуші тарапынан қандай да бір белгісіз әрекетке немесе әрекетсіздікке емес, жол қозғалысы ережелерін бұзуға, яғни заңсыз әрекетке қатысты психикалық қатынас туралы екенін атап өтеміз. Осылайша, жүргізуші ережелерді бұзу фактісіне кінәлі, яғни қасақана немесе абайсызда әрекет етеді. Субъективті жағынан жол-көлік құқық бұзушылықтары кінәнің қасақана түрінің болуымен сипатталады. Егер оны жасаған адам өзінің іс-әрекетінің немесе әрекетсіздігінің қоғамдық зиянды (қауіпті) құқыққа қайшы сипатын білсе, оның қоғамдық қауіпті (зиянды) салдарын алдын ала білсе және оларды (тікелей ниет) қаласа немесе осы салдардың (жанама ниет) басталуына саналы түрде жол берсе, жол-көлік құқық бұзушылығы қасақана жасалған деп танылады. Кінәнің абайсыз түрі адам әлеуметтік қауіпті (зиянды) салдардың пайда болу мүмкіндігін алдын-ала білген, бірақ олардың алдын-алуға (менмендікке) жеңіл-желпі сенген немесе мұндай салдардың пайда болу мүмкіндігін алдын-ала білмеген

қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін [17, 39-40-беттер.]. Осы теріс қылық субъектілерінің әрқайсысы дербес жасалған құқық бұзушылық үшін ғана әкімшілік жауаптылықта болады. Заң жол қозғалысы кезде орын алады, дегенмен оларды алдын-ала болжау керек және мүмкін (немқұрайлылық). Бірқатар жол-көлік құқық бұзушылықтарының субъективті жағы оларды кінәнің аралас (қасақана да, абайсыз да) түрімен жасауға мүмкіндік береді. Егер жол қозғалысы ережелерін бұзу фактісі бойынша адамның көзқарасы ниет немесе абайсыздық түрінде көрсетілуі мүмкін болса, онда оның ЖКО туындаған кезде жасаған әрекетіне психикалық қатынасы тек абайсыздық түрінде көрінуі мүмкін екенін ерекше атап өткен жөн.

Жол қозғалысы саласындағы әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізуді өзіне ғана тән бірқатар өзара шартталған белгілермен ерекшеленетін юрисдикциялық қызметтің ерекше түрі ретінде қарастыруға болады. Бұл белгілер материалдық-құқықтық нормалар мен материалдық-құқықтық қатынастардың (мысалы, жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы қатынастар) нақты мазмұнын анықтайды және сипаттайды, оларды жүзеге асыру осы өндіріспен жүзеге асырылады. Олар сондай-ақ оның мазмұнын құрайтын іс жүргізу нормалары мен іс жүргізу қатынастарының ерекшеліктерін (мысалы, мас күйін медициналық куәландыру тәртібі) ғана емес, сонымен бірге қарастырылатын жеке-нақты істердің (мысалы, ЖКО істері) пәндік саласын (жол қозғалысы) және оларды шешудің заңды салдарын (мысалы, көлік құралдарын басқару құқығынан айыру) анықтайды тиісті түрдегі құралдармен).

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. К.К. Нактанов, М.В. Мукабенов, Г.М. Ангryкова. Административное правонарушение как основание административной ответственности: теоретические основы и их воплощение на практике // Вестник Калмыцкого университета. 2013. №1(17). С. 112-117.
2. Гойман В.И. Правонарушение и юридическая ответственность // Общая теория государства и права / Под ред. В.В. Лазарева. – М. 1999. – 520 с.
3. Административная ответственность: учебное пособие / Под ред. И.Ш. Киясханова, А.И. Стахова. – 3-е изд., перераб и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. – 144 с.

4. Севрюгин В.Е. Понятие правонарушения (проступка) по административному законодательству: учебное пособие. – М., 1988. – 112 с.
5. Липатов Э.Г. Административное право. Курс лекций: учебное пособие для вузов / Под общ. ред. Э.Г. Липатова, С.Е. Чаннова. – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – С. 284.
6. Тимошенко И.В. Административная ответственность. Учебное пособие – М.: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2004. – 288 с.
7. Россинский Б.В. Административная ответственность: Курс лекций. – М.: Норма, 2004. – 448 с.
8. В. И. Майоров. Об общественной опасности административных правонарушений в области дорожного движения // Вестник Челябинского государственного университета. 2015. № 13 (368). Право. Вып. 42. С. 43–47.
9. Майоров В. И. Понятие дорожно-транспортных правонарушений и вопросы их классификации // Проблемы права. – 2014. – № 2 (45). – С. 173–178.
10. Майоров В. И. К вопросу о необходимости уточнения законодательного определения безопасности дорожного движения // Проблемы права. – 2009. – № 2 (18). – С. 77.
11. Алехин, А. П. Административное право Российской Федерации: учебник / А. П. Алехин. – М., 1998. – 330 с.
12. Коренев А.П. Административное право. Общая и Особенная части. М., 1986. - 486 с.
13. Бахрах Д.Н. Советское законодательство об административной ответственности. Пермь, 1969. - 319 с.
14. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. М., Из-во Юридическая литература. 1976. 184 с.
15. Жулев В.И., Митин В.П. Административная ответственность за нарушения Правил дорожного движения. М., 1979. - 320 с.
16. Бахрах Д.Н. Административная ответственность граждан в СССР. Свердловск, 1989. 204 с.
17. Головкин В.В. Административно-юрисдикционная деятельность Государственной инспекции безопасности дорожного движения. Омск, 2005. - 230 с.

Авторлар туралы мәліметтер:

¹**Амангелді Айжан Амангелдіқызы** – заң ғылымдарының докторы, Қонаев университетінің Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Амангельды Айжан Амангельдиевна – доктор юридических наук, профессор кафедры Гражданско-правовых дисциплин Кунаев университета.

Amangeldy Aizhan – doctor of law, professor of the department of Civil law disciplines of Kunaev university

²**Дюсебаев Талгат Тұрашұлы** - заң ғылымдарының кандидаты, Қонаев Университетінің Қылмыстық-құқықтық пәндер және құқық қолдану кафедрасының доценті, тәрбие жұмысы және әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректор.

Дюсебаев Талгат Турашевич - кандидат юридических наук, доцент кафедры Уголовно-правовых дисциплин и правоохранительной деятельности Университета Кунаева, проректор по воспитательной работе и социально-культурному развитию.

Dyussebaev Talgat - PhD, Associate professor of the department of Criminal law disciplines and law enforcement of the Kunaev university, Vice-rector for educational Work and Socio-cultural development.

Қаратаев Т.Ж.¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ТУРАЛЫ ІСТЕР БОЙЫНША КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Аталған ғылыми мақалада кәмелетке толмағандарға қатысты әкімшілік құқық бұзушылық бойынша жаза тағайындаудың мәселелері қарастырылады.

Әкімшілік жаза қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамадағы негізгі институт. Авторлар кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылатын негізгі және қосымша жазаларға тоқтала келе, жазаны сот тәжірибесінде қолдану барысында туындап отырған мәселелерге тоқталады.

Мақалада кәмелетке толмағандарға әкімшілік айыппұл; арнайы құқықтан айыру; шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу сияқты әкімшілік жазалардың мәселелері қаралады.

Арнайы құқықтан айыру; шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу түріндегі жазаларға қатысты Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері мен Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларына саралау жасалынады.

Аталған тақырыпқа қатысты алыс-жақын шет мемлекеттердің әкімшілік құқық бұзушылық жөніндегі нормативтік-құқықтық актілері сараланады.

Автор Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексіне толықтырулар мен өзгерістер жасау жөнінде ұсыныс жасайды. Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу түріндегі жаза түрін кәмелетке толмағандарға қатысты қолданудың қажет екендігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: нормативтік-құқықтық актілер; Жоғарғы соттың нормативтік қаулылары; әкімшілік құқық бұзушылық; әкімшілік жаза; әкімшілік айыппұл; арнайы құқықтан айыру; шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу; әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғау туралы қаулы.

ВОПРОСЫ НАЗНАЧЕНИЯ ВЗЫСКАНИЯ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ПО ДЕЛАМ ОБ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются вопросы назначения взыскания по административным правонарушениям в отношении несовершеннолетних.

Административное взыскание является основным институтом действующего законодательства об административных правонарушениях. Обращаясь к основным и дополнительным взысканиям, применяемым в отношении несовершеннолетних, авторы затрагивают вопросы, возникающие в ходе применения наказания в судебной практике.

В статье рассматриваются вопросы административных наказаний несовершеннолетних, таких как административный штраф; лишение специальных прав; административное выдворение иностранца или лица без гражданства за пределы Республики Казахстан.

В отношении наказаний в виде лишения специального права; административного выдворения иностранца или лица без гражданства за пределы Республики Казахстан проводится

дифференциация на нормативные правовые акты и нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан.

В отношении данной темы дифференцируются нормативно-правовые акты государств дальнего и ближнего зарубежья по административным правонарушениям.

Автор вносит предложения по внесению дополнений и изменений в Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях. Указывает на необходимость применения в отношении несовершеннолетних вида наказания в виде административного выдворения за пределы Республики Казахстан.

Ключевые слова: нормативные правовые акты; нормативные постановления Верховного суда; административное правонарушение; административное взыскание; административный штраф; лишение специального права; административное выдворение иностранца или лица без гражданства за пределы Республики Казахстан; постановление о возбуждении дела об административном правонарушении.

ISSUES OF APPOINTMENT OF PENALTIES IN RELATION TO MINORS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This scientific article considers the issues of assignment of penalties for administrative offenses against minors. Administrative penalty is the main institution of the current legislation on administrative offenses. Referring to the main and additional penalties applied to minors, the authors touch upon issues arising in the course of applying punishment in judicial practice. The article considers issues of administrative penalties for minors, such as an administrative fine; deprivation of special rights; administrative deportation of a foreigner or stateless person from the Republic of Kazakhstan. With regard to penalties in the form of deprivation of a special right.

The administrative expulsion of a foreigner or stateless person from the Republic of Kazakhstan is differentiated into regulatory legal acts and regulatory resolutions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. In relation to this topic, regulatory legal acts of neighboring and far-abroad countries on administrative offenses are differentiated. The author makes proposals for additions and amendments to the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses. The author points out the need to apply a punishment in the form of administrative expulsion from the Republic of Kazakhstan to minors.

Keywords: regulatory legal acts; regulatory resolutions of the Supreme Court; administrative offense; administrative penalty; administrative fine; deprivation of a special right; administrative expulsion of a foreigner or stateless person from the Republic of Kazakhstan; resolution on initiation of proceedings on an administrative offense.

Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (ары қарай ҚР ӘҚБтК) 6 тарауында сай [1], әкімшілік жаза әкімшілік құқық бұзушылық жасаған тұлғаларға қатысты қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы болып табылады.

Құқық бұзушыларға қатысты: ескерту жасау; әкімшілік айыппұл; құқық бұзушылықты жасау құралы не нысанасы болған затты, сол сияқты әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған мүлікті тәркілеу; арнайы құқықтан айыру; қызметті тоқтата тұру немесе оған тыйым

салу; әкімшілік қамаққа алу; шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу сияқты әкімшілік жазалар қолданылады (ҚР ӘҚБтК 41-бабы). Ескерту жасау, әкімшілік айыппұл, әкімшілік қамаққа алу негізгі әкімшілік жазалар ретінде, арнайы құқықтан айыру, рұқсаттан айыру не оның қолданылуын тоқтата тұру, сондай-ақ тізілімнен алып тастау, қызметті немесе оның жекелеген түрлерін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу, сондай-ақ шетелдіктерді немесе азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан

Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу қосымша әкімшілік жазалар ретінде қолданылады (ҚР ӘҚБтК 42-бабы).

Алайда, кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды әкімшілік жауаптылыққа тарту барысында өзіндік ерекшеліктері бар. Себебі, Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кезде он сегізге толмаған құқық бұзушыларға барлық жазаның түрі қолданылмайды, оның орнына тәрбиелік ықпал етудің шаралары қолданылуы мүмкін (ҚР ӘҚБтК 65-бабы).

Аталған ғылыми мақалада кәмелетке толмағандарға қатысты жазаны қолданудың сот тәжірибесіндегі мәселелеріне тоқталамыз. Сонымен қатар Қазақстан Республикасының және шет мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілеріне саралау жасалынды және т.б.

Біріншіден, әкімшілік айыппұл түріндегі жаза түрі - он алты жасқа толған кәмелетке толмағандар жасаған барлық құқық бұзушылықтарға қолданылады. Ол туралы ҚР ӘҚБтК 66-бабында: «Әкімшілік құқық бұзушылық жасалған уақытта 16 жасқа келген кәмелетке толмағандарға, олардан өндіріп алу үшін дербес табысы немесе мүлкі болған жағдайларда, айыппұл түріндегі әкімшілік жаза шарасы қолданылуы мүмкін»[2] – деп көрсетілген. Бірақ, кәмелетке толмаған адамға салынатын әкімшілік айыппұлдың мөлшерін ҚР ӘҚБтК көзделген айыппұл мөлшеріне қарамастан, он айлық есептік көрсеткіштен асыруға болмайды (ҚР ӘҚБтК 66-бабы).

Осыған қарамастан сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай, он алты жасқа толған кәмелетке толмағандардың жасаған әкімшілік құқық бұзушылары үшін айыппұл түріндегі жазаны олардың ата-аналары мен заңды өкілдері жүзеге асыруда.

Негізі ҚР ӘҚБтК-тің 435, 440, 442-баптарында көзделген құқық бұзушылықтар үшін жауаптылық ата-анасы мен оны алмастыратын өзге де заңды тұлғаларға жүктелінген. Бірақ аталған норма, он алты жасқа дейінгі құқық бұзушылықтар жасаған кәмелетке толмағандар жасаған құқық бұзушылықтар үшін қолданылуы керек.

Әкімшілік құқық бұзушылық жасаған адам, құқық бұзушылық аяқталған немесе оның жолын кескен кезде он алты жасқа толған сәттен бастап жауаптылықта болады.

Он алты жасқа толмаған кәмелетке толмаған адамның айыппұл төлеуге жеткілікті мүлкі болмаған жағдайда ғана, айыппұл ата-анасына немесе оларды алмастыратын адамдарға салынуы мүмкін. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттаманы жасаған лауазымды адам әкімшілік құқық бұзушылық туралы істе кәмелетке толмаған адамның есебінен айыппұл төленуі мүмкін дербес табыстың немесе мүліктің болуы немесе жоқтығы туралы мәліметтерді жинақтай келе, ол туралы әкімшілік айыппұл тағайындау туралы қаулыда көрсетуі тиіс (ҚР ӘҚБтК 66-бабы). Алайда, кәмелетке толмағандардың *жеткілікті мүлкінің болмағандығын* анықтаудың механизмі қолданыстағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамада толық ашылмағандықтан құқық қолданушылар нормаларды тиісті деңгейде орындамайды.

Мысалы, Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 31-бабына сай, он алты жасқа толған азаматтардың еңбек шартын жасаса отырып, табыс табуына құқығы бар [3]. Он төрт жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар өздерінің табысына, стипендиясына, өзге де кірістеріне және өздері жасаған интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне өз бетінше билік етуге, сондай-ақ тұрмыстық ұсақ мәмілелер жасасуға құқылы. Өздері жасаған мәмілелер бойынша және өздерінің әрекеттерінен келтірілген зиян үшін дербес жауап береді (22 бабы) [4]. Ал, Қазақстан Республикасы азаматтық кодексіне сәйкес, «Жасы он алтыға жеткен кәмелетке толмаған адам, егер ол еңбек шарты бойынша жұмыс істейтін болса немесе оның заңды өкілдерінің келісімімен кәсіпкерлік қызметпен айналысатын болса, толығымен әрекетке қабілетті деп жариялануы мүмкін. Эмансипацияланған кәмелетке толмаған адам Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес азаматтық құқықтарға ие болады және міндеттерді (оның ішінде өзінің зиян келтіруі

салдарынан туындаған міндеттемелер бойынша) мойнына алуы тиіс. Заңды өкілдер эмансипацияланған кәмелетке толмаған адамның міндеттемелері бойынша жауапты болмайды (22-1-бабы) [4]. Яғни, эмансипацияланған кәмелетке толмаған жөніндегі жауаптылығын реттейтін құқықтық норманы қайта қарау керек.

Жазаның екінші түрі - *арнайы құқықтан айыру* болып табылады. Арнайы құқықтан айыру кәмелетке толмағандарға бір жылдан аспайтын мерзімге қолданылуы мүмкін.

Аң аулау, балық аулау құқығынан, аң аулау қаруын, оның оқ-дәрілерін және балық аулау құралдарын сақтау мен алып жүру құқығынан айыруды, осы құқықты пайдалану тәртібін үнемі бұзуды қоспағанда, аң аулау (балық аулау) өмір сүруінің негізгі заңды көзі болып табылатын адамдарға қолдануға болмайды (46-бабы) [1].

Мысалы, аң аулау құқығы «аң аулау аңшылық ережелерінде рұқсат етілген басқа да аңшылық құралдарының түрлері, аңшылық иттер мен аушы жыртқыш құстар қолданыла отырып жүргізілетін болса, он төрт жасқа толған» адамдарға рұқсат беріледі (33-бабы) [5].

Қазақстан Республикасы азаматтарының қару иемденіп алуға құқығы 18 жасқа толған Қазақстан Республикасы азаматтарының тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдарынан нақты қару түрін иемденіп алуға рұқсат алғаннан кейін азаматтық қару иемденіп алуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының 16 жасқа толған азаматтарының лақтырылатын қаруды (садақтар мен арбалеттерді) спорттық мақсатта иемденіп алуға, сақтауға, алып жүруге және пайдалануға құқығы бар [6].

Яғни, арнайы құқықтан айыру жазасын кәмелетке толмағандарға ерекше жағдайларда қолдануға болады.

Сонымен бірге, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жекелеген көлік құралдары түрлерінің жүруін ұйымдастыру және жол қауіпсіздігін цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының

адамдардың міндеттемелері бойынша заңды өкілдер жауаптылықта болмауы тиіс.

Сондықтан, он алты жасқа толған кәмелетке толмаған адам жасаған әкімшілік құқық бұзушылық үшін «айыппұл төлеу»

заңы [7] қабылданды. Аталған заңға сай мопедтер «А1» кіші санатына жатқызылады.

Мопед - қозғалтқышының көлемі елу текше сантиметрден аспайтын іштен жану қозғалтқышымен не электр қозғалтқышпен жабдықталған және ең жоғары конструктивтік жылдамдығы сағатына елу километрден аспайтын екі немесе үш дөңгелекті механикалық көлік құралы. Мопедтерге мокиктер, скутерлер және осыған ұқсас сипаттамалары бар басқа да механикалық көлік құралдары теңестіріледі. «А1» кіші санаты болып – ең жоғары конструктивтік жылдамдығы сағатына елу километрден асатын, іштен жану қозғалтқышының жұмыс көлемі бір жүз жиырма бес текше сантиметрден аспайтын және ең жоғары қуаты он бір киловаттан аспайтын мотоциклдер, трициклдер, квадрициклдер және мопедтер табылады (Осы Заңға жасалынған өзгерістер мен толықтырулар 2025 ж. 5 сәуірден бастап қолданысқа енгізілді).

«А1» кіші санатындағы көлік құралдарын басқару құқығы – он алты жасқа толған адамдарға беріледі (74-бабы) [8]. Аталған тұлғалар Жол қозғалысы туралы заңнамаларды бұзған жағдайда арнайы құқықтардан айырудың мерзімдерін реттеудің нормалары қаралмаған.

Сондықтан, кәмелетке толмаған тұлғалар ҚР ӘҚБтК 608 бабында көзделген құқық бұзушылықтарды жасаған жағдайларда «арнайы құқықтан айыру» түріндегі жазаның мөлшерін, немесе баламалы жазалардың түрін айқындау қажет.

Келесі қосымша жазаның түрі - «Шетелдіктерді немесе азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу».

Шетелдіктерді немесе азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу

ҚР ӘҚБтК-нің Ерекше бөлігінде көзделген әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша әкімшілік жазалау шарасы ретінде қолданады. Аталған жазаны судья осы Кодексте көзделген негіздер мен тәртіпке сай жүзеге асырады [1].

Қазақстан Республикасының азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттік азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі бар адамдар Қазақстан Республикасындағы шетелдіктер, ал Қазақстан Республикасының азаматтары емес және өзінің басқа мемлекеттің азаматтығына қатысты екендігінің дәлелі жоқ адамдар азаматтығы жоқ адамдар болып танылады [9].

Ал, азаматтық құқық бұзушылық туралы заңнаманың бұзылуына байланысты шетелдіктерді немесе азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының аумағынан шығарып жіберу, Қазақстан Республикасы азаматтық іс жүргізу кодексінің [10] 49 тарауына көзделген негіздер мен тәртіппен жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексіне сәйкес те «шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу» қосымша жаза ретінде бекітілген. Шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды қылмыс жасағаны үшін Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу – қосымша жаза түрі ретінде, ал қылмыстық теріс қылық жасағаны үшін негізгі және қосымша да жаза түрі ретінде тағайындалады (51-бабы) [11].

Алайда әкімшілік құқық бұзған кәмелетке толмаған шетелдіктерге немесе азаматтығы жоқ адамдарға қатысты Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу түріндегі жаза қолданылмайды. Себебі ҚР ӘҚБтК аталған жазаның түрі қарастырылмаған. Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай судьялар кәмелетке толмағандарға қатысты тек ықпал ету шарасын қолданумен ғана шектеледі [1].

Қылмыстық заңнамада да шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды қылмыс жасағаны үшін Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу

жазасы кәмелетке толмағандарға қатысты қолданылмайды [11].

Мысалы, Қазақстан Республикасының аумағына көшіп келу және Қазақстан Республикасының аумағында болу: білім алу; еңбек қызметін жүзеге асыру мақсатында болуы мүмкін (3-бап). Қазақстан Республикасының аумағына: жалпы орта, техникалық және кәсіптік, ортадан кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарына, оның ішінде оқушылар алмасудың және даярлық курстарынан өтудің ұйымдастырылған бағдарламалары бойынша қабылданған адамдар көшіп келушілердің қатарына жатады (30 бап). Еңбек қызметін жүзеге асыру мақсатында көшіп келушілерге: бизнес-көшіп келушілер; маусымдық шетелдік жұмыскерлер; еңбекші көшіп келушілер жатқызылады. Аталған тұлғаларға Қазақстан аумағында уақытша тұруға рұқсат беріледі [12].

Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасына сай аталған тұлғалармен жұмыс берушілер еңбек шартын жасаса алады. Себебі, он алты жасқа толған азаматтармен еңбек шартын жасасуға жол беріледі [13].

Қазақстан Республикасының шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы заңнамасын бірнеше рет бұзған; Қазақстан Республикасының халықтың көші-қоны, салық салу және еңбек заңнамасы саласындағы құқық бұзушылық үшін әкімшілік жауаптылыққа тартылған жағдайларда Қазақстан Республикасында тұрақты тұруға арналған рұқсаттың күші жойылуы тиіс (49 бабы) [12]. Кейде Қазақстан Республикасы аумағына транзиттік жолмен немесе өзге де мақсатпен уақытша келген азаматтар көші-қон заңнамасын бұза отырып мемлекеттің аумағында қалып қояды. Он сегіз жасқа толған адамдарға шетелдіктерді немесе азаматтығы жоқ адамдарды Қазақстан Республикасының аумағынан шығарып жіберу жазасы қолданылады, ал кәмелетке толмағандарға бұл жазаның түрі тағайындалмайды.

Аталған кәмелетке толмағандарға қатысты ҚР ӘҚБтК 517-бабымен әкімшілік құқық бұзушылық туралы іс қозғалынып, іс сотқа берілген кезде судьялар қатысты тек тәрбиелік ықпал ету шарасын пайдаланумен ғана шектеледі.

Мысалы 09.12.07 ж/т Қырғызстан Республикасының азаматшасы Т.С. 2024 жылы 03.08. Шымкент қаласына қонаққа келген. Бірнеше рет көші-қон заңнамасын бұзған. Қазақстан Республикасының аумағынан шығарып жіберу жазасы қолданылмады. Заңды өкілдері мен ата-анасы жауапкершілікке тартуға мүмкіншілік болмаған. Аталған тұлғалар Қырғызстан Республикасында болған [14]. Сот тәжірибесі көрсетіп отырғандай осыған ұқсас материалдар өте көп. Сондықтан біздің пікірімізше осы мәселелерді шешудің жолдарын қарастыруымыз керек.

Осындай мәселелер бойынша салыстырмалы түрде алыс-жақын шет мемлекеттердің нормативтік-құқықтық актілеріне де саралау жүргізілді:

Мысалы Ресей Федерациясының ӘҚБтК сәйкес, Әкімшілік құқық бұзушылықтар жасағаны үшін кәмелетке толмағандарға ескерту, әкімшілік айыппұл салу, Әкімшілік құқық бұзушылық жасау құралын немесе нысанасын тәркілеу, шетелдік азаматты немесе азаматтығы жоқ

адамды Ресей Федерациясынан әкімшілік шығарып жіберу сияқты жаза түрлері қолданылуы мүмкін [15].

Өзбекстан [16] және Қырғыз Республикаларының [17] әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнамасына сәйкес кәмелетке толмаған шетелдіктерге немесе азаматтығы жоқ адамдарға қатысты Республика шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу жалпы негізде қолданылады.

Жоғарыда көрсетілгендердің негізінде қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілердің дұрыс орындалуын қамтамасыз ету үшін және заңдылықтың сақталуы үшін, шет елдік тәжірибені ескере келе:

- ҚР ӘҚБтК 608 бабында көзделген құқық бұзушылықтарды жасаған жағдайларда кәмелетке толмаған тұлғаларға қатысты «арнайы құқықтан айыру» түріндегі жазаның мөлшерін белгілеу керек немесе өзге баламалы жазалардың түрін айқындау қажет;

- әкімшілік құқық жасаған кәмелетке толмаған шетелдіктерге немесе азаматтығы жоқ адамдарға қатысты Қазақстан Республикасының шегінен әкімшілік жолмен шығарып жіберу түріндегі жазаны белгілеу қажет.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекс // Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.
2. «Соттардың Қазақстан Республикасы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің Жалпы бөлігінің нормаларын қолдануының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2016 жылғы 22 желтоқсандағы № 12 Нормативтік қаулысы // Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P160000012S> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.
3. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. // Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.
4. Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII // Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.
5. Жануарлар дүниесін қорғау, өсімін молайту және пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 9 шілдедегі N 593 Заңы // Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z040000593> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

6. Жекелеген қару түрлерінің айналымына мемлекеттік бақылау жасау туралы 1998 жылғы 30 желтоқсандағы заңы // Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000339> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

7. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жекелеген көлік құралдары түрлерінің жүруін ұйымдастыру және жол қауіпсіздігін цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының заңы // Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32870587 (жүгіну күні: 30.03.2025) – интернет көздері.

8. Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі № 194-V ҚРЗ // Айналыс режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

9. Шетелдіктердің құқықтық жағдайы туралы Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 19 маусымдағы N 2337 Заңы // Айналыс режимі: <https://zakon.uchet.kz/kaz/history/U950002337/> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

10. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ // Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

11. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.// Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

12. Халықтың көші-қоны туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы.// Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

13. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ.// Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

14. Шымкент қалалық ПД сот материалдары // 2024 годовой обзор.

15. Супонина Е. А., Проблема реализации законодательства об административной ответственности несовершеннолетних в Российской Федерации // Айналыс режимі: https://elib.institutemvd.by/jspui/bitstream/MVD_NAM/3999/1/Suponina.pdf (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

16. Кодекс Республики Узбекистан об административной ответственности (утвержден Законом Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года № 2015-XII) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.02.2025 г.) // Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30421092&pos=5 (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

17. Кодекс Кыргызской Республики о правонарушениях от 28 октября 2021 года № 128 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.03.2025 г.) // Айналыс режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36897164 (жүгіну күні: 31.03.2025) – интернет көздері.

Автор туралы мәлімет:

¹***Қаратаев Турдалы Жақсылықұлы*** - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Ғылыми кеңесінің Ғылыми хатшысы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Қаратаев Турдалы Жақсылықұлы - Ученый секретарь Ученого совета Актобинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букембаева, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Karataev Turdaly - Academic Secretary of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, candidate of law, colonel of police.

Келимбердин М.А.¹, Ералина С.Е.²

¹Қазақстан Республикасы ІІММ.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

К ВОПРОСУ О ПРАВОВОМ СТАТУСЕ ИНОСТРАННЫХ ГРАЖДАН И ЛИЦАМ БЕЗ ГРАЖДАНСТВА ПО МИГРАЦИОННОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. Данная статья посвящена правовому статусу иностранных лиц и лиц без гражданства по миграционному законодательству Республики Казахстан, в которой рассматриваются некоторые аспекты. Миграционное законодательство Республики Казахстан предусматривает такие категории иностранных лиц как: трудовые мигранты, цифровые кочевники, кандасы, беженцы. В виду того, что за последние годы наша страна становится привлекательной для многих иностранцев, ищущих лучшие условия жизни, государство законодательно отрегулировало нахождение мигрантов в Казахстане, однако на практике сталкивается с рядом нерешенных проблем, одной из которых является отсутствие миграционного учета как внешней, так и внутренней миграции.

Ключевые слова: миграция, иммигрант, иностранный гражданин, лицо без гражданства, трудовая миграция, миграционная политика, миграционная служба Республики Казахстан.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КӨШІ – ҚОН ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ШЕТЕЛ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҒЫ ЖОҚ АДАМДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасының Көші-қон заңнамасы бойынша шетелдік және азаматтығы жоқ адамдардың құқықтық мәртебесіне арналған, онда кейбір аспектілер қарастырылады. Қазақстан Республикасының Көші-қон заңнамасында: еңбек мигранттары, цифрлық көшпенділер, қандастар, босқындар сияқты шетелдік тұлғалардың санаттары көзделеді. Соңғы жылдары біздің еліміз жақсы өмір сүру жағдайларын іздейтін көптеген шетелдіктер үшін тартымды бола бастағанын ескере отырып, мемлекет мигранттардың Қазақстанда болуын заңнамалық тұрғыдан реттеді, алайда іс жүзінде бірқатар шешілмеген проблемаларға тап болады, олардың бірі сыртқы және ішкі көші-қонның көші-қон есебінің болмауы болып табылады.

Түйінді сөздер: көші-қон, иммигрант, шетел азаматы, азаматтығы жоқ адам, еңбек көші-қоны, көші-қон саясаты, Қазақстан Республикасының миграция қызметі.

ON THE ISSUE OF THE LEGAL STATUS OF FOREIGN CITIZENS AND STATELESS PERSONS UNDER THE MIGRATION LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article examines the legal status of foreign nationals and stateless persons under the migration legislation of the Republic of Kazakhstan and addresses several aspects. Kazakhstan's migration legislation defines the following categories of foreign nationals: labor migrants, digital nomads, kandasy, and refugees. Given that our country has become attractive to many foreigners seeking better living conditions in recent years, the state has legislatively regulated the stay of migrants in Kazakhstan. However, in practice, it faces a number of unresolved issues, one of which is the lack of migration records for both external and internal migration.

Ежегодно в Республику Казахстан въезжает большое количество иностранных граждан и лиц без гражданства, цели прибытия, которых абсолютно разные. Как правило, это связано с осуществлением трудовой деятельности, получением образования, участие в различных мероприятиях международного характера, а также получения убежища, покровительства и защиты.

По данным Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2024 году число прибывших в Казахстан на постоянное место жительства составило 29 282 человека, число выбывших из страны — 12 732 человека. Сальдо миграции составило 16 550 человек. По сравнению с 2023 годом число прибывших в Казахстан увеличилось на 15,3%, число выбывших из Казахстана уменьшилось на 20,9%. Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших из этих стран составила 81,6%, доля выбывших в эти страны – 74,8%. Среди других стран больше всего прибывших из Китая, Монголии и Турции, а выбывших – в Германию, Польшу и США. Прибывшие из-зарубежья для постоянного проживания в основном выбирали город Алматы (6 260 человек), Алматинскую (4 788) и Мангистаускую (3 680) области. Самое большое количество выбывших зарегистрировано в Северо-Казахстанской (2 133 человека), Карагандинской (1 588) и Восточно-Казахстанской (1 195) областях [1].

Вместе с тем, в 2024 году привлечено к административной ответственности 468 113 иностранных граждан, и совершено 2123 преступлений: 1783 гражданами СНГ и 340 иностранными гражданами. Однако, в 2024 году совершено уголовных правонарушений в отношении 2375 иностранцев: в том числе 1792 граждан СНГ, 407 других иностранных граждан и 176 лиц без гражданства (убийств – 18 граждан СНГ, 5 иностранных граждан и 4 лиц без гражданства; причинение тяжкого вреда здоровью – 48/6/11 соответственно;

причинение средней тяжести вреда здоровью – 56/20/5 соответственно; побои – 60/14/29 соответственно).

По данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан, в 2024 году на миграционный учет было поставлено более 17 млн. иностранных граждан и лиц без гражданства, что на 2 млн. превысило показатели 2017 года. Некоторые иностранные граждане и лица без гражданства пребывают в Россию на длительный срок пребывания и даже постоянного проживания. Так, за прошедший год миграционной службой было выдано более 268,2 тыс. разрешений на временное проживание и 191,4 тыс. видов на жительство. За прошедший год 269,3 тыс. лиц из числа указанных категорий приобрели российское гражданство [2].

В этой связи следует подчеркнуть, что Конституцией РК провозглашен национальный режим пребывания указанных категорий лиц, а основу их правового статуса образует часть 4 статьи 12 Основного закона, закрепляющая основополагающие правила о том, что в нашей стране они пользуются теми же правами и несут те же обязанности, которые предусмотрены законодательством в отношении казахстанских граждан, за исключением некоторых случаев, определенным международным договором или законодательством Республики Казахстан [3]. Это обуславливает необходимость определения и более подробного рассмотрения содержания правового статуса иностранных граждан и лиц без гражданства, пребывающих в нашу страну и проживающих на ее территории, а также анализа установленных исключений, запретов, ограничений специальных правил, которые определены законодательством в отношении этих категории граждан.

Правовое положение иностранных граждан и лиц без гражданства в Республике Казахстан основывается Конституцией Республики Казахстан [3] и иными нормативно-правовыми актами Республики Казахстан и международными договорами

ратифицированными Республикой Казахстан, Законом РК от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.07.2024 г.) [4], Законом РК от 19.06.1995 года № 2337 «О правовом положении иностранцев» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.05.2024 г.) [5], Постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 апреля 2020 года № 220 «О некоторых вопросах въезда (выезда) в Республике Казахстан и пребывания иммигрантов в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 30.04.2021 г.) [6], Приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 31 июля 2024 года № 288 О внесении изменения в приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 15 апреля 2022 года № 123 «Об утверждении Правил выдачи, продления и отзыва разрешения трудовому иммигранту» (введено в действие с 1 января 2025 года) [7], Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 12 апреля 2024 года № 322 «О внесении изменений» в приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 1 сентября 2020 года № 607 «Об утверждении Правил по определению правового статуса лиц, находящихся на территории Республики Казахстан, не являющихся гражданами Республики Казахстан и не имеющих доказательства своей принадлежности к гражданству иного государства» (с изменениями от 12.04.2024 г.) [8] и другими.

В Казахстане, как и во многих странах, установлен визовый и без визовый режим пребывания в стране. *Порядок въезда, выезда и пребывания иммигрантов* на территории Республики Казахстан определяется Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 января 2012 года № 148 «Об утверждении Правил въезда и пребывания иммигрантов в Республике Казахстан, а также их выезда из Республики Казахстан и Правил осуществления миграционного контроля, а также учета иностранцев и лиц без гражданства, незаконно пересекающих Государственную границу Республики Казахстан, незаконно пребывающих на территории Республики Казахстан, а также

лиц, которым запрещен въезд на территорию Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.08.2025 г.) [9].

Особенности въезда, выезда и пребывания иммигрантов для осуществления деятельности в международном технологическом парке «Астана Хаб», включая осуществление трудовой деятельности, определяются Законом Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2025 г.) [10].

Иммигранты, прибывшие из государств, заключивших с Республикой Казахстан соглашения о безвизовом порядке въезда и пребывания, въезжают по действительным паспортам или заменяющим их документам при соблюдении условий, установленных международными договорами Республики Казахстан. Республика Казахстан имеет соглашения о безвизовых поездках в основном с государствами – участниками СНГ.

Визы на въезд в Республику Казахстан и выезд из Республики Казахстан выдаются иммигрантам Министерством иностранных дел Республики Казахстан, загранучреждениями Республики Казахстан по согласованию с органом национальной безопасности.

Визы на выезд из Республики Казахстан и въезд в Республику Казахстан иммигрантам, въезжающим и находящимся на территории Республики Казахстан, выдаются органами внутренних дел.

Срок временного пребывания в Республики Казахстан иностранного гражданина, пребывающего в Республике Казахстан в порядке, не требующем получения визы, не может превышать 90 суток суммарно в течение каждого периода в 180 суток, за исключением случаев, предусмотренных законодательством, а также в случае, если такой срок не продлен в соответствии с законодательством.

На всех иностранных граждан в независимости от возраста, национальности, гражданства, цели въезда и других деталей принимающая сторона должна подать уведомление о пребывании в миграционные

службы. Это не зависит от наличия визы или разрешения на временное пребывание (*далее РВП*), так как подача уведомления является процедурой дополняющей основной документ, визу или РВП, а не является взаимозаменяющей. Ответственность за подачу уведомления всегда несет принимающая сторона. Принимающей стороной выступает приглашающая компания (работодатель) в Казахстане, гостиница либо физическое лицо, предоставляющие жилье иностранному гражданину, то есть владелец квартиры, если снимает квартиру.

Уведомление подается в трех случаях: При каждом прибытии иностранного гражданина в Казахстан из-за рубежа;

- При изменении адреса проживания иностранного гражданина внутри региона;
- При выезде иностранного гражданина в другие регионы Казахстана.

Сроки уведомления для стран СНГ составляет - 90 суток, для дальнего зарубежья 30 суток. При желании дальнейшего законного места нахождения Республики Казахстан, обязан оформить РВП до срока окончания действия уведомления. При этом, уведомление не дает право на осуществлении трудовой деятельности, а работодатель и сам иностранный гражданин несут административную ответственность. Правила выдачи иностранцам и лицам без гражданства разрешения на временное и постоянное проживание в Республике Казахстан регулируются Приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 992 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.12.2024 г.) [11].

Для получения государственной услуги регистрация временного проживания (РВП) услугополучатели обращаются по месту регистрации в территориальных органы полиции (*далее услугодатель*) либо через НАО Государственную корпорацию «Правительство для граждан» либо через веб-портал «Электронное правительство Республики Казахстан» с заявлением анкетой о выдаче иностранцу или лицу без гражданства решение на временное проживание в Республике Казахстан, в зависимости от цели пребывания,

предусмотренных Перечнем основных требований к оказанию государственной услуги «Выдача иностранцам и лицам без гражданства разрешение на временное проживание в Республике Казахстан». При этом, при оказании государственной услуги предусмотрено личное присутствие услугополучателя, либо проверенного лица по нотариальной заверенной доверенности, либо по приказу или доверенности юридического лица на осуществление действий, предусмотренными полномочиями.

При принятии положительного решения, предусмотренного пунктом 8 Требований к оказанию государственной услуги РВП и (или) документов с истекшим сроком действия, уполномоченный сотрудник услугодателя отказывает в приеме заявления и выдает расписку об отказе в приеме документов на выдачу РВП (*далее - Расписка об отказе в приеме документов*) по форме, согласно приложению 1-3 к указанным выше Правилам.

Помимо временного пребывания, иностранный гражданин и лицо без гражданства может получить статус временного проживающего и постоянно проживающего в Республики Казахстан.

Порядок осуществлении контроля за соблюдением иностранными гражданами и лицами без гражданства миграционного законодательства Республики Казахстан регулируется Правовое положение иностранных граждан, осуществляющих на территории Республики Казахстан трудовую деятельность, определяется, прежде всего, Трудовым Кодексом Республики Казахстан и Законами Республики Казахстан «О миграции населения», «О правовом положении иностранных граждан в Республике Казахстан», «Правилами определения квоты, условия и порядка выдачи».

Кроме того, Постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2023 года № 1041 «Об определении перечня лиц, для которых не требуется разрешения местных исполнительных органов на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления трудовой деятельности» (с изменениями и дополнениями от 31.08.2025г.) [12] установлен перечень лиц, которых не

требуются разрешения местных исполнительных органов на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления трудовой деятельности.

К ним относятся иностранцы и лица без гражданства: кандасы; бизнес-иммигранты, прибывшие для осуществления предпринимательской деятельности; получившие статус беженца или свидетельство лица, ищущего убежище; являющиеся иммигрантами, прибывающими по гуманитарным мотивам, в соответствии с Законом Республики Казахстан «О миграции населения»; осужденные по приговорам судов Республики Казахстан к лишению свободы условно, к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества; являющиеся жертвами торговли людьми на период производства по конкретному уголовному делу, связанному с торговлей людьми, до вступления в законную силу приговора суда; въезжающие в Республику Казахстан с целью воссоединения семьи, супруг (супруга), состоящий (состоящая) не менее трех лет в браке, признаваемом законодательством Республики Казахстан, у которых приглашающими лицами выступают граждане Республики Казахстан; обучающиеся по очной форме обучения и одновременно работающие в учебных заведениях Республики Казахстан в свободное от учебы время в соответствии с трудовым законодательством Республики Казахстан; являющиеся гражданами государств – участников Договора о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года; являющиеся членами экипажей морских и речных судов, воздушного и железнодорожного транспорта; работающие артистами, режиссерами, дирижерами, хормейстерами, балетмейстерами, спортсменами и тренерами; привлекаемые участниками и органами международного финансового центра «Астана»; являющиеся специалистами по созданию космического ракетного комплекса и эксплуатации объектов наземной космической инфраструктуры, привлекаемые в рамках международных договоров Республики Казахстан о сотрудничестве в сфере аэрокосмической деятельности;

осуществляющие педагогическую деятельность в соответствии с международными договорами Республики Казахстан о сотрудничестве в сфере образования в организациях образования Республики Казахстан, а также для реализующих международные интегрированные образовательные учебные программы – не более 50 процентов от штата организации, если иная доля не установлена международным договором; из числа профессорско-преподавательского состава в организациях образования, которым в установленном законодательством Республики Казахстан порядке присвоен особый статус, а также работающие в организациях образования на должностях руководителей и преподавателей, квалификация которых соответствует установленным законодательством Республики Казахстан требованиям, и осуществляющие подготовку кадров для отраслей экономики; работающие первыми руководителями казахстанских юридических лиц и их заместителями со стопроцентной долей иностранного участия в их уставном капитале; находящиеся в служебной командировке с деловыми целями, срок которой не превышает суммарно сто двадцать календарных дней в течение одного календарного года; работающие первыми руководителями организаций, заключивших с Правительством Республики Казахстан контракты на сумму инвестиций в денежном эквиваленте свыше 50 миллионов долларов США, и первыми руководителями юридических лиц Республики Казахстан, осуществляющих инвестиционную деятельность в приоритетных видах деятельности и заключивших контракт с уполномоченным органом по инвестициям; работающие в национальном управляющем холдинге на должностях не ниже руководителей структурных подразделений с высшим образованием с подтвержденными документами в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан; привлекаемые для работы в качестве членов совета директоров национального управляющего холдинга; получившие инвесторскую визу, за исключением членов

семьи, а также лиц, находящихся на иждивении; работающие в качестве управляющего координатора деятельности специальной экономической зоны «Туган».

Для получения статуса лица без гражданства физическое лицо подает лично, в территориальные органы полиции по месту постоянного жительства заявление на имя первого руководителя Департамента полиции городов Астаны, Алматы, Шымкента и областей (далее – ДП) о присвоении статуса лица без гражданства с указанием причин обращения за статусом.

Процедура признания статуса лица без гражданства инициируется по заявлению лица. За лиц достигших 18 лет и граждан, признанных судом недееспособными, заявление подают их законные представители с предоставлением документов, подтверждающих полномочия на представительство.

При этом заявитель предупреждается об ответственности в соответствии со статьей 495 Кодекса Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» за представление заведомо ложных сведений в государственные органы Республики Казахстан при получении документов, удостоверяющих личность [13].

К заявлению прилагаются следующие документы:

- 1) заявление-анкета по установленной форме;
- 2) шесть фотографий размером 3,5 x 4,5 см;
- 3) справка о прохождении дактилоскопирования по установленной форме;
- 4) в отношении следственно-арестованных лиц приобщается ходатайство Следственного управления ДП;
- 5) в отношении лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы, приобщается ходатайство учреждения уголовно-исполнительной системы, где содержится заявитель, и приговор суда.

Помимо перечисленных документов представляют:

- 1) лица, проживающие без документов, удостоверяющих личность, или по паспорту бывшего Союза Советских

Социалистических Республик (далее – СССР) образца 1974 года копии и подлинники (для сверки) следующих документов (при их наличии):

- свидетельство о рождении, о регистрации или расторжении брака;
- паспорт бывшего СССР образца 1974 года;
- справка из учебного заведения о периоде обучения, аттестат об основном среднем образовании, диплом об окончании средне-специального или высшего учебного заведения;
- удостоверение о приписке к призывному участку (приписное свидетельство), военный билет;
- трудовая книжка;
- документ, подтверждающий проживание на территории Республики Казахстан (домовая книга, поквартирная карточка, книга регистрации граждан, архивная справка-выписка из хозяйственной книги);
- справка об освобождении из мест лишения свободы, либо другой документ, идентифицирующий личность заявителя.

Копии документов сверяются с оригиналом и заверяются подписью сотрудника миграционной службы и гербовой печатью подразделения. В случае отсутствия одного из указанных документов, сотрудники миграционной службы направляют запросы по истребованию необходимой информации от казахстанских и иностранных уполномоченных органов.

2) лица, имеющие постоянную регистрацию на территории Республики Казахстан, оформившие выход из гражданства Республики Казахстан либо из гражданства иностранного государства, а также лица, находящиеся на территории Республики Казахстан не менее пяти лет и не имеющие постоянной регистрации (за исключением случаев, когда в отношении таковых имеются решения суда о выдворении с территории Республики Казахстан):

- документ, подтверждающий отсутствие или прекращение гражданства другого государства, выданный компетентным органом в сфере гражданства соответствующего государства, срок

действия которого не должен превышать одного календарного года с даты выдачи;

- копию документа, удостоверяющего личность и подтверждающего бывшую принадлежность к гражданству другого государства.

При проведении проверочных мероприятий, для получения информации, необходимой для принятия решения об определении статуса, орган миграционной службы может использовать помощь дипломатических миссий и консульских учреждений Республики Казахстан за рубежом, других государственных органов и международных или неправительственных организаций.

При выявлении факта предоставления ложной информации или документов при определении статуса лица без гражданства органом миграционной службы по месту постоянного проживания заявителя выносится заключение об аннулировании статуса, изымается удостоверение лица без гражданства и осуществляется снятие с регистрации по месту жительства. В день поступления заявления уполномоченный сотрудник осуществляет его прием и регистрацию в Журнале регистрации заявлений о присвоении статуса лица без гражданства по форме, установленной Правилами. В день регистрации заявления выдается свидетельство лица, ходатайствующего о присвоении статуса лица без гражданства в установленной форме. После принятия решения об определении или отказе в определении статуса свидетельство аннулируется.

Свидетельство выдается на период рассмотрения заявления, подписывается руководителем подразделения миграционной службы и заверяется гербовой печатью. Свидетельство лица, ходатайствующего о присвоении статуса лица без гражданства, подтверждает регистрацию ходатайства о признании лицом без гражданства на территории Республики Казахстан.

Статус лица без гражданства прекращается в связи с приемом лица в гражданство Республики Казахстан или другого государства, либо в связи со смертью лица. При приобретении гражданства какого-

либо государства заявитель уведомляет орган миграционной службы в тридцатидневный срок. Решение о прекращении статуса вступает в силу через один месяц после утверждения в целях предоставления лицу достаточного времени на урегулирование своего нового правового статуса на территории Республики Казахстан.

Проверкой является совокупность действий должностных лиц подразделений системы Комитета миграционной службы МВД Республики Казахстан и органов ОВД Республики Казахстан, связанных с контролем за исполнением требований миграционного законодательства Республики Казахстан проверяемым объектам в связи с нахождением иностранного гражданина на территории Республики Казахстан, осуществлением необходимых исследований, экспертиз, оформлением результатов проверки и принятием мер по ее результатам.

Объектами проверки являются физические лица, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, юридическое лицо, индивидуальный предприниматель, заказчик работ (услуг), транспортное средство, включая транспортные маршруты международных направлений автомобильного, железнодорожного, морского, речного, авиационного транспорта.

Предметом контроля и надзора МВД Республики Казахстан за соблюдением положений миграционного законодательства Республики Казахстан иностранными гражданами являются:

- Соблюдение иностранным гражданином правил въезда на территории Республики Казахстан;

- Соблюдение иностранным гражданином режима пребывания на территории Республики Казахстан;

- Соблюдение иностранным гражданином правил миграционного учета, достоверности представляемой им при этом информации;

- Соблюдение иностранным гражданином правил передвижения и порядка выбора места пребывания или жительства на территории Республики Казахстан;

• Соблюдение лицами, выступающими в отношении иностранного гражданина принимающей стороной, правил миграционного учета по месту пребывания и надлежащего им исполнения ими обязанностей принимающей стороны, достоверности представляемой ими информации об иностранных граждан, подлежащих учету. Таким образом, вместе с тем, в стране до сих пор, в сфере трудовой

миграции наблюдается несовершенство системы контроля над трудовыми мигрантами и рост нелегальной трудовой миграции, отсутствие должной системы миграционного учета, что приводит к росту числа нарушений, как самих прав трудовых мигрантов, так и к росту числа совершенных административных правонарушений со стороны самих мигрантов, в том числе работодателей.

Список использованных источников:

1. Официальные статистические данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2024 года// <https://stat.gov.kz/ru/news/chislo-pribyvshikh-v-kazakhstan-v-2024-godu-uvelichilos-na-15-3/#:~>.
2. Статистический отчет административных правонарушений совершенных в Республике Казахстан за 2024 год: отчет формы № 1-АД // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
3. Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.09.2022 г.) // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> – (Дата обращения: 08.09.2025г.)
4. Закон РК от 22 июля 2011 года № 477-IV «О миграции населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2025 г.)// [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477/> – (Дата обращения: 12.10.2025г.)
5. Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года «О правовом положении иностранцев» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.05.2024г.) // [Электронный ресурс]: Режим доступа https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337/_u952337.htm. – (Дата обращения: 12.10.2025г.)
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 апреля 2020 года № 220 «О некоторых вопросах въезда (выезда) в Республике Казахстан и пребывания иммигрантов в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 30.04.2021 г.)// [Электронный ресурс]: Режим доступа // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2000000220> – (Дата обращения: 12.10.2025г.)
7. Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 31 июля 2024 года № 288 «О внесении изменения в приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 15 апреля 2022 года № 123 «Об утверждении Правил выдачи, продления и отзыва разрешения трудовому иммигранту» (введено в действие с 1 января 2025 года)// [Электронный ресурс]: Режим доступа // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034861> – (Дата обращения: 12.10.2025г.)
8. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 12 апреля 2024 года № 322 «О внесении изменений» в приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 1 сентября 2020 года № 607 «Об утверждении Правил по определению правового статуса лиц, находящихся на территории Республики Казахстан, не являющихся гражданами Республики Казахстан и не имеющих доказательства своей принадлежности к гражданству иного государства» (с изменениями от 12.04.2024 г.) // [Электронный ресурс]: Режим доступа // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034253> – (Дата обращения: 12.10.2025г.)
9. Постановлением Правительства Республики Казахстан от 21 января 2012 года № 148 «Об утверждении Правил въезда и пребывания иммигрантов в Республике Казахстан, а также их выезда из Республики Казахстан и Правил осуществления миграционного контроля, а также учета иностранцев и лиц без гражданства, незаконно пересекающих Государственную границу Республики Казахстан, незаконно пребывающих на территории Республики Казахстан, а также лиц, которым запрещен въезд на территорию Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями

по состоянию на 27.08.2025 г.)// [Электронный ресурс]: Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31120838&show_di=1 – (Дата обращения: 12.10.2025г.)

10. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года №418-V «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.10.2025 г.)// [Электронный ресурс]: Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 – (Дата обращения: 12.10.2025г.).

11. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 4 декабря 2015 года № 992 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 08.12.2024 г.) [Электронный ресурс]: Режим доступа // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012880> – (Дата обращения: 12.10.2025г.)

12. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2023 года № 1041 «Об определении перечня лиц, для которых не требуется разрешения местных исполнительных органов на привлечение иностранной рабочей силы для осуществления трудовой деятельности» (с изменениями и дополнениями от 31.08.2025г.)// [Электронный ресурс]: Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33621770&show_di=1 – (Дата обращения: 12.10.2025г.)

13. Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.09.2025 г.) // [Электронный ресурс]: Режим доступа // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399 – (Дата обращения: 12.10.2025г.)

Сведения об авторах:

¹***Келимбердин Максат Аскатович*** – магистрант 2 курса Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, майор полиции.

Келімбердин Мақсат Асқатұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының 2 курс магистранты, полиция майоры.

Kelimberdin Maksat – 2nd year master's student at the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police major.

²***Ералина Саида Ермагамбетовна*** – заместитель начальника Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Ералина Саида Ермагамбетқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Eralina Said – deputy head of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov, candidate of law, colonel of the police.

-
- Қылмыстық құқық, криминология,
қылмыстық процесс
 - Уголовное право, криминология,
уголовный процесс
 - Criminal law, criminology,
criminal procedure

Esbolaev G.¹, Alimpiev A.²

*^{1,2}Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Bukenbayev, Aktobe, Republic of Kazakhstan*

ON THE EFFECTIVENESS OF A COMBINATION OF CERTAIN INNOVATIVE AND TRADITIONAL MEASURES AIMED AT OPTIMIZING THE PREVENTION OF DRUG AD- DICTION AND DRUG CRIME AMONG YOUNG PEOPLE

Abstract. This article highlights the issues of a comprehensive combination of innovative and traditional measures to prevent drug addiction and drug crime among young people. Highlighting the aspect of ways to optimize drug addiction prevention among youth and adolescents was preceded by an explanation of the causal relationship that causes drug addiction with a description of the mechanism of action of narcotic drugs and the physiological effect of an individual obtaining physical satisfaction.

As an illustration of the applicability to the field of drug addiction prevention of innovative approaches to reduce the involvement of youth and adolescents in the consumption of narcotic drugs and psychoactive substances, the authors focus on the results achieved through the use of virtual reality equipment in the implementation of primary and secondary preventive measures.

The experience of countries such as China, the USA, Russia and Belarus is widely reflected in the demonstration of innovative approaches to minimizing the involvement of young people in drug use. The description of traditional approaches to drug addiction prevention is carried out by the authors both from the perspective of what is already being implemented, and through the prism of recommendations that contribute to the improvement of preventive activities.

The role of teaching staff as potential subjects of drug addiction prevention in the educational environment is emphasized separately. In the final part of the article, based on the results of the issues considered, the authors came to conclusions regarding the preventive role of knowledge of the physiological and neurophysiological foundations of physical dependence on drug use and its key importance in finding ways to prevent drug addiction among young people, popularize a healthy lifestyle with the involvement of young people in socially approved activities.

Keywords: drug addiction, drug addiction, drug crime, drug addiction prevention, narcotic drugs, psychoactive substances, innovative methods of drug addiction prevention.

ЖАСТАР ОРТАСЫНДА НАШАҚОРЛЫҚ ПЕН ЕСІРТКІ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУДЫ ОҢТАЙЛАНДЫРУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ЖЕКЕЛЕГЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ДӘСТҮРЛІ ШАРАЛАРДЫ ҮЙЛЕСТІРУДІҢ ТИІМДІЛІГІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада жастар ортасында нашақорлық пен есірткі қылмысының алдын алудың инновациялық және дәстүрлі шараларын кешенді үйлестіру мәселелері қамтылған.

Жастар мен жасөспірімдер ортасында нашақорлықтың алдын-алуды оңтайландыру жолдарының аспектісін жариялаудың алдында есірткіге тәуелділікті тудыратын себеп-салдарлық байланысты есірткі құралдарының әсер ету механизмін және жеке адамның физикалық қанағаттануының физиологиялық әсерін сипаттаумен түсіндірді. Нашақорлықтың алдын алу саласына есірткі мен психоактивті заттарды тұтынуға жастар мен жасөспірімдердің қатысуын төмендету бойынша инновациялық тәсілдердің қолданылуының иллюстрациясы ретінде авторлар бастапқы және қайталама профилактикалық іс-шараларды іске асыру кезінде виртуалды шындық жабдықтарын пайдалану арқылы қол жеткізілген нәтижелерге назар аударды.

Қытай, АҚШ, Ресей және Беларусь сияқты елдердің тәжірибесі жастардың есірткіні қолдануға қатысуын азайтудың инновациялық тәсілдерін көрсетуде кеңінен көрініс тапты. Нашақорлықтың алдын алудың дәстүрлі тәсілдерін сипаттауды авторлар қазірдің өзінде жүзеге асырылып жатқан позициядан да, профилактикалық қызметті жетілдіруге ықпал ететін ұсыныстар

призмасы арқылы да жүзеге асырды. Білім беру ортасында нашақорлықтың алдын алудың әлеуетті субъектілері ретінде педагогикалық ұжымдардың рөлі ерекше атап өтілді.

Мақаланың қорытынды бөлімінде, қаралған мәселелердің қорытындысы бойынша авторлар есірткі құралдарын қолдануға физикалық тәуелділіктің пайда болуының физиологиялық және нейрофизиологиялық негіздерін білудің профилактикалық рөліне және жастар арасында нашақорлықтың алдын алу жолдарын іздеудегі, жастарды әлеуметтік-мақұлданған қызмет түрлеріне тарта отырып, салауатты өмір салтын насихаттаудағы негізгі маңызға қатысты қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: нашақорлық, нашақорлық, есірткі қылмысы, нашақорлықтың алдын алу, есірткі құралдары, психоактивті заттар, нашақорлықтың алдын алудың инновациялық әдістері.

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЧЕТАНИЯ ОТДЕЛЬНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ И ТРАДИЦИОННЫХ МЕР, НАПРАВЛЕННЫХ НА ОПТИМИЗАЦИЮ ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОМАНИИ И НАРКОПРЕСТУПНОСТИ В МОЛОДЕЖНОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы комплексного сочетания инновационных и традиционных мер профилактики наркомании и наркопреступности в молодежной среде.

Освещению аспекта путей оптимизации профилактики наркомании в молодежной и подростковой среде, предшествовало объяснение причинно-следственной связи, обуславливающей наркотическую зависимость с описанием механизма действия наркотических средств и физиологического эффекта получения индивидом физического удовлетворения.

В качестве иллюстрации применимости к сфере профилактики наркомании инновационных подходов по снижению вовлеченности лиц молодежного и подросткового возраста в потребление наркотических средств и психоактивных веществ, авторами сфокусировано внимание на достигнутых результатах с помощью использования оборудования виртуальной реальности при реализации первичных и вторичных профилактических мероприятий.

Широкое отражение в демонстрации инновационных подходов минимизации вовлеченности лиц молодежного возраста в употребление наркотических средств, нашел опыт таких стран, как Китай, США, Россия и Белоруссия.

Описание традиционных подходов профилактики наркомании, осуществлено авторами как с позиции того, что уже реализуется, так и сквозь призму рекомендаций, способствующих совершенствованию профилактической деятельности.

Отдельно подчеркнута роль педагогических коллективов, как потенциальных субъектов профилактики наркомании в образовательной среде.

В заключительной части статьи, по итогам рассмотренных вопросов авторы пришли к выводам касательно профилактической роли знания физиологических и нейрофизиологических основ возникновения физической зависимости от употребления наркотических средств и ключевое значения в поиске путей профилактики наркомании молодежной среде, популяризации здорового образа жизни с вовлечением молодежи в виды социально-одобряемой деятельности.

Ключевые слова: наркомания, наркотизм, наркопреступность, профилактика наркомании, наркотические средства, психоактивные вещества, инновационные методы профилактики наркомании.

Introduction. The signing in December 2024 by the Head of State, President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev, of a law strengthening criminal liability for the illicit trafficking of narcotic drugs and psychotropic substances may be regarded as a new historical milestone in counteracting such negative

social phenomena as drug addiction and drug abuse.

Under the current criminal legislation of Kazakhstan, the manufacture and production of narcotic drugs are punishable by up to 20 years of imprisonment or life imprisonment [1].

The adoption of the Law was consistent with the relevant instruction of the Head of State given at the meeting of the National Kurultai held on March 15, 2024, where the President of the Republic of Kazakhstan expressed concern about the availability of synthetic drugs to young people, emphasizing the inadmissibility of formalism and work solely aimed at statistical indicators on the part of competent state bodies [2].

According to official statistical data, 108,722 persons are under dynamic medical supervision with a diagnosis of «mental and behavioral disorders» resulting from the use of psychoactive substances, including 18,329 persons with dependence on narcotic drugs and psychotropic substances.

At the same time, among drug-dependent individuals, 2,734 (15%) are young people aged 18 to 29, and 66 are children and adolescents.

In terms of the types of substances used, of the total number, 33.2% are dependent on opioids, 35.4% on cannabinoids, and 4.3% on synthetic drugs [3].

Based on WHO recommendations, the number of drug-dependent persons in Kazakhstan may reach 150,000 [4].

Considering that in 2025 the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan dismantled 17 drug laboratories, it is possible to predict the long-term consequences of their criminal activities from already produced and distributed products in the youth environment, which may affect the level of drug addiction among the population in a geometric progression [5].

The phenomenon of drug addiction is justifiably considered a background phenomenon of crime, since the propensity to commit crimes of varying severity is conditioned by drug dependence and the need to obtain financial resources to acquire the source of satisfaction in the form of another dose.

In this context, we share the viewpoint of the Russian criminologist V.I. Avdiyskiy, according to whom the growth of drug-related crime is also facilitated by a high level of crime in general, especially its organized and professional components. It is difficult to disagree with his opinion that drug abuse and illicit drug trafficking are necessary attributes of most of the criminal world [6, p. 273].

Consumers of narcotic drugs and psychotropic substances constitute a certain reserve for replenishing the number of drug offenders, often participating in the illegal acquisition, storage, transportation, and sale of narcotic drugs [6, p. 270].

The growing trend of drug and psychotropic substance use among young people contributes to the formation of a criminal subculture supported by modern popular rock culture and music, transforming the worldview and value orientations of the younger generation.

Preventive influence on the phenomenon of drug addiction by reducing the involvement of young people in the use of narcotic drugs and psychoactive substances minimizes the manifestation of drug abuse, which is expressed in such a derivative surrogate consequence as drug-related crime.

The experience of counteracting drug addiction and drug dependence indicates the dominance of treatment and rehabilitation measures in this area.

Preventive work aimed at minimizing the use of narcotic drugs and psychoactive substances is given insufficient attention and is not assigned the decisive role and preventive function that could significantly influence the reduction of drug abuse in the Republic of Kazakhstan.

In this context, it is logical to state that the main efforts in combating drug addiction are focused on the consequences of drug dependence after the disease has developed. The causal complex determining the use of narcotic drugs and psychoactive substances often unjustifiably remains without proper attention from crime prevention entities represented by law enforcement agencies and the medical community.

Main Part. Before addressing the search for ways to optimize the prevention of drug addiction in the youth and adolescent environment, it is necessary to analyze the main causes contributing to the use of narcotic drugs and psychotropic substances.

The main indicator of the action of a narcotic drug is a change in consciousness, referred in scientific and medical literature as «euphoria», meaning an «elevated, joyful mood unjustified by objective reality» [7, p. 21].

To understand the reasons for the use of narcotic drugs and psychotropic substances, it is necessary to have an understanding of the physiological mechanism of obtaining physical pleasure and the emergence of euphoria from the consumed dose, in particular, the impact of pleasure hormones on the human body.

As is known, hereease of hormones such as acetylcholine, dopamine, serotonin, and orepinephrine corresponds to the moment of generating positive emotions and satisfying needs [8, p. 539].

When narcotic drug molecules enter the brain, strong positive emotions are produced, while the nervous system receives a deceptive illusory stimulus signaling the possibility of obtaining maximum pleasure without real effort or activity. An intravenous injection or taking a pill becomes sufficient.

In this case, narcotic drugs and psychotropic substances act as peculiar «robbers» of the central nervous system, penetrating its «back door» into the centers of needs, raising the threshold for positive emotions, forming dependence, and subsequently damaging the brain and the entire human body.

With each new intake of a narcotic drug or psychoactive substance, receptors lose sensitivity, thereby impairing the conductivity of neurotransmitters (dopamine, endorphins, etc.) [8, p. 540].

To subsequently achieve the effect of euphoria, it becomes necessary to increase the dosage of the drug.

When refusing to use narcotic drugs, the centers of positive emotions of a dependent individual experience a need for artificial narcotic stimulation, the absence of which is accompanied by pain (withdrawal symptoms) and depressive states lasting for a sufficiently long period [8, p. 540].

Brain cells exposed to narcotic drugs become almost insensitive to other external stimuli.

The drug becomes the master of brain cells, «tailoring» the entire reward system to itself, transforming temporary pleasure into an irresistible desire and ultimately into dependence according to a well-known pattern: «pleasant», «I want», and «I cannot live without it anymore».

This circumstance explains the unscrupulous behavior of drug-dependent persons and their readiness to commit almost any general criminal

offense, from secret theft of property to aggravated murder.

Specialists in narcology confirm the fact that the greatest effect of euphoria is recognized in the opioid and morphine-heroin groups of narcotic drugs [8, p. 543].

This indicates that drug dependence, with its increasing thresholds of demand for new pleasures and sensations, is the most harmful and artificially induced compared to the nature of action of natural sources of dopamine.

Dopamine, in turn, is one of the main mediators of positive emotions, often arising as a result of physical activity, sports games, and competitive activities [8, pp. 541–543].

V.A. Kabachkov, V.A. Kurentsov, and E.A. Zyurin, authors of a monograph devoted to the prevention of drug addiction through physical culture and sports, note that insufficient physical fitness and motor discoordination correlate with low self-esteem, aggressiveness, anxiety, and low stress resistance, subsequently conditioning the possible choice of psychoactive substance use as an external stimulant [9, p. 4].

Therefore, the problem of preventing drug addiction and psychoactive substance use among young people and adolescents is closely intertwined with the issue of shifting the focus of need satisfaction and pleasure acquisition from unnatural (artificial) components to natural and socially acceptable means.

The influence of physical activity on the brain, analogous to narcotic drugs but without negative effects on the human body, is explained by foreign psychologist Kelly McGonigal in her work. *The Joy of Movement** [10].

Neurophysiology and psychophysiology have established the undeniable fact that during sports activities, the human body produces the same substances (dopamine, endorphins, endocannabinoids) as during the use of narcotic drugs.

However, an equal sign cannot be placed between the final result of physical culture activity and drug use, since dosed physical activity positively affects bodily functions.

Moreover, addiction to physical exercise relates to a healthy lifestyle, unlike drug addiction, which causes irreparable harm to mental and physical health.

Addressing the search for innovative approaches to reducing youth involvement in drug

and psychoactive substance use, attention should be paid to the results achieved through the use of virtual reality equipment in secondary drug prevention measures.

In the People's Republic of China (PRC), virtual reality therapy technology has been practiced for several years.

Seventy percent of participants in a similar program implemented in Shanghai reported a blocking of the desire to use narcotic drugs.

Along with the use of virtual reality equipment, the Shanghai project included monitoring patients' body temperature and pulse.

The video scenario involved replaying situations provoking drug use. At the same time, the body's reaction to the provoking situation, stimulating the desire to consume the «forbidden fruit», was recorded by sensors while simultaneously demonstrating the consequences of succumbing to temptation in the form of severe illness, suicide, or family breakdown [10].

The apt metaphor expressed by an employee of the Shanghai Rehabilitation Center for drug addicts—"the reluctance to try an apple when worms are crawling on it every day"—fully reflects the meaning of this preventive measure.

Virtual reality technologies in China are not limited to their application only to persons with established drug dependence at the secondary prevention level.

Similar equipment is used to prevent drug dependence among adolescents and children.

Chinese children experienced the effects of drugs by immersing themselves in virtual reality using a special VR headset and watching a psychedelic video simulating the initial experience of drug use.

The acidic color scheme combined with strange objects and images caused a toxic reaction among participants.

The event was held as part of the «International Day against Drug Abuse and Illicit Trafficking».

The success of the experiment in primary drug prevention is evidenced by unanimous feedback from participants reporting intense fear and psychological discomfort associated with drug and psychotropic substance use [11].

Despite criticism from some segments of Chinese society labeling the method as overly harsh toward children, in our view this measure is

one of the most effective means of primary drug prevention, as it allows individuals to experience the full range of repulsive sensations associated with drug use, potentially deterring future generations from drug dependence.

Overall, China's innovative approach to minimizing youth involvement in drug and psychoactive substance use demonstrates that virtual reality technologies reinforce negative associations with drug use and transform addiction into the opposite state—aversion and a sense of danger toward the former object of desire.

In the United States, scientists at the University of Houston developed a drug addiction treatment program called «Heroin Cave».

Using a special virtual reality headset, participants were immersed in a detailed environment stylized as a drug users' party to test patients' resistance to drug-use-provoking situations after rehabilitation.

Distinguished Professor Jim Blascovich of the University of California, who headed the Virtual Reality and Behavior Research Center, made an optimistic forecast about the possibility of recreating highly realistic tactile sensations using virtual reality technologies, which could significantly support drug addiction treatment and prevention [12].

It should be noted that the authors of the «Heroin Cave» project had previously tested a smoking cessation program that demonstrated an almost one hundred percent effect in quitting smoking.

Drug addicts will be treated with virtual reality [13].

In Belarus, a project using a VR suit for preventive purposes has been successfully implemented. The suit provides electrical stimulation, simulating contact with an external irritant and creating sensations of body temperature fluctuations. Immersed in virtual space, participants experientially comprehend the consequences of drug use and overdose. The program conveys exclusively negative experiences without allowing euphoria and aims to generate deep aversion to drug use. In Minsk, this innovative measure is widely implemented in adolescent drug prevention [14].

The Russian experience of using virtual games influencing refusal of drug use also deserves attention. At the «Russia» exhibition-forum

held in February 2024, the game *Demons of Youth*, developed by Irkutsk programmers, was presented.

Equipped with a virtual reality headset, the player is involved in investigating a murder case committed under the influence of drugs, leading to an understanding of the harm of drug use and its negative social consequences [15].

Despite the use of IT technologies and specialists, Kazakhstan's law enforcement approach to drug prevention and counteracting drug crime cannot be considered innovative. At the same time, it is quite effective: in January 2025 alone, the Ministry of Internal Affairs, with the help of cyber-volunteers, blocked 1,257 websites and removed 76 bots and channels in social networks distributing information about prohibited substances.

Turning from innovative approaches to traditional methods of drug prevention, we focus on measures that can enhance preventive effectiveness without introducing revolutionary or innovative elements or requiring additional resources.

Thus, the interpretation of the traditional approach to drug prevention is based on what is already being implemented and what should be present in the overall methodology of preventive work.

A comprehensive preventive framework aimed at minimizing youth involvement in drug and psychoactive substance use should include:

- monitoring deviant behavior formation in educational institutions through the analysis of desocialization factors;
- regular diagnostic activities to assess individual and typological characteristics predisposing to certain behavioral models;
- development of self-regulation skills;
- formation of stress resistance through psychological training;
- organization of leisure activities with a focus on sports and competitive components.

For teaching staff, it is recommended to:

- deepen knowledge of drug addiction phenomena and legal liability norms;
- use anti-drug education to inform parents through meetings and informational materials;
- minimize negative parental influence in cooperation with law enforcement agencies;
- reduce aggression and anxiety by creating a favorable psychological climate.

In interactions with aggressive students, tact and politeness should be maintained while preserving educational standards.

For anxious children, emphasis should be placed on positive reinforcement.

Individualized approaches and socially useful tasks can further reduce aggression and anxiety. The key emphasis should be on goodwill and understanding of students' problems. Given the positive impact of sports on primary drug prevention, physical education teachers are encouraged to instill moral and volitional qualities that prevent drug and psychoactive substance use and reliance on artificial stimulants.

Conclusions. Based on the issues examined in this article, the following conclusions are drawn:

- knowledge of physiological and neurophysiological mechanisms of drug dependence is crucial for prevention;
- preventive work among youth should emphasize detailed explanations of bodily harm caused by drugs;
- promotion of a healthy lifestyle and engagement in socially approved activities are key to prevention;
- there is an urgent need to implement foreign experience in using virtual reality technologies in drug prevention in Kazakhstan;
- the success of primary prevention depends on effective work by educational institutions;
- the effectiveness of drug prevention among youth directly depends on a comprehensive combination of traditional and innovative measures.

References:

1. website access <https://www.zakon.kz/sobytiia/6462048-v-kazakhstane-uzhestochili-nakazanie-za-proizvodstvo-narkotikov-zakon-podpisal-prezident.html> (date of access: 26.03.2025).
2. website access <https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2207175-tokaev-podpisal-zakon-po-vo-prosam-protivodeystviya-nezakonnomu-oborotu-narkotikov/> (date of access: 26.03.2025).

-
3. Oficial'naya statistika ne otryazhaet real'noe kolichestvo narkozavisimyyh v strane. Dostup s sajta <https://ortcom.kz/ru/novosti/1708410665/> (date of access: 27.03.2025).
 4. website access <https://kaztag.kz/ru/news/v-kazakhstane-18-3-tys-narkozavisimyykh-lyudey> (date of access: 28.03.2025).
 5. website access kursiv.media/2025-02-08/dlzh-drugsites-vd/#:~:text= (date of access: 28.03.2025).
 6. Kriminologiya i preduprezhdenie prestuplenij: uchebnik dlya SPO / pod red. V.I. Avdijskogo. – M.: Izdatel'stvo YUrajt, 2016. – 351 s. – Seriya: Professional'noe obrazovanie.
 7. Maksimova N.YU. Psihologicheskaya profilaktika alkogolizma i narkomanii nesovershennoletnih: Uchebnoe posobie. – Rostov n/D: Feniks, 2000. – 384 s. – (Uchebniki «Feniksa»). S.21.
 8. Dubynin V. Mozg i ego potrebnosti: Ot pitaniya do priznaniya / Vyacheslav Dubynin. – M.: Al'pina non-fikshn, 2023.-572 s.
 9. Profilaktika narkomanii sredstvami fizicheskoy kul'tury i sporta: posobie dlya stud. Uchrezhdenij vyssh. obrazovaniya / V. A. Kabachkov, V.A. Kurencov, E.A. Zyurin. – M.: Izdatel'skij centr «Akademiya», 2015. – 224 s. – (Ser. Bakalavriat).
 10. Ejforiya beguna: kak fizicheskaya aktivnost' zastavlyaet nas ispytyvat' radost' i pomogaet spravlyat'sya so stressom. website access <https://knife.media/sport-is-joy/> (date of access: 29.03.2025).
 11. Kitaj ispol'zoval VR dlya profilaktiki narkozavisimosti sredi detej. website access <https://dtf.ru/flood/7881-kitai-ispolzoval-vr-dlya-profilaktiki-narkozavisimosti-sredi-detei> (date of access: 30.03.2025).
 12. Kak virtual'naya real'nost' mozhet pomoch' v lechenii narkozavisimosti website access <https://trends.rbc.ru/trends/industry/5e29667b9a794774b4abbae6> (date of access: 30.03.2025).
 13. website access <https://naked-science.ru/article/hi-tech/narkozavisimyykh-budut-lechit-v> (date of access: 30.03.2025).
 14. website access <https://virtualnyechki.ru/stati/sposobyi-primeneniya-vr/ar-texnologij-v-mediczine> (date of access: 31.03.2025).
 15. website access <https://academia.interfax.ru/ru/news/articles/12414> (date of access: 31.03.2025).

Information about the author:

¹ ***Esbolaev Galymzhan*** – head of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, candidate of legal sciences, associate professor, police colonel.

Есболаев Ғалымжан Молдабекұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, полиция полковнигі.

Есболаев Галымжан Молдабекович – начальник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, кандидат юридических наук, доцент, полковник полиции.

² ***Alimpiev Alexey*** –research fellow of the department for the Organization of Research and editorial-publishing activities of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, master of laws, lieutenant colonel of the police.

Алимпиев Алексей Александрович – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімінің аға ғылыми қызметкері, құқықтану магистрі, полиция подполковнигі.

Алимпиев Алексей Александрович – старший научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, магистр юриспруденции, подполковник полиции.

Alimpiev A.¹, Eralina C.², Khakimov E.³

¹*Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after M. Bukenbayev, Aktobe, Republic of Kazakhstan*

²*Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan
named after B.Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan*

³*Academy of Management of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan
Astana, Republic of Kazakhstan*

ON THE ISSUE OF CONSIDERATION SOCIO-BIOLOGICAL FACTORS THAT CAUSE THE COMMISSION OF A VIOLENT CRIME BY A MINOR INDIVIDUAL AND MEASURES AFFECTING THEIR MINIMIZATION

Annotation. This article highlights issues related to the consideration of the causal complex influencing the commission of a violent crime by a minor. The analysis of the causes and conditions leading to the commission of a violent crime is carried out through the interpretation of data and results obtained in various branches of scientific knowledge, including using experimental methodology.

The problem raised in the scientific article is considered through the prism of the relevance of the Action Plan for the Concept of Ensuring Public Safety in Partnership with Society for 2024-2028, which provides for a reduction in violence against children as a target indicator.

The article provides examples of good practice. The description of the causal relationship in the mechanism of violent criminal behavior is based on the results obtained by foreign researchers in the field of studying the nature of aggressive behavior, social psychology, as well as scientific knowledge about the patterns of functioning of the human brain and hormonal system. Attention is paid to various positions on the genesis of violent and aggressive forms of behavior. The influence of various factors on the reproduction of violent forms of human behavior is illustrated by focusing readers' attention on the conclusions obtained by foreign experts during scientific experiments to study the phenomenon of aggression. In the final part of the article, based on the results of the issues considered, the authors came to the conclusions according to which. A proposal has been formulated to use the diagnosis of brain structures for existing pathologies as a measure of predicting the manifestation of violent behavior on the part of deviant adolescents.

Keywords: violence, aggression, violent behavior, violent crimes, minors, teenagers.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН АДАМНЫҢ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСЫН ЖАСАУЫНА СЕБЕП БОЛАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК-БИОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АЗАЙТУҒА ӘСЕР ЕТЕТІН ШАРАЛАР ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада кәмелетке толмаған адамның зорлық-зомбылық қылмыс жасауына әсер ететін себептік кешенді қарастыруға байланысты мәселелер қамтылған. Зорлық-зомбылық қылмысының себептері мен жағдайларын талдау ғылыми білімнің әртүрлі салаларында алынған мәліметтер мен нәтижелерді, соның ішінде эксперименталды әдіснаманың көмегімен түсіндіру арқылы жүзеге асырылады.

Ғылыми мақалада көтерілген проблема 2024-2028 жылдарға арналған қоғаммен серіктестікте қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасының іс – қимыл жоспарының өзектілігі призмасы арқылы қаралды, мұнда нысаналы индикатор ретінде балаларға қатысты зорлық-зомбылық деңгейін төмендету көзделген. Мақалада оң тәжірибенің мысалдары келтірілген.

Зорлық-зомбылық қылмыстық мінез-құлық моделінің көріну механизміндегі себеп-салдарлық байланыстың сипаттамасы агрессивті мінез-құлықтың табиғатын, әлеуметтік психологияны, сондай-ақ адамның миы мен гормоналды жүйесінің жұмыс заңдылықтары туралы ғылыми білімді зерттеу саласында шетелдік зерттеушілер алған нәтижелерге негізделген. Зорлық-зомбылық пен

агрессивті мінез-құлық генезисі туралы әртүрлі ұстанымдарға назар аударылады. Әр түрлі сипаттағы факторлардың адам мінез-құлқының зорлық-зомбылық түрін көбейтуге әсері оқырмандардың назарын агрессия құбылысын зерттеуге арналған ғылыми эксперименттер барысында шетелдік мамандардың тұжырымдарына аудару арқылы суреттелген. Мақаланың соңғы бөлімінде авторлар қаралған мәселелер бойынша қорытынды жасады.

Девайантты жасөспірімдердің зорлық-зомбылық мінез-құлық моделінің көрінісін болжау шарасы ретінде ми құрылымдарының диагностикасын қолданыстағы патологиялар үшін қолдану туралы ұсыныс жасалды.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық, агрессия, зорлық-зомбылық мінез-құлық үлгісі, зорлық-зомбылық қылмысы, кәмелетке толмағандар, жасөспірімдер.

К ВОПРОСУ О РАССМОТРЕНИИ СОЦИАЛЬНО-БИОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ, ОБУСЛАВЛИВАЮЩИХ СОВЕРШЕНИЕ НАСИЛЬСТВЕННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ ИНДИВИДОМ И МЕР, ВЛИЯЮЩИХ НА ИХ МИНИМИЗАЦИЮ

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы, связанные с рассмотрением причинного комплекса, влияющего на совершение несовершеннолетним индивидом насильственного преступления. Анализ причин и условий обуславливающих совершение насильственного преступления осуществлен через интерпретацию полученных в различных отраслях научного знания данных и результатов, полученных в том числе с помощью экспериментальной методологии. Проблема, поднимаемая в научной статье рассмотрена сквозь призму актуальности Плана действий Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024 – 2028 годы, где в качестве целевого индикатора предусмотрено снижение уровня насилия в отношении детей. В статье приведены примеры положительной практики. Описание причинно-следственной связи в механизме проявления насильственной преступной модели поведения, основывается на полученных зарубежными исследователями результатах в области изучения природы агрессивного поведения, социальной психологии, а также научного знания о закономерностях функционирования мозга и гормональной системы человека.

Уделено внимание различным позициям о генезисе насильственной и агрессивной форм поведения. Влияние факторов различного характера на воспроизведение насильственной формы человеческого поведения проиллюстрировано путем фокусирования внимания читателей на выводах, полученных зарубежными специалистами в ходе научных экспериментов по изучению феномена агрессии. В заключительной части статьи, по итогам рассмотренных вопросов авторами сформулировано предложение об использовании диагностики структур головного мозга на предмет имеющихся патологий, в качестве меры прогнозирования проявления со стороны девайантных подростков насильственной модели поведения.

Ключевые слова: насилие, агрессия, насильственная модель поведения, насильственное преступление, несовершеннолетние лица, подростки.

Introduction. According to the Action Plan of the Concept for Ensuring Public Safety in Partnership with Society for 2024–2028 (in the field of crime prevention), approved by Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 1233 of 29 December 2023, a reduction in the level of violence against women and children is established as a target indicator.

This indicator provides for a reduction of 3% in 2024, 5% in 2025, 7% in 2026, 9% in 2027,

and 10% in 2028 relative to the baseline indicator of 2022 [1].

Given that the dynamics of registered violent crimes committed against children are influenced, to a certain extent, by the phenomenon of juvenile delinquency—where the active subjects are minors applying various forms of criminal violence against their peers—special attention should be paid to the causes and conditions that determine the commission of a specific criminal

act. The above context allows the reader to understand the logic behind the use of the singular form in the title of the article with reference to a «violent crime» and the individual committing it. Behind a single act, like the «tip of the iceberg», lies a complex set of causes and conditions, referred to in criminological science as study of personal characteristics (social, socio-psychological, biological, etc.) of violent offenders—manifested in their orientation toward instrumental aggression against the individual—can provide an objective understanding of the conditionality of juvenile criminal violence and allow it to be examined through the lens of socio-biological factors. In preparing this article, general scientific methods such as analysis, synthesis, abstraction, and comparison were employed. The deductive method was also widely applied, which is reflected in the transition from general criminological provisions to specific theories and scientific facts related to the natural-scientific dimension of knowledge relevant to the focused subject of the article.

Main Part. In the illusory perception of a deviant adolescent, a violent behavioral model serves both as a tool for preserving individuality and as a means of establishing social contact with peers through imitation. The high degree of validity of this thesis is illustrated by the experience of previous generations, coinciding in time and geographical space with events that took place in the late 1970s and mid-1980s in the city of Kazan, Tatar ASSR, when schoolchildren joined youth gangs, adopting their moral codes, value systems, and violent behavioral models.

These circumstances inevitably raise the question of differences in the personal characteristics of deviant adolescents compared to their law-abiding peers. Highlighting the determinants that shape the choice of a violent behavioral model during adolescence may positively contribute to identifying the causal complex underlying the commission of violent socially dangerous acts in later life stages and to proposing optimal pathways for their early prevention. Each instance of a violent crime represents a behavioral act of an individual determined by a range of social and biological factors. A violent crime committed by a minor is determined by a broad set of socio-psychological characteristics inherent in the demographic group under consideration. From the

«determinants», which lead to predictable negative, and sometimes tragic, outcomes.

For this reason, the article does not address statistical data reflecting the dynamics of violent crime, as its purpose is to approach the problem through the prism of examining the individual's choice to commit a violent act. In our view, the standpoint of criminological science, the personal traits of an individual who has reached the age of criminal responsibility but has not yet attained legal adulthood—accompanied by age-related changes consolidating the process of maturation and socialization—are of particular interest.

One cannot disagree with the position that a violent criminal act committed by a minor (whether murder, robbery, armed robbery, or intentional infliction of bodily harm), unlike a similar act committed by an adult, despite the apparent similarity of their objective manifestations, differs fundamentally in subjective characteristics. In other words, killing, robbing, or causing bodily harm may be characteristic of both adults and adolescents; however, the motivation and initial impulse driving a minor to such criminal actions may stem from a hypertrophied and distorted perception of reality, which, in turn, is the result of socio-psychological and biological factors. In this context, it is appropriate to cite the thesis of Soviet criminologist I.S. Noi, who argued that a crime becomes possible only when criminogenic external conditions collide with a personality socio-biologically prepared for a criminal reaction [2, p. 113].

According to the same author, the psychological structure of personality is determined by human activity and is primarily conditioned by the development of social living conditions; however, individuality as the uniqueness of each person is, first and foremost, a biological fact [2, p. 138].

Among the biological factors of juvenile criminal violence, particular attention should be paid to the characteristics of brain development during adolescence. According to the principles of physiology and, in particular, neurophysiology, adolescence is characterized by delayed development of the frontal cortex of the brain. To a large extent, so-called youthful maximalism, accompanied by increased excitability during the maturation of hormonal and limbic systems, is explained

by the immaturity of certain brain regions responsible for fully assessing the consequences of one's actions [3, pp. 142–143]. Male adolescents experience oxygen deprivation (hypoxia) of the frontal cortex due to significant blood flow to the reproductive organs [3, p. 146].

This disruption largely defines the transitional age and constitutes one of the most challenging periods of individual socialization, simultaneously reducing activity in the prefrontal cortex responsible for signaling potential danger [3, p. 151].

American neurobiologist Robert Sapolsky associated surges in violent behavior among deviant minors with reduced sensitivity of the prefrontal cortex, diminished pain sensitivity, and lower levels of empathy [3, p. 156].

Since the cerebral cortex develops through social experience, it can be assumed that as such experience accumulates and new knowledge about adverse consequences is acquired, a potential offender may minimize the likelihood of committing a violent crime. Developing the argument regarding the connection between violent behavior and the psychophysiological component of the mechanism of violent crime commission—which is of significant importance for the objectives of this study—we considered it valuable to refer to data characterizing individuals with mental anomalies not excluding criminal responsibility who engage in demonstrative-protest violations and aggressive actions. Thus, the monograph **Aggression and Mental Health**, prepared in 2002 by a group of Russian scholars in forensic psychiatry, psychology, and criminology, notes that manifestations of aggressive affects such as rage and hatred in psychopathic individuals—expressed through established violent reactions to external stimuli—are conditioned by their state of permanent anxiety and anticipation of adversity. The study also emphasizes that this anxiety is causally linked to dysfunctions in the central nervous and hormonal systems of the human body. Moreover, the complication of psychopathological phenomena significantly increases the risk of aggressive behavior [4, p. 18].

Of interest in this regard are the following observations of the behavior of convicted adolescents held in a penitentiary institution who exhibited acute affective reactions during conflicts with peers and with the prison administration. Juvenile

Equally important in understanding the behavior of a deviant adolescent is an awareness of the reasons for their heightened sensitivity to the peer social environment. The results of one neuroimaging study revealed that the number of risky decisions made by adolescents while playing a racing video game increased significantly in the presence of peer provocateurs compared to the presence of adults, while

R., convicted at the age of 15 to two years of imprisonment. Diagnosis: reactive depression, prolonged reactive state in an unresolved psychotraumatic situation. The application of medical measures in the form of regulated injections of phenazepam over the course of one month, first, normalized his emotional state within a short period, and second, contributed to the successful completion of his sentence. Juvenile P., aged 17, convicted at the age of 17 to five years of imprisonment. Diagnosis: reactive situational psychosis. Residual effects of early cranial trauma, character accentuation with hysterical-excitability traits. Hysterical 'acting out' of psychotic exacerbations during the actualization of psychotraumatic factors. Episodes of psychopathic agitation and aggression.

Rapid normalization of his condition was facilitated by the administration of aminazine [5, pp. 274–275]. This example demonstrates the timeliness of considering the physiological factor underlying violent behavior and the correction of aggression through pharmacological intervention.

Conclusion. Based on the issues examined in the article, the following conclusions and proposals are formulated:

1. A violent criminal act committed by a minor is the result of the simultaneous influence of social and biological factors on the individual's personality.
2. The causal complex of juvenile violent crime includes a combination of social and biological factors (social learning, psychophysiological characteristics of adolescence, including hormonal background, central nervous system functioning, etc.).
3. The criminal situation in which a minor commits a violent crime is a закономерный (natural and predictable) consequence of the preceding stage of their socio-biological development.
4. Psychophysiological immaturity hinders

full awareness of the unlawfulness of one's actions, complicating the selection of alternative ways out of conflict or difficult life situations.

5. Violent forms of behavior manifested by adolescents in interactions with peers should be subject to intensive monitoring by psychologists in educational institutions, as well as scientific re-

search by criminologists and specialists in psychology, social psychology, neurophysiology, and other natural and humanitarian sciences.

6. As an effective means of forecasting violent criminal behavior among deviant adolescents, it is proposed to use diagnostic assessments of brain structures to identify existing pathologies.

References:

1. Plan dejstvij Konceptii obespecheniya obshchestvennoj bezopasnosti v partnerstve s obshchestvom na 2024–2028 gody (v sfere profilaktiki pravonarushenij), utverzhdennoj Postanovleniem Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 29 dekabrya 2023 goda № 1233.

2. Noj I.S. Metodologicheskie problemy sovetskoj kriminologii /I.S. Noj – Saratov.: Izdatel'stvo Saratovskogo universiteta (Tipografiya izdatel'stva «Kommunist»), 1975.–222 s.

3. Sapol'skij R. Biologiya dobra i zla:kak Nauka ob"yasnyaet nashi postupki / Robert Sapol'ski. Per. s angl. – M.: Al'pina non-fikshn, 2020. – 766 s.

4. Dmitriev T.B., B.V. SHostakovich. Agressiya i psihicheskoe zdorov'e: monografiya / T.B. Dmitriev, B.V. SHostakovich. – SPb.: Izdatel'stvo «YUridicheskij centr Press», 2002. – 464 s.

5. Puhovskij N.N. Psihopatologicheskie posledstviya chrezvychajnyh situacij / N.N. Puhovskij. – M.: Akademicheskij proekt (Biblioteka psihologii, psihoanaliza, psihoterapii), 2000. – 286 s.

Information about the author:

¹ **Alimpiev Alexey** – master of laws, research fellow of the department for the Organization of Research and editorial-publishing activities of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, lieutenant colonel of the police.

Алимпиев Алексей Александрович – құқықтану магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімінің аға ғылыми қызметкері, полиция подполковнигі.

Алимпиев Алексей Александрович – магистр юриспруденции, старший научный сотрудник отдела организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букембаева, подполковник полиции.

² **Eralina Saida** – deputy head of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov, candidate of law, colonel of the police.

Ералина Саида Ермагамбетқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Ералина Саида Ермагамбетовна – заместитель начальника Карагандинской Академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

³ **Khakimov Yerzhan** – deputy head of the Research institute of the Academy of Management of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan, doctor of philosophy (PhD), lieutenant colonel of the police.

Хахимов Ержан Маратұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Басқару академиясының Ғылыми-зерттеу институты бастығының орынбасары, философия докторы (PhD), полиция подполковнигі.

Хахимов Ержан Маратович – заместитель начальника Научно-исследовательского института Академии управления МВД Республики Казахстан, доктор философии (PhD), подполковник полиции.

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП ЖАСАЛАТЫН ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ

Аңдатпа. Мақала ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған алаяқтық сияқты қылмыстың бұл түрін зерттеуге арналған. Атап айтқанда, автор кибер алаяқтықты жүзеге асырудың ең танымал тәсілдерін қарастырады және талдайды. Автордың пікірінше, кибер алаяқтық жеке адамға да, бүкіл қоғамға және жалпы мемлекетке де қауіп төндіреді, өйткені ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалатын алаяқтықтардың саны ақпараттық және компьютерлік желілерді пайдаланушылар санына пропорционалды түрде артады. Сонымен қатар, мұндай қылмыскерлерді есептеу жыл сайын қиындай түсуде. Бұл тұжырым компьютерлік және ақпараттық технологиялардың дамуы қылмыстық ортаға да әсер етеді, соның ішінде алаяқтарды өздерінің қылмыстық әрекеттерін көрсетудің жаңа формалары мен құралдарымен қамтамасыз етеді. Түйін сөздер: алаяқтық, ұрлық, киберқылмыс, банк картасы, ақпараттық технологиялар, технологиялық прогресс.

Түйінді сөздер: ақпараттық технологиялар, киберқылмыс, киберқауіпсіздік, хакерлік шабуылдар, жеке деректер, ақпаратқа заңсыз қол жеткізу, ақпараттық қауіпсіздік.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Статья посвящена изучению такого вида преступлений, как мошенничество, совершенное с использованием информационных технологий. В частности, автор рассматривает и анализирует наиболее популярные способы осуществления кибер-мошенничества. По мнению автора, кибер-мошенничество представляет угрозу как для отдельного человека, так и для всего общества и государства в целом, поскольку количество мошенничеств, совершаемых с использованием информационных технологий, увеличивается пропорционально количеству пользователей информационных и компьютерных сетей. Кроме того, с каждым годом вычислять таких преступников становится все труднее. Этот вывод говорит о том, что развитие компьютерных и информационных технологий также влияет на преступную среду, в том числе обеспечивает мошенников новыми формами и средствами отражения их преступной деятельности. Ключевые слова: мошенничество, кража, киберпреступность, банковская карта, информационные технологии, технологический прогресс.

Ключевые слова: информационные технологии, киберпреступность, кибербезопасность, хакерские атаки, персональные данные, незаконный доступ к информации, информационная безопасность.

COUNTERING OFFENSES USING INFORMATION TECHNOLOGY

Abstract. The article is devoted to the study of such crimes as fraud committed using information technology. In particular, the author examines and analyzes the most popular ways to carry out cyber fraud. According to the author, cyber-fraud poses a threat to both an individual and the entire society and the state as a whole, since the number of frauds committed using information technology increases in proportion to

the number of users of information and computer networks. In addition, it is becoming more difficult to identify such criminals every year. This conclusion suggests that the development of computer and information technologies also affects the criminal environment, including providing fraudsters with new forms and means of reflecting their criminal activities. Keywords: fraud, theft, cybercrime, bank card, information technology, technological progress.

Keywords: information technology, cybercrime, cybersecurity, hacker attacks, personal data, illegal access to information, information security.

XXI ғ. – бұл адамдардың, ұйымдардың, мемлекеттің барлық дерлік өмір салаларына енген және қамтылған ақпараттық технологиялар ғасыры. Шынында да, бүгін біз өз өмірімізді компьютерсіз, смартфонсыз және гаджеттердің басқа түрлерінсіз елестете алмаймыз. Қылмыстық, қылмыстық сала да ерекшелік болған жоқ, бұл компьютерлік және басқа да ақпараттық технологияларды өздерінің қылмыстық мақсаттары үшін жиі қолданатын алаяқтар. «Алаяқтық схемалар үнемі өзгеріп отырады, өйткені адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасау тәсілдері өзгереді. Алаяқтық айтарлықтай дамыды, ең маңызды екі фактор жаһандық коммуникацияның өсуі және технология мен деректерді пайдалану саласындағы үлкен жетістіктер болды»[1].

Алаяқтық-бұл экономикалық салада жасалған қылмыстардың ең көп таралған түрі. Бұл қылмыс тек ұрлаудың ғана емес, жалпы қылмыстың да күрделі түрлерінің бірі болып табылады. Бұл күрделі қылмыстық құқықтық құрамда, қылмыстық әрекетті жүзеге асырудың жақсы ойластырылған жоспары мен жоспарында, сондай-ақ оны жасау тәсілдерінде көрінеді. Көбінесе бұл алаяқтықты ұрлықтың жеке түріне бөлуге мүмкіндік беретін әдістер. Алаяқтық тәсілдеріне алдауды қолдану, яғни ықтимал жәбірленушіні, жәбірленушіні оған жалған ақпарат беру арқылы нақты оқиғаға қатысты адастыруды енгізу, сондай-ақ жәбірленушіге, яғни алданған жәбірленушіге мүлікті немесе оған құқықты өз еркімен берумен сипатталатын сенімді теріс пайдалану жатады. соңғысының ниеттерінің заңдылығы мен заңдылығына сенімді бола отырып, алаяққа. Демек, алаяқтардың қызметінің айрықша ерекшелігі-олардың тарапынан жәбірленушіге қарсы қорқыту, зорлық-зомбылық, қару-жарақ қолданбауы, қылмыстық ниет тек алдау немесе сенімге

қиянат жасау арқылы жүзеге асырылады. Осыған сүйене отырып, қылмыстың бұл түрін, дәлірек айтқанда, алаяқтардың бұл түрін адамгершілік сияқты белгі арқылы сипаттауға болады, өйткені алаяқтар қылмысты жәбірленушіге қатысты зорлық-зомбылықты, психикалық әсерді және басқа да қатыгез әдістерді қолданбай, өздерінің тапқырлығы, айлакерлігі және жақсы қастандығы арқылы ғана жасайды.[2]

Қазіргі уақытта ғаламтордың ақпараттық-телекоммуникациялық желісі (келесіде – Ғаламтор АТЖ) адамға өзінің жалпы қолжетімділігіне байланысты оны пайдалану бойынша көптеген мүмкіндіктер береді. Азаматтар ғаламтор желісінде және оның ресурстарында ұсынылған түрлі қызметтерді белсенді түрде пайдаланады: қандай да бір мемлекеттік қызметті алу мақсатында ресми сайттарда тіркеледі, әлеуметтік желілердің сайттарында сөйлеседі, сату сайттарында онлайн режимінде сатып алулар жасайды. Сонымен қатар, мұндай әрекеттер ғаламторресурстарды қолдана отырып, әртүрлі қылмыстар жасауға байланысты заңсыз мақсаттармен де байланысты болуы мүмкін[3].

Айта кету керек, соңғы кездері Интернет желісін пайдалану арқылы киберкеңістікте жасалған қылмыс түрі айтарлықтай өсті. Бұл желі, бір жағынан, шексіз көлемде әртүрлі қажетті ақпаратты алу және оны бөлісу құралы, екінші жағынан, алаяқтардың құрбаны болу қаупін тудырады, өйткені бұл жағдайда соңғысын есептеу іс жүзінде мүмкін емес міндетке айналады. Ақпараттық технологияларды қолдана отырып алаяқтық жасау тәсілдеріне тоқталайық.

Қазір қазіргі әлемде цифрландыру процесі жүріп жатыр, экономиканың өзгеруіне әкелетін технологиялық прогресс қарқын алуда. Бұл өзгерістер әртүрлі өнімдердің ақпараттық көлемінің ұлғаюына, электронды

тасымалдаушылар алатын алаңның аздығына, шаруашылық байланыстардың виртуалды сипатына, Интернет желісі арқылы тауарлар мен қызметтердің қозғалысына, цифрлық валюталардың пайда болуына және қолма-қол ақшасыз айналымға қатысты. Шынында да, қолма-қол ақшасыз есеп айырысу, банктік төлем карталары әр адамның күнделікті өміріне белсенді түрде енгізілуде[4].

Жоғарыда айтылғандай, ақпараттық технологиялардың дамуымен бірге алаяқтық әрекеттерді жасау тәсілдері де дамуда. Банк карталарының иелері көбінесе зиянкестердің құрбаны болады. Банк карталарын алаяқтықтың ең танымал түрлерін қарастырайық. Сонымен, кейбір ғалымдар алаяқтықтың осы түрлеріне скимминг, шимминг, фишинг, кардинг, Ливан циклі, иіскеу, әлеуметтік инженерия жатқызады. Басқа ғалымдар скимминг, фишинг, фишинг, трапинг сияқты алдау тәсілдерін ерекше атап өтеді. Тағы біреулері банктік карталарды пайдаланып алаяқтық жасау тәсілдеріне фишинг, фарминг, скимминг, трапинг, шимминг, иіскеу, Ливан циклін жатқызады.

Көріп отырғанымыздай, мұндай алаяқтық әртүрлі тәсілдермен жасалуы мүмкін, біз тек ең кең таралғанына қысқаша сипаттама береміз. Скимминг-банк карталарынан ақша алу-шабуылдаушыларға картадан оның иесінің жеке деректерін және шот нөмірін оқуға мүмкіндік беретін арнайы сканерлеу құрылғысын пайдалана отырып алаяқтық жасау тәсілі, ол болашақта жалған банк картасын жасау үшін пайдаланылатын болады. Трапинг - бұл скиммингтің бір түрі, онда банк картасындағы деректер оқылмайды, тек банк картасын банкоматта ұстауға мүмкіндік беретін құрылғы қолданылады. Бұл жағдайда алаяқтар ұрлықты карта иесі банкте пайда болған проблемамен айналысатын уақытта жүзеге асырады. Фишинг пен смишинг бір-біріне ұқсас және бұл жағдайда ұрлық жалған сайттар арқылы жүзеге асырылатындығында көрінеді, екінші жағдайда мұндай жалған сайтқа сілтеме SMS арқылы жіберіледі. Вишинг-телефон қоңырауларын қолданатын алаяқтық, оның барысында жәбірленушіге қолда бар ақшаны есептен шығару мақсатында картаны бұзу әрекеті туралы хабарланады. Осыдан кейін

алаяқтар белгілі бір, алдын-ала дайындалған, белгіленген нөмірге қоңырау шалуды сұрайды, содан кейін қоңырау шалу арқылы, мысалы, картадан пароль туралы хабарлау қажет болады.

Ливан циклі - алаяқтық түрі, онда алаяқ банкоматта картаны ұстайтын арнайы құрылғыны алдын ала салып, жәбірленушінің артында кезекке тұрады. Карточка иесі ПИН-кодты енгізіп жатқанда, алаяқ артта тұрып, оны есіне алады. Потенциалды жәбірленуші қажетті операцияны жүзеге асыра алмай, картаны шығарып алғаннан кейін, ол көмек алу үшін банкке жүгінеді. Осы уақытта алаяқ осы сәтті пайдаланып, банк картасын шығарып, одан қажетті соманы алып тастайды. Иіскеу-бұл, әдетте, қорғалмаған Wi-Fi желілері арқылы адам көп жиналатын жерлерде жеке деректерді ұстап қалудан көрінетін алаяқтық әдісі. Мұндай адамдар көп жиналатын орындар ретінде алаяқтар вокзалдарды, кафелерді және басқа орындарды таңдайды.

Көріп отырғанымыздай, банктік карталарды пайдалану арқылы алаяқтықтың көптеген әдістері бар, өйткені алаяқтар технологиялық прогреске оңай және тез бейімделіп, ұрлықтың жаңа және жаңа түрлерін ойлап табады.

Іс жүзінде Интернет желісінде жасалған алаяқтық бірдей қызығушылық тудырады. Айқын артықшылықтардан басқа, осы дүниежүзілік желінің дамуы жаһандық қауіп-қатерлерге, соның ішінде мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді. Сонымен, қажетті ақпаратқа жедел қол жетімділік, кедергісіз қашықтықтан байланыс, әртүрлі ақша аударымдарын онлайн режимінде жүзеге асыру мүмкіндігі және тауарлар мен қызметтерге ақы төлеу Интернет желісінің сөзсіз артықшылықтары болып табылады. Бірақ жаһандық желінің дамуымен бірге ХХІ ғасырдың экономикалық қауіптерінің бірі болып табылатын кибер алаяқтық қарқынды дамып келеді. аталған фишингтен басқа, киберкеңістікте алдау мен алаяқтық жасаудың басқа жолдары бар, мысалы, жалған Интернет-дүкендердің болуы, қара инфобизнес, казино және заңсыз букмекерлер, клиффрод.

Жалған Интернет – дүкендердің ерекшелігі, олар әдетте жүз пайыз алдын-ала төлеммен жұмыс істейді. Тауарды толығымен төлеп, ақша аударымын жасай отырып, жәбірленуші күтілетін тауарды ала алмайтынын болжау қиын емес. Алаяқтықтың бұл түрі тек тауарларды сатуға ғана емес, сонымен қатар әртүрлі қызметтерді ұсынуға да қатысты болуы мүмкін – жоқ қызметтерді қашықтан ұсыну (бақылау, басқа жазбаша жұмыстар жазу, жобаларды жасауға көмектесу, сәуегейлік, бүлінуді жою және т.б.). Кейіннен сайт иесі оны бұғаттайды немесе домен атауын өзгертеді. Қара бизнес жәбірленушіге эксклюзивті және сирек кездесетін, бірақ іс жүзінде әртүрлі сайттарда ашық түрде қамтылған ақпаратты әр түрлі формада (кітаптар, фотосуреттер, бейне файлдар) сатумен сипатталады. Кликфрод сонымен қатар Интернеттегі алаяқтықтың бір түрі болып табылады. Қажетті ақпаратты іздеу кезінде пайдаланушы кездейсоқ немесе қызығушылық нәтижесінде қалқымалы жарнамалық терезені нұқып, содан кейін зиянды сайтқа түседі. Мұндай сайттан шығу және оны жабу үшін шабуылдаушы белгілі бір ақша сомасын аударуды сұрайды.

Сондай-ақ, қазіргі уақытта Интернет желісінде жалған қайырымдылық сияқты алаяқтықтың бұл түрі кең таралған. Бұл алаяқтықтың мәні мынада: шабуылдаушылар фотосуреттер мен ақпаратты қолдана отырып, мысалы, көмекке мұқтаж балалар, аштыққа ұшыраған жануарлар, қайырымдылық қорларының ресми сайттарынан көмек сұрап, спам түрінде жиі көмек сұрап айқайлаған хабарландырулар жібереді. Әрине, мұндай жолмен алынған ақша ешқандай көмекке бағытталмайды. Мұндай жағдайларда пайдаланушылар қайырымдылық қорлары ешқашан спам түрінде немесе күмәнді сайттарда жарнамаларды ілу түрінде маңызды ақпаратты таратпайтынын есте ұстауы керек.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

- 1.Маркеева К.А., Лошкарев А.В. Мошенничество в современном обществе журнал // Международный гуманитарных и естественных наук. 2020. № 5–4 (44). С. 83.
- 2.Гришина Е.А. Виды мошенничеств с банковскими картами // Факторы успеха. 2018. № 1 (10). С. 20–23.

Сонымен қатар, мұндай қылмыскерлер үшін ең қауіпсіз алаяқтықтың жеке түрі бар. Алаяқтар үшін қауіпсіздік пен қолайлылық-алдауды, алаяқтық фактісін ашу нәтижесінде мұндай жәбірленуші кінәлілерді жазалау үшін ешқашан құқық қорғау органдарынан көмек сұрамайды. Алаяқтықтың бұл түріне заңсыз есірткі, қару-жарақ жеткізу туралы ұсыныстар, тіпті тапсырыс бойынша кісі өлтіру сияқты қызмет көрсету туралы ұсыныстар кіреді.

Қорытындылай келе, банк карталарының иелері мен Интернет желісін пайдаланушылар банкоматты адамдар көп жиналатын жерлерде, ұялы байланыста, күмәнді интернет – дүкендердегі қызметтерді пайдаланған кезде абай болу керек, бейтаныс сайттарға сақтық танытуы керек. Халық үшін жаппай қолма-қол ақшасыз төлемдерге ауыртпалықсыз көшуге қаржылық сауаттылықтың жаппай артуы ықпал ететін болады, сонымен қатар бұл жосықсыз онлайн-ойыншыларды жоюға көмектеседі.

Қорытындылай келе, ХХІ ғасырда алаяқтық бір орында тұрмайды, бұл техникалық прогрестің дамуымен қатар жүреді. Ақпараттық технологиялардың жаңа нысандары мен құралдарын жетілдіру және пайда болу барысында алаяқтықтың, бөтеннің мүлкін ұрлаудың барлық жаңа әдістері мен тәсілдері ойлап табылуда. Осылайша, ақпараттық технологиялар ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында жаңа ақпаратты іздеу және адамның дамуы жолдарын ғана емес, сонымен бірге қылмыстың, әсіресе алаяқтықтың жаңа және өнертапқыштық түрлерін жасау құралы болып табылады. Демек, мұндай қылмыс түрлерімен күресу әдістері олардың даму деңгейіне сәйкес келуі керек, тіпті әлдеқайда кәсіби болуы керек.

3.Уакасов Д.А., Телемисов Б.С. «Ақпараттық-телекоммуникация желісін пайдалана жасалған қылмыстарды ашудың негіздері» 87-95 б.// Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы, № 1 (18), 2025.

4.Козодаева О.Н., Обыденнова А.С. Способы совершения мошенничества с использованием банковских карт // Ученые записки Тамбовского отделения РоСМУ. 2019. № 13. С. 52–58.

Авторлар туралы мәліметтер:

¹**Алдияров Ерлан Тойбазарұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Көлік объектілерінде қауіпсіздікті ұйымдастыру кафедрасының бастығы, полиция подполковнигі.

Алдияров Ерлан Тойбазарович – начальник кафедры Организации безопасности на объектах транспорта Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им.М.Букенбаева, подполковник полиции.

Aldiyarov Erlan – head of the department of Security organization at transport facilities of the Ak-tobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Buken-baev, lieutenant colonel of the police.

²**Уакасов Досжан Асулбекұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми кеңесінің Ғылыми хатшысы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Уакасов Досжан Асулбекович – Учёный секретарь Учёного совета Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Uakassov Doszhan –Academic secretary of the Academic council of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, candidate of legal sci-ences, associate professor, colonel of the police.

ӘОЖ 343.62

Канкулов Н.К.¹, Кульбаев С.Б.²

^{1,2}*Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

АДАМ ҰРЛЫҒЫ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ТУРАЛЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖӘНЕ РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының қылмыстық заңнамасындағы адам ұрлығы үшін қылмыстық жауапкершілікті реттейтін нормаларға салыстырмалы талдау жүргізіледі. Зерттеу барысында адам ұрлау құрамының негізгі құқықтық белгілері, қылмыстың сараланған түрлері және жазалау шаралары қарастырылады. Сонымен қатар, екі елдің құқық қолдану практикасы мен халықаралық құқық стандарттарының ұлттық заңнамаға ықпалы бағаланады. Мақала адам ұрлығының алдын алу тетіктерін жетілдіру және құқықтық реттеуді тиімді ету жөнінде ұсыныстар айтуға бағытталады.

Түйінді сөздер: адам ұрлығы, қылмыстық жауапкершілік, қылмыстық құқық, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, қылмыстық заңнама, құқық қолдану практикасы.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ПОХИЩЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ норм уголовного законодательства Республики Казахстан и Российской Федерации, регулирующих уголовную ответственность за похищение человека. В ходе исследования рассматриваются основные юридические признаки состава похищения, квалифицирующие обстоятельства и меры наказания. Кроме того, оценивается влияние международных правовых стандартов на национальное законодательство, а также анализируется правоприменительная практика двух государств. Статья направлена на формулирование предложений по совершенствованию механизмов предупреждения похищения человека и повышению эффективности правового регулирования.

Ключевые слова: похищение человека, уголовная ответственность, уголовное право, Республика Казахстан, Российская Федерация, уголовное законодательство, правоприменительная практика.

CRIMINAL LIABILITY FOR KIDNAPPING UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. This article provides a comparative analysis of the criminal law provisions of the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation that regulate criminal liability for kidnapping. The study examines the key legal elements of the offense, its qualifying circumstances, and applicable penalties. In addition, the influence of international legal standards on national legislation is assessed, along with the law enforcement practices of both countries. The article aims to propose recommendations for improving mechanisms to prevent kidnapping and enhancing the effectiveness of legal regulation.

Keywords: kidnapping, criminal liability, criminal law, Republic of Kazakhstan, Russian Federation, criminal legislation, law enforcement practice.

Бостандық – адам үшін ең маңызды құндылықтардың бірі. Бұл құқыққа Қазақстан Республикасында (бұдан әрі — ҚР), сондай—барлық қолда бар құқықтық құралдармен қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді.

ҚР Конституциясының 12-бабында Мемлекет адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын мойындауға, сақтауға және қорғауға кепілдік береді, бұл ретте құқықтар мен бостандықтар ең жоғары құндылық ретінде айқындалады.

Бостандық пен жеке басына қол сұғылмаушылық құқығы ҚР Конституциясының 16-бабының 1-тармағында айқындалған. Осы құқықты іске асыру ел аумағында еркін жүріп-тұру және тұрғылықты жерін таңдау, сондай-ақ еңбек қызметі саласын таңдау және тиісті кәсіп пен біліктілік алу мүмкіндігімен байланысты [1].

ҚР Конституциясындағыдай, Ресей Федерациясының негізгі заңының 17-бабының 1-бөлімінде: «Халықаралық құқықтың жалпы қабылданған негізгі принциптері мен нормалары шеңберінде Ресей Федерациясында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары танылады

ақ Ресей Федерациясында (бұдан әрі – РФ) Негізгі Заң — Конституция кепілдік береді. Бұл факт оның ерекше маңыздылығын және және қорғалады» делінген. Соның ретінде, 2-бөлімінде адамның негізгі құқықтары мен бостандықтары ажырамас болып табылатыны және ол адамның дүниеге келген сәттен бастап ұсынылатыны бекітілді [2].

Бостандық құқығы Қазақстан мен Ресей конституцияларында бекітілгеніне қарамастан, екі елде де адам ұрлау жағдайлары орын алуын ескере отыра, оны жүзеге асыруда проблемалар бар екені айқын.

Адам ұрлау көбінесе трансұлттық сипатта болатынын ескере отырып, Қазақстан мен Ресей сияқты мемлекеттер осы проблемамен тиімді күресу үшін келісілген құқықтық құралдарды әзірлеуде белсенді ынтымақтасуы керек. Мұндай қылмыстар үшін жауапкершілікке қатысты қылмыстық заңнаманың ерекшеліктерін нақтылау ерекше маңызды.

Екі мемлекеттің қылмыстық кодексінде қолданылатын заңнамалық техниканың [3;4], адамды заңсыз бас бостандығынан айыруға байланысты заңсыз әрекеттің құрамын анықтауға қатысты ортақ белгілері бар екенін

атап өткен жөн. Бұл қылмыстар жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын бұзуға бағытталған қоғамдық қауіпті санатқа жатады (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі — ҚР ҚК) 125 — бабы, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі-РФ ҚК) 126-бабы).

Бұл ҚР ҚК мен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде жеке адамның қоғамдағы қалыпты өміріне ықпал ететін жеке құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған қоғамдық қатынастар адамды заңсыз бас бостандығынан айырудың (ұрлаудың) жалпы объектісі ретінде тануға негіз береді.

Заң саласындағы ғылыми дереккөздерде адам ұрлау қылмысының тікелей объектісіне қатысты әртүрлі көзқарастар орын алады.

Мысалы, Р.Э. Оганян адам ұрлау қылмысының тікелей объектісінің ұғымында адамның бостандығы мен жеке басының тұтастығын түсіну керек деген пікірін білдіреді. Оның пікірінше, «бостандық - адамның ерік-жігерінен, оның ішкі сенімдері мен қалауына байланысты іс-әрекеттерді орындау немесе оларды жасаудан бас тарту қабілетінен басқа ештеңе емес. Қол сұғылмаушылықты ол адамның тәуелсіздік пен даралыққа құқылы ретінде, ешкімнің күші

біткен (іргелі) құқықтар, яғни адамға туу құқығы бойынша берілгенін және елдердің заңнамасына немесе олардың үкіметтерінің шешімдеріне тәуелді емес екенін атап өткен жөн. Кез келген мемлекеттің басты мақсаты азаматтардың осы құқықтары мен бостандықтарын тану, қорғау және кепілдік беру болып табылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз адам ұрлаумен байланысты қылмыстық жазаланатын заңсыз әрекеттің негізгі объектісі ретінде нақты физикалық еркіндікті, яғни еркін қозғалу құқығын және адамның уақытша немесе тұрақты тұратын жерін өз бетінше анықтау мүмкіндігін түсінуіміз керек деп санаймыз. Дәл осы құқық адам ұрлау әрекеті нәтижесінде бұзылады. «Өмір қауіпсіздігі», «денсаулық», «меншік қатынастары» сияқты ұғымдар адам ұрлау кезінде қосымша объектілер болып табылады.

мен еркіне тәуелді емес және бағынбауы деп түсіндіреді» [5, с.99].

Н.В. Бойко тұрғысынан, жеке адамның бостандығына қол сұғатын заңсыз әрекеттердің объектісі деп адамның өзінің орналасқан жерін таңдау құқығын түсіну керек делінеді [6, с. 22].

М. Лысов басқа көзқарасты ұстанады. Ғалым ұрлаудың тікелей объектісі адамның физикалық еркіндігі екеніне сенімді. Сондай-ақ, М.Лысовтың пікірінше, адамды күштеп ұстап алуға және оған зат ретінде қарауға жол бермеу тұрғысынан адамның қадір-қасиеті маңызды. Осылайша, автор, адам ұрлаудың тікелей объектісі ұғымын кеңейтеді, оның ішінде физикалық еркіндік қана емес, сонымен бірге адамның қадір-қасиеті де бар дейді. [7, с. 83].

Жеке бостандық екі негізгі аспектіні қамтитынын ескеру маңызды. Бірінші аспект - бұл еркін қозғалу құқығын және уақытша немесе тұрақты тұратын жерін өз бетінше таңдау мүмкіндігін білдіретін физикалық еркіндік. Екінші аспект-бұл мінез-құлық еркіндігі, бұл жеке тұлғалар тарапынан да, психологиялық тұрғыдан да мәжбүрлеудің кез-келген түрінің жоқтығын білдіреді.

Сонымен бірге, жеке бостандық, сондай-ақ басқа құқықтар мен бостандықтар - туа

Құқыққа қайшы әрекеттің осы түрінің жасалуын тікелей көрсететін іс-әрекеттер мен мән-жайларды талдау кезінде осы іс-әрекеттердің әртүрлі түсіндірмелері кездеседі, бұл қазақстандық және ресейлік заңнамада құқықтық норманың өзінде объективті тараптың белгілерін нақты айқындаудың болмауының нәтижесі болып табылады.

Айта кету керек, қазақстандықтың да, ресейліктің де қылмыстық заңнамаларында орындау тәсілі қылмыстың құрамдас бөлігі ретінде анықталмаған (РФ ҚК 126-бабының 1-бөлігі және ҚР ҚК 125-бабының 1-бөлігі). Алайда, Қазақстаннан айырмашылығы, Ресей Федерациясы Жоғарғы Соты Пленумының қаулысымен адам ұрлаудың құрамдас бөлігі адамды заңсыз ұстау мақсатында оның келісімінсіз ұстап алу және тасымалдау болып табылады [8].

Ғылыми әдебиеттерде әділетті айтылғандай: «белгілі бір қылмыстың сипаттамасы жоғары соттардың

шешімдерінде емес, қылмыстық кодексте анық және дәл көрсетілуі керек, бұл қылмыстық жауапкершіліктің негізі ретінде заңның сенімділігін қамтамасыз етеді, мақалалардың мазмұнын түсіндіру және субъективті бағалау кезінде қателіктердің ықтималдығын азайтады» [9, с.140].

«Адам ұрлау» терминінің заңнамалы бекітілген анықтамасының болмауы іс жүзінде қиындықтар туғызады, өйткені бұл қылмысты саралау кезінде құқық қолданушылар адамға қатысты белгілі бір әрекеттердің адам ұрлауына жататындығын өз бетінше анықтауы керектігін туындатады.

Ғалымдар арасында адам ұрлаудың объективті белгілерін түсіндіруде белгілі бір келіспеушіліктер бар. Мәселен, мысалы, бірқатар ғалымдар адам ұрлау жәбірленушіні ұстап алуға және жылжытуға байланысты әрекеттерді қамтиды деп санайды [10, с.65; 11, с.347]. Басқалары ұрланған адамды ұстауға бағытталған әрекеттерді де осы тізімге қосады [12, с.528].

И.Ш. Борчашвилидің көзқарасы бойынша: «адамды ұрлау деп жасырын немесе ашық түрде немесе алдау арқылы оны иемденуге, сондай-ақ жәбірленушіні тұрған жерінен жылжытуға және оның еркінен тыс басқа жерде ұстауға бағытталған заңсыз қасақана әрекеттерді түсіну керек» [13, с. 73].

Жоғарыда келтірілген анықтамаларға сүйене отырып, адам ұрлау белгілі бір әрекеттерді — айқын немесе жасырын әрекеттерді орындауды немесе жәбірленушіні одан әрі күштеп жылжытумен және басқа жерде ерік-жігерге қарсы ұстаумен алаяқтық жолмен иемденуді қамтиды.

Осылайша, біз РФ ҚК 126 — бабының және ҚР ҚК 125-бабының диспозициясын келесі редакцияда баяндауды орынды және қисынды деп санаймыз: «адамды ұрлау - бұл адамды жасырын немесе ашық ұстап алуға, оны тұрақты немесе уақытша болатын жерінен жылжытуға, сондай-ақ кейіннен заңсыз ұстауға байланысты әрекеттер».

Адам ұрлау қылмысының субъективті жағы осы әрекеттерді орындаумен бірге жүретін ниет түрінде көрінеді. Кінәні анықтаудың негізі - адамның өзінің жасап жатқан әрекеттерінің, атап айтқанда ұрланған адамның еркіне қайшы заңсыз басып

алуының, қоныс аударуының және ұстауының маңызын түсінуі. Әдепкі біліктілік үшін адам ұрлаушының мотивациялық және мақсатты аспектілері қарастырылмайды. Заңнама нақты мақсатты анықтамаса да, жәбірленушіні жылжыту оны одан әрі ұстауды да қамтиды. Егер мақсат ұрланған адамды кейіннен өлтіру болса, онда әрекеттер жиынтық тәсіліне сәйкес саралады.

Сот-тергеу тәжірибесіне жүгінейік. Мәселен, адам ұрлағаны үшін сотталған К. атты азаматты, қылмыс нәтижесінде жәбірленушінің абайсыздан қайтыс болуына байланысты, апелляциялық сот Наурызбаев аудандық соты шығарған үкімнің күшін жойып, қылмыстық жауапкершіліктен босатты.

Қылмыстық істің материалдарына сәйкес, азамат К. алдау жолымен М. азаматты автокөлік құралына отыруға көндіріп, оны қаланын сыртына қараусыз қалған аумаққа алып барып, сол жерде өлтірген. Апелляциялық сот азамат К. азамат М-ды елді мекеннен тыс қараусыз қалған жерге оны өлтіруге ниеттеніп шығарған деген қорытындыға келген. Азамат Қ-ның әрекеттері азамат М-ды, ол үшін ерекше жерде ұстауға бағытталмағандықтан, соттың алғашқы шешімінің күшін жойып, ҚР ҚК 125-бабында көзделген қылмыс құрамының болмауына байланысты істі тоқтатты.

Екі елдің Қылмыстық кодекстеріне сәйкес, адам ұрлау қылмысының субъектісі болып, құқық бұзушылық жасаған сәтте 14 жасқа толған әрекетке қабілетті азамат танылады.

ҚР Қылмыстық кодексінің нормалары, жалпы алғанда, адам ұрлаудың біліктілік және ерекше біліктілік белгілерін анықтау тұрғысынан Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің нормаларына ұқсас. Алайда, белгілі бір айырмашылықтары да бар.

ҚР және РФ заң шығарушыларымен адам ұрлаудың келесі белгілері бекітілген: адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен; өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданып; қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып; кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты; екі немесе одан да көп адамға қатысты; пайдакүнемдік ниетпен

жасалған; ұйымдасқан топпен (қылмыстық топпен) жасаған; абайсызда жәбірленушінің өліміне немесе өзге де ауыр зардаптарға әкеп соқса.

ҚР ҚК-нің РФ осыған ұқсас нормативтік құқықтық актісінен түбегейлі айырмашылығы - қылмыстық жазаланатын, заңсыз әрекеттің осы түрін жасаудың біліктілік белгісі ретінде осы әрекеттің бірнеше рет жасалуы анықталған.

Назар аударарлық жайт, Ресей Федерациясының заң шығарушысының 2000-шы жылдардың басында бірнеше рет қылмыс жасау институтын жойғандығы. Ресейдегі қылмыстық құқық теориясы аясында бұл институтқа көптеген түсіндірулер мен көзқарастар бар. Кейбір ғалымдар бірнеше рет жасалу институты рецидив ұғымымен қиылысқан, бұл бірдей әрекеттерді екі есе есепке алуға және жазаның әділ анықталуына теріс әсер етуі мүмкін деп санайды [14, с. 179]. Оларға қарама-қарсы, басқалары: «бұл институттың жойылуы кәсіби қылмыспен күресу мақсаттарына ашық түрде қайшы келеді» деп мәлімдейді [15, с. 25].

Қазақстандық заң шығарушы кінәні айқындау және жаза тағайындау кезінде бірдей мән-жайларды қосарланған есепке алу мүмкіндігін, ҚР ҚК 12-бабының 2-бөліміне тиісті, адам алдыңғы әрекетті жасағаны үшін жаза алған болса, қылмысты бірнеше рет жасалған деп санауға болмайды деген ережелерді енгізу арқылы жоя алды. Осылайша, Ресейде жойылған «бірнеше рет жасалу» институты Қазақстанның қылмыстық құқық жүйесіне үйлесімді интеграцияланды.

ҚР Қылмыстық кодексінде адам ұрлаудың ерекше біліктілік белгісі ретінде ұрланған адамға қатысты қанау мақсаттары мен ниеттері айқындалады. Біздің көзқарасымыз бойынша, бұл өте орынды. Бұл адам ұрлау өзімшіл мақсатсыз орын алса да, ол әлі де жеке адамның бостандығын және тұрғылықты жерін, кәсібін және қызмет түрін еркін таңдау құқығын бұзатын ауыр қылмыс болып қала беретінін білдіреді.

Ресей заңнамасынан айырмашылығы, қазақстандық заң шығарушы адам ұрлау кезінде қызметтік жағдайды пайдалануды

біліктілік белгісі ретінде қамтитынын атап өту маңызды.

Қазақстандық тәсіл бізге дұрыс болып көрінеді, өйткені билік өкілеттіктерін пайдалана отырып, бұл қылмысты жасау әлдеқайда оңай болады.

Оның үстіне. құқықтық қоғамда қызметтік жағдайды заңсыз пайдалану жауапкершіліктің артуына әкелуі керек, өйткені ол жалпы қоғамдық қауіптілік дәрежесін арттырады және тікелей жәбірленушінің (құрбанның) жағдайын әлдеқайда нашарлата түсуі мүмкін.

ҚР Қылмыстық кодексінен айырмашылығы, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде адам ұрлығы бұқаралық ақпарат құралдары немесе интернет сияқты ақпараттық-телекоммуникациялық желілер арқылы көпшілікке жария ете жасалса, ол үшін жауапкершілікті саралау қарастырылған.

Мұндай біліктілік белгісін бөліп көрсету уақтылы қажеттілік екені анық, өйткені бұл әрекет тек жеке бостандыққа ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қауіпсіздік пен тәртіпке де қауіп төндіреді, қылмыстық мінез-құлық кең аудиторияға рұқсат етіледі екен және мүмкін екендіктің мәртебесін береді. Мұндай хабарлардың көрермендері көбінесе балалар мен жастар, яғни әдетте психикасы мен құндылықтар жүйесі қалыптаспаған адамдар болып табылады.

Біздің ойымызша, қазақстандық заң шығарушыға жария түрде, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдары және интернет сияқты ақпараттық-телекоммуникациялық желілер арқылы қылмыс жасау жағдайларын қоса алғанда, біліктілік белгілерінің тізбесін кеңейту орынды деп санаймыз.

Адам ұрлау бойынша заңнаманың тағы бір ерекшелігі ҚР Қылмыстық кодексінде көрінеу кәмелетке толмаған адамға қатысты жасалған қылмыс ерекше саралау белгісі ретінде қаралады деген ереженің болуы болып табылады.

Қазақстандық заң шығарушы көрінеу кәмелетке толмағанға қатысты іс-әрекетті ерекше саралаушы белгі ретінде саралай отырып, қылмыскерге қарсы тұра алмайтын кәмелетке толмағанға қол сұғу тудыратын қоғамдық қауіптің жоғары дәрежесін

ескергенін атап өту маңызды. Бұл жағдай қылмыстың осы түрінен зардап шеккен адамның жасына байланысты қылмыстық жауапкершілікті саралауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ресейлік заң шығарушыға «кәмелетке толмағанға қатысты жасалған» белгісін біліктіліктен ерекше біліктілік белгісіне ауыстырған жөн деп санаймыз. Осылайша, осы бапта көрсетілген ҚР Қылмыстық кодексі мен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде адам ұрлауды заңнамалық реттеудің мәселелері одан әрі жетілдірілгенін қажет етеді.

Атап айтқанда, ҚР және РФ Жоғарғы Сотының қаулыларында қамтылған түсіндірмелері сот практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету үшін үлкен маңызға ие екенін ескере отырып, оларда құқық қолдану практикасының біркелкілігіне ықпал ететін адам ұрлау белгілерін ашу бөлігінде түсініктемелер беру керек.

Сонымен қатар, ҚР ҚК 125 және РФ ҚК 126-баптарына адам ұрлаудың біліктілік және ерекше біліктілік белгілеріне қатысты өзгерістер енгізу мүмкіндігін қарастыру қажет, олардың бағыттарын біз осы жұмыста белгіледік.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Конституция Республики Казахстан // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://http://10.61.42.188/rus/docs/K950001000>
2. Конституция Российской Федерации // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_84844
3. Уголовном кодексе Республики Казахстан (далее - УК РК) // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>
4. Уголовный кодекс Российской Федерации // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9799484
5. Оганян Р.Э. Похищение человека: исторические и правовые проблемы / Р.Э. Оганян. - М.: Юридическая книга, 2014. - 301 с.
6. Бойко Н.В. Ответственность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву автореферат дисс.... канд. юрид. наук. - Харьков, 1989. - С. 19.
7. Лысов М. Ответственность за незаконное лишение свободы, похищение человека и захват заложников // Российская юстиция. - М.: Юрид. лит., 1994, № 5. - С. 40-41
8. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 24.12.2019 № 58 «О судебной практике по делам о похищении человека, незаконном лишении свободы и торговле людьми» // [Электронный ресурс]. Режим доступа URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_341379.
9. Решетникова Г.А Судебное толкование похищения человека, незаконного лишения свободы и торговли людьми // Вестник Удмуртского университета. Серия Экономика и право. 2020. Т. 30. № 1. С. 139-144.
10. Уголовное право Российской Федерации: В 2 т. Т. 2: Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай. - М.: ИНФРА-М, 2002. – 795с.
11. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации/ отв. ред. М. Лебедев. 5-е изд., доп. и испр. М.: Юрайт-Издат, 2005. – 371с.
12. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (научно-практический) / под ред. А.И. Чучаева. М.: Проспект, 2019. – 1536с.
13. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Алматы, 2015. – 1120 с.
14. Хатуев В.Б. Уголовно-правовое значение особых свойств потерпевшего от преступления как основных или квалифицирующих признаков преступлений // Актуальные проблемы российского права. — 2019. — № 3. — С. 177–193.
15. Зеленин С.Р. Похищение человека, незаконное лишение свободы и торговля людьми: разъяснения Пленума ВС РФ / С.Р. Зеленин, С.В. Борисов // Уголовный процесс. — 2020. — № 4. — С. 22–30.

Авторлар туралы мәліметтер:

¹**Канкулов Нұрлан Канатұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жедел - іздестіру қызметі кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Канкулов Нурлан Канатович – доцент кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, полковник полиции.

Kankulov Nurlan Kanatovich – associate professor of the Department of operational and operational activities of the Karaganda State Medical Academy of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenova, colonel of the police.

²**Кульбаев Сәкен Базарбекұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жедел - іздестіру қызметі кафедрасының аға оқытушысы, полиция полковнигі.

Кульбаев Сакен Базарбекович – старший преподаватель кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, полковник полиции.

Kulbaev Saken – senior lecturer at the department of Operational investigative activities of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, police colonel.

ӘОЖ 343.62

Канкулов Н.К.¹, Кульбаев С.Б.²

^{1,2} *Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы*

РЕСЕЙ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АДАМНЫҢ ЖЕКЕ БАС БОСТАНДЫҒЫНА ТИЕСІЛІ ҚЫЛМЫСТАРҒА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДАРЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТАНДАРТТАР

Аңдатпа. Бұл мақала Ресей және Қазақстандағы адамның жеке бас бостандығына қарсы қылмыстарға қарсы құқықтық іс-қимылдарды қарастырады. Зерттеу барысында екі елдің қылмыстық заңнамасы, құқық қорғау тәжірибесі және азаматтардың негізгі құқықтарын қорғау механизмдері талданады. Сонымен қатар, халықаралық стандарттармен сәйкестік мәселелері, БҰҰ-ның адам құқықтары жөніндегі қағидаттары және басқа да халықаралық құқықтық нормалар қарастырылады. Мақалада қазіргі құқықтық проблемалар, қылмыстарға қарсы іс-қимыл тиімділігі және заңнамалық кемшіліктерді жетілдіру жолдары көрсетіледі. Зерттеу нәтижелері құқық қорғаушылар, заңгерлер және адам құқықтары саласы мамандарына практикалық және теориялық маңызы бар ұсыныстар береді.

Түйінді сөздер: жеке бас бостандығы, қылмыстық жауапкершілік, адам ұрлығы, қылмыстық құқық, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, құқық бұзушылық, халықаралық құқық, қылмыстық заңнама.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ ПРОТИВ ЛИЧНОЙ СВОБОДЫ ЧЕЛОВЕКА В РОССИИ И КАЗАХСТАНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ СТАНДАРТЫ

Аннотация. В данной статье рассматриваются правовые меры противодействия преступлениям против личной свободы человека в России и Казахстане. В исследовании анализируются уголовное законодательство двух стран, практика правоохранительных органов и механизмы защиты основных прав граждан. Также рассматриваются вопросы соответствия международным стандартам, включая

принципы ООН по правам человека и другие международные правовые нормы. В статье обсуждаются современные правовые проблемы, эффективность противодействия преступлениям и пути совершенствования законодательства. Результаты исследования предоставляют теоретически и практическую значимую информацию для правозащитников, юристов и специалистов в области прав человека.

Ключевые слова: Личная свобода, уголовная ответственность, похищение человека, уголовное право, Республика Казахстан, Российская Федерация, правонарушение, международное право, уголовное законодательство.

COUNTERING CRIMES AGAINST PERSONAL FREEDOM IN RUSSIA AND KAZAKHSTAN: CURRENT STATE AND INTERNATIONAL STANDARDS

Abstract. This article examines legal measures to combat crimes against personal freedom in Russia and Kazakhstan. The study analyzes the criminal legislation of the two countries, the practice of law enforcement agencies and the mechanisms for protecting the fundamental rights of citizens. It also considers issues of compliance with international standards, including the UN principles of human rights and other international legal norms. The article discusses current legal issues, the effectiveness of countering crimes and ways to improve legislation. The results of the study provide theoretically and practically significant information for human rights defenders, lawyers and specialists in the field of human rights.

Keywords: Personal freedom, criminal liability, kidnapping, criminal law, Republic of Kazakhstan, Russian Federation, offense, international law, criminal legislation.

Кез-келген мемлекеттің саясатының маңызды бағыттарының бірі жалпы құқықбұзушылыққа, оның ішінде жеке адамның бостандығына тиесілі қылмыстарға қарсы тұру болып табылады.

Аталған қылмыстардың ішінде соңғы жылдары трансұлттық ұйымдасқан қылмыстың ауқымын алған адам саудасына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға ерекше назар аудару қажет.

Жеке бас бостандығы адамның маңызды құндылығы болып табылады және оған елдің ең жоғарғы заңы кепілдік береді – Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабы және Ресей Федерациясы Конституциясының 17-бабы [1;2]. Аталған конституциялық құқықтарды іске асыру, әрбір адамның ел аумағында еркін жүріп-тұру, сондай-ақ еңбек қызметі саласын таңдау құқығына ие болу мүмкіндігінен тұрады.

БҰҰ-ның Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы ұсынған мәліметтерге сәйкес, 2022 - 2023 жылдар аралығында әлемдегі адам саудасының құрбандары 700 мыңнан астам адам болды және осы қылмыстық әрекеттен алынған кірістер 60 миллиард доллардан асады. Бұл ретте қылмыстық салада пайдалану мақсатында адам саудасының үлесі 47% - дан 63% - ға

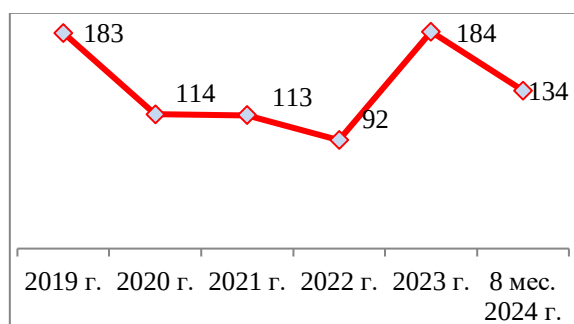
дейін өсті, ал жалған неке қию мақсаты 23% - дан 39% - ға дейін өсті% [3].

АҚШ Мемлекеттік департаменті адам саудасы туралы жағдайды бағалау барысында Қазақстан мен Ресей адам саудасы құрбандарын әкелу, әкету және транзит елдері деп таныды, бұл адам саудасына қарсы іс-қимыл шараларын арттыру қажеттігін айқындайды [4].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі – ҚР ҚК) 3-бабының 1-1) тармағына сәйкес адам саудасына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға келесі баптарда көзделген іс-әрекеттер жатады: ҚР ҚК 116-бабы (Адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою); ҚР ҚК 125 бабының 3 бөлігі 2) тармағы (ұрланған адамды қанау мақсатында жасалған адам ұрлығы); ҚР ҚК 126 бабының 3 бөлігі 2) тармағы (заңсыз бас бостандығынан айырылған адамды қанау мақсатында жасалған бас бостандығынан заңсыз айыру); ҚР ҚК 128 бабы (Адам саудасы); ҚР ҚК 134 бабы (Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге тарту); ҚР ҚК 135 бабы (Кәмелетке толмағандар саудасы); ҚР ҚК 308 бабы (Жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге тарту); ҚР ҚК 309 бабы (Жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық

сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге арналған притондар ұйымдастыру немесе оларды ұстау және жеңгетайлық) [5].

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу комитетінің деректері бойынша 2019 жылдан бастап 2024 жылдың 8 айы қорытынды бойынша адам саудасына қатысты 828 қылмыс тіркелді. Оның ішінде, 2024 жылдың 8 айында - 134, 2023 ж. - 184, 2022 ж. - 92, 2021 ж. - 113, 2020 ж. - 114, 2019 ж. - 183 [6].

Сурет 1. Қазақстандағы жеке бас бостандығына тиесілі қылмыстардың динамикасы, 2019 ж. бастап - 2024 ж. 8 ай аралығында

Жеке бас бостандығына қарсы қылмыстардың барлық санынан:

- ҚР ҚК 116-бабы (Адамның ағзалары мен тіндерін алып қоюға мәжбүрлеу немесе заңсыз алып қою) – 78 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 16, 2023ж. – 5, 2019ж. - 57;

- ҚР ҚК 125 бабының 3 бөлігі 2) тармағы (ұрланған адамды қанау мақсатында жасалған адам ұрлығы) – 44 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 2, 2023ж. – 4, 2022ж. - 7, 2021ж. - 6, 2020ж. - 11, 2019ж. - 3;

- ҚР ҚК 126 бабының 3 бөлігі 2) тармағы (заңсыз бас бостандығынан айырылған адамды қанау мақсатында жасалған бас бостандығынан заңсыз айыру) – 34 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 4, 2023ж. – 9, 2022ж. - 7, 2021ж. - 6, 2020ж. - 5, 2019ж. - 1;

- ҚР ҚК 128 бабы (Адам саудасы) – 84 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 15, 2023ж. – 5, 2022ж. - 14, 2020ж. - 43, 2019ж. - 7;

- ҚР ҚК 134 бабы (Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге тарту) – 33 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 10,

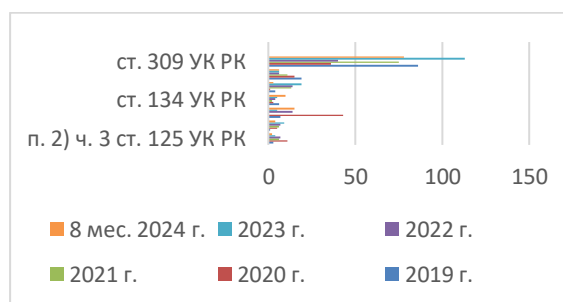
2023ж. – 5, 2022ж. - 4, 2021ж.- 2, 2020ж. - 3, 2019ж. - 6;

- ҚР ҚК 135 бабы (Кәмелетке толмағандар саудасы) – 54 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 3, 2023ж. – 19, в 2022ж. - 14, 2021ж. - 13, 2020ж. - 1, 2019ж. - 4;

- ҚР ҚК 308 бабы (Жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге тарту) – 63 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 6, 2023ж. – 6, 2022ж. - 6, 2021ж.- 11, 2020ж. - 15, 2019ж. - 19;

- ҚР ҚК 309 бабы (Жезөкшелікпен айналысуға, сексуалдық сипаттағы өзге де қызметтерді көрсетуге арналған притондар ұйымдастыру немесе оларды ұстау және жеңгетайлық) – 438 қылмыс, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 78, 2023ж. – 113, 2022ж. - 40, 2021ж.- 75, 2020ж. - 36, 2019ж. - 86.

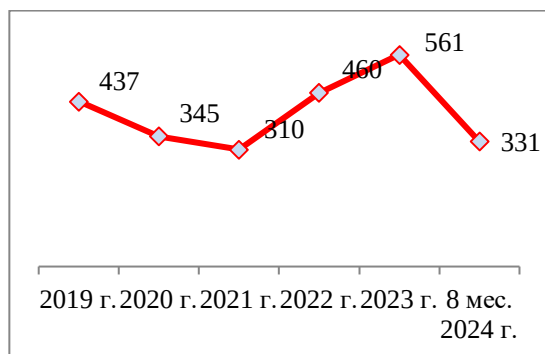
Ресей Федерациясының Жоғарғы Соты Пленумының 2019 жылғы 24 желтоқсандағы «адам ұрлау, заңсыз бас бостандығынан айыру және адам саудасы істері бойынша сот практикасы туралы» Қаулысына [7] сәйкес Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексі (бұдан әрі - РФ ҚК) бойынша адам саудасына байланысты қылмыстарға мыналар жатады: адам ұрлау (РФ ҚК 126 бабы), заңсыз бас бостандығынан айыру (РФ ҚК 127-бабы) және адам саудасы (РФ ҚК 127.1-бабы). Сонымен қатар, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 17-бабында қарастырылған әрекеттердің жіктелуіне сүйене отырып, қылмыстың бұл түрлеріне құл еңбегін пайдалану сияқты қылмыс жатады (РФ ҚК 127.2-бабы) [8].

Сурет 2. Қазақстандағы жеке бас бостандығына тиесілі қылмыстардың жекелеген түрлерінің динамикасы 2019 ж. бастап - 2024 ж. 8 ай аралығында

Ресей Федерациясының сот статистикасына сәйкес, 2019 жылдан бастап 2024ж. 8 айы аралығында Ресейде адам

саудасына байланысты қылмыстар жасағаны үшін барлығы 2604 адам сотталған (2024ж. 8 айында - 331, 2023ж. - 561, 2022ж. - 460, 2021ж. - 310, 2020ж. - 345, 2019ж. - 437) [9].

Сурет 3. Ресей Федерациясында Адам саудасына байланысты қылмыстар жасағаны үшін сотталғандардың динамикасы, 2019 ж. бастап - 2024 ж. 8 ай аралығында

Адам саудасына байланысты қылмыстар үшін сотталғандардың жалпы санынан:

- РФ ҚК 126 бабы (адам ұрлау) – 1782 тұлға, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 216, 2023ж. – 425, 2022ж. – 333, 2021ж. – 270, 2020ж. – 261, 2019ж. - 277;

- РФ ҚК 127 бабы (заңсыз бас бостандығынан айыру) – 727 тұлға, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 110, 2023ж. – 119, 2022ж. – 114, 2021ж. - 124, 2020ж. - 116, 2019ж. - 144;

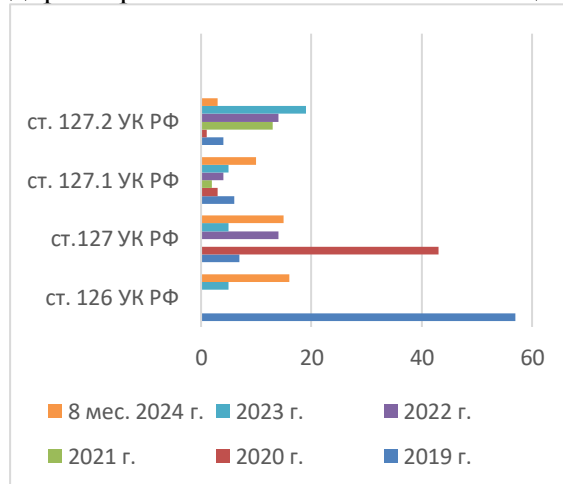
- РФ ҚК 127.1 бабы (адам саудасы) – 80 тұлға, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 4, 2023ж. – 17, 2022ж. – 11, 2021ж. – 16, 2020ж. – 16, 2019ж. - 16;

- РФ ҚК 127.2 бабы (құл еңбегін пайдалану) – 5 тұлға, оның ішінде: 2024ж. 8 айында - 1, 2022ж. – 2, 2020ж. – 2.

Шымкент қаласының қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сотының 2024 жылғы 5 наурыздағы үкімімен, Н.және гр. А. ҚР ҚК 264 бабының 2-бөлігі, 128-бабының 4-тармағының 1) тармақшасы, 135-бабының 4-тармағының 1) тармақшасы, ҚР ҚК 218-бабының 2-тармағының 2,3) 3-тармашалары бойынша 12 жылға бас бостандықтарынан айыру жазасына сотталған [10].

Қарағанды облысы әлеуметтік қорғау басқармасының бөлім басшысы С.-ға және психикалық науқастарға арналған интернат

директоры Т. -ға қатысты,

Сурет 4. Ресей Федерациясында адам саудасына байланысты қылмыстарының жекелеген түрлерін жасағаны үшін сотталғандардың динамикасы 2019 ж. бастап - 2024 ж.8 ай аралығында

Астана қаласындағы қонақ үйлерде жұмыс істеу үшін интернат қамқорлығындағы адамдарды пайдалану фактілерін тергеу қылмыстық ісі еңбекті пайдаланудың бір мысалы болып табылады. Аз. С. және аз. Т. өздерінің қызметтік жағдайларын пайдаланып, алты ай бойы интернаттың қамқорындағы адамдарды ауыр жұмысқа мәжбүр еткен. Туыстарына барады деген жалған құжаттар жасау арқылы оларды Астана қаласына апарып еңбектерін пайдалану үшін ауыр жұмысқа қанауға тапсырған. Сондай-ақ, Қазақстанда және Ресейде заңсыз асырап алу үшін жаңа туған (жас) балалардың саудасы орын алады.

Ресейде Мәскеудегі медициналық мекемелердің басшылары мен дәрігерлерінің шетелге сәбилерді сатуы туралы қылмыстық ісі резонанс тудырды. Мәселен, Мәскеу қаласының Никулин аудандық соты қарастырған қылмыстық істің мән жағдайы бойынша, 2011 жылдан 2020 жылға дейін «Еуропалық суррогат ана орталығы» ЖШҚ құрылтайшысы және бас директоры, «Петровский қақпасы» Ана мен репродуктивті медицина орталығы» ЖШҚ дәрігерлері және «ЖММ отбасын жоспарлау және көбейту орталығы» № 4 филиалының акушер – гинекологы, Мәскеу қ. № 3 перзентхана суррогат аналары, ұйымдасқан топтың құрамында, жалпы сомасы 72,5 миллион

рубльден асатын сыйақы үшін дәрменсіз күйде болған 24 жаңа туған нәрестені сатып алу-сатуды жүзеге асырған. Қылмысты әрекеттерін жүзеге асыру мақсатында жалған құжаттар қолданылған, олардың септігімен сатылған балалар кейіннен шетелге өңделген.

Сот бұл адамдарды Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 127.1-бабы 3-бөлігінің «в» тармағы (Адам саудасы), 30-бабының 3-бөлігі, 127.1-бабы 3-бөлігіндегінің «а», «в» тармақтары (Адам саудасына қастандық) бойынша кінәлі деп таныды және (10 жылдан 20 жылға дейін) ұзақ мерзімге бас бостандығынан айырды [11].

Адам саудасына қарсы іс-қимылдарының тиімділігінің арттыратын маңызды құрамдас бөлігі - ол ұлттық құқықтық базаның халықаралық стандарттарға сәйкес келетіндігі болып табылады.

2018 жылғы 19 желтоқсанда қабылданған БҰҰ Бас Ассамблеясының №72/195 қарарында: «адам саудасына қарсы күш-жігерді үйлестіруді жақсарту» барлық мемлекеттерден адам саудасына байланысты қылмыстардың алдын алу және тергеу, кінәлілерді жауапқа тарту, сондай-ақ құрбандарды қорғау және қолдау үшін тиісті шараларды талап етеді. Бұл міндеттемелерді немқұрайлы орындау адам құқықтары мен зардап шеккендердің негізгі бостандықтарын бұзу және шектеу болып табылады» [12].

Халықаралық қауымдастық бірқатар негізгі құжаттарды әзірледі, олардың ішінде 2000 жылғы трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы Конвенция және оның адам саудасының, әсіресе әйелдер мен балалардың алдын алу және жолын кесу және жазалау туралы қосымша хаттамасы (бұдан әрі - Палермо Хаттамасы) [13].

Палермо хаттамасының 3-бабында адам саудасы келесі элементтермен анықталады:

«1) әрекет (не істеу керек): адамдарды жалдау, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу;
2) тәсілдер (бұл қалай жасалады): күшпен қорқыту немесе оны қолдану немесе мәжбүрлеудің, ұрлаудың, алаяқтықтың, алдаудың, билікті немесе позицияның осалдығын теріс пайдаланудың немесе пара беру арқылы төлем немесе пайда түрінде басқа түрлері,

3) Мақсат (неге бұл орындалды): пайдалану мақсатында».

ҚР ҚК 128 және 135-баптарында адам саудасы деп: «Адамды сатып алу-сату немесе оған қатысты өзге де мәмілелер жасасу, сол сияқты оны қанау не азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, сондай-ақ қанау мақсатында өзге де іс-әрекеттер жасау» деп түсініледі.

Ресейде адам саудасы үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін норма Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 127.1-бабында қарастырылған, онда адам саудасының анықтамасы келесідей көрсетілген: «Адамды сатып алу-сату, адамға қатысты, сол сияқты оны пайдалану мақсатында жасалған өзге де мәмілелер жалдау, тасымалдау, беру, жасыру немесе алу».

Қазақстандық заң шығарушы кәмелетке толмағандардың саудасы үшін жауапкершілікті ҚР ҚК «Отбасы және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» 2 - тарауында орналасқан дербес бапта көздегенін (135 бап), ал Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінде кәмелетке толмағандардың саудасы біліктілік белгісіне жатқызылғандығын (РФ ҚК 127.1 бабы 2-бөлігі б) тармағы) атап өткен жөн.

ҚР Қылмыстық кодексінің 128, 135-баптары мен Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 127.1 бабындағы «адам саудасы» ұғымы Палермо хаттамасында ұсынылған анықтамасына сай келеді.

С. Ю. Юшенкова дұрыс атап өткендей: «заң шығарушы адам саудасы туралы ережелерді тұжырымдау кезінде халықаралық құқық нормаларын ұлттық заңға енгізуді көздейтін халықаралық құқық нормаларын енгізу әдісін қолданды. Біздің ойымызша, ішкі заңнамаға жаңадан енгізілген халықаралық норманы бейімдеуді көздейтін трансформация әдісін қолдану ең дұрыс болар еді. Қылмыстық заңнаманың ерекшелігі-оның мазмұнын тұжырымдау кезінде оның формасы емес, халықаралық құқықтық норманың мәні маңызды. Сонымен қатар, қылмыстық-құқықтық норманың ережелерін тұжырымдау кезінде нақты мемлекеттің

құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін ескере отырып, заңнамалық техниканың ережелерін сақтау қажет» [14].

ҚР ҚК және РФ ҚК нормаларындағы «адам саудасы» ұғымын сипаттайтын жекелеген белгілер Палермо хаттамасындағы белгілерден өзгеше. Атап айтқанда, адам саудасын жүзеге асырудың мақсаты ретінде қанауды көрсетуден тұратын негізгі айырмашылықты атап өту керек.

Палемер хаттамасына сәйкес, сатып алуды-сатуды жүзеге асыру барысында жалдау, тасымалдау, беру, жасыру, алу кездерінде қанау мақсаты міндетті белгі болып табылады.

ҚР ҚК-нің 128-бабына және РФ ҚК-нің 127.1-бабына сәйкес қанау мақсаты «адам саудасы» қылмысының негізгі құрамының ажырамас элементі болып табылады, атап айтқанда оның субъективті жағы [15].

ҚР ҚК 128-бабының 1-бөлігіне және 135-бабының 1-бөлігіне, РФ ҚК 127.1-бабының 1-бөлігіне сәйкес адам саудасының анықтамасы «іс-әрекет» және «мақсат» элементтерін қамтиды, бірақ қылмыстың ажырамас бөлігі ретінде «тәсілдер» элементін қамтымайды. Сонымен қатар, Палемер хаттамасында адамдарды жалдау, тасымалдау, беру, жасыру, алу кездерінде «әсер ету құралдары» ретінде келесі әдістер көрсетіледі: «1) күшпен қорқыту; 2) күш қолдану; 3) мәжбүрлеудің басқа түрлерін қолдану; 4) ұрлау; 5) алаяқтық; 6) алдау; 7) билікті теріс пайдалану; 8) (жәбірленушінің) жағдайың осалдығын теріс пайдалану; 9) (басқа тұлғаны бақылаушы тұлғаның келісімін алу үшін төлемдер немесе өзге пайда түрінде) пара беру».

Тәсілдердің осы элементтері ұлттық қылмыстық заңнамада ауырлататын мән жайлар ретінде қарастырылғын (ҚР ҚК 128 бабының 2-бөлігі, 135-бабының 2 бөлігі және РФ ҚК 127.1 бабы).

ҚР ҚК 128, 135-баптарының және РФ ҚК 127.1-бабының «билікті» әдістеріне келесі элементтер жатады:

1) өмірге және денсаулыққа қауіпті күш қолдану қатерін төндіріп (ҚР 128 б. 2 б. 3) т.; 135 б. 2 б. 3) т.; РФ ҚК 127.1 б. 2 б. е) т.);

2) өмірге және денсаулыққа қауіпті күш қолданып (ҚР 128 б. 2 б. 3) т.; 135 б. 2 б. 3) т.; РФ ҚК 127.1 б. 2 б. в) т.);

3) қаруды немесе қару ретінде пайдаланылатын заттарды қолданып (ҚР 128 б. 2 б. 4) т.; 135 б. 2 б. 4) т.);

4) алдау (ҚР 128 б. 2 б. 8) т.; 135 б. 2 б. 7) т.);

5) сенімді теріс пайдалану жолымен (ҚР 128 б. 2 б. 8) т.; 135 б. 2 б. 7) т.);

6) адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып (ҚР 128 б. 2 б. 9) т.; 135 б. 2 б. 8) т.; РФ ҚК 127.1 б. 2 б. в) т.);

7) жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелділігін пайдалана отырып (ҚР 128 б. 2 б. 10) т.; 135 б. 2 б. 10) т.; РФ ҚК 127.1 б. 2 б. з) т.);

8) дәрменсіз күйде екені көрінеу белгілі адамға қатысты (ҚР 128 б. 2 б. 11) т.; 135 б. 2 б. 12) т.; РФ ҚК 127.1 б. 2 б. з) т.);

Қазақстан мен Ресейдің ұлттық заңнамасында Палемер хаттамасында көрсетілген ұрлау және билікті теріс пайдалану ҚК-нің дербес баптары ретінде сараланады және қылмыстар жиынтығы бойынша жауаптылыққа әкеп соғады.

Палемер хаттамасында көрсетілген «алаяқтық» объектісі адамның бостандығы емес, басқа біреудің мүлкі болып табылатындығына байланысты, ҚР және РФ Қылмыстық кодекстерінде көзделген алдау мен сенімді теріс пайдалану белгілерімен қамтылған.

ҚР және РФ Қылмыстық кодекстерінде қарастырылған «Адам саудасы» ұғымы мен Палемер хаттамасындағы ұқсас тұжырым арасында кей бір айырмашылықтар бар. Дегенмен ҚР ҚК мен РФ ҚК-де адам саудасының құрбанына әсер ету тәсілдері мен құралдарына нұсқау Палемер хаттамасында тұжырымдалған «адам саудасы» ұғымының мазмұнына сәйкес келеді.

БҰҰ-ның Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы конвенциясын және оның хаттамаларын енгізу жөніндегі заң шығарушы органдарға арналған нұсқаулықта әділетті түрде атап өтілгендей: «... ұлттық заңдарға баса назар онда қамтылған «сөзбе-сөз тұжырымдарға» емес, хаттаманың мәніне аударылуы керек» [16].

Осылайша, адам саудасының халықаралық-құқықтық анықтамасы Ұлттық қылмыстық заңнамада осы ұғымды кеңірек бабының нормалары халықаралық стандарттарға қайшы келмейді, керісінше

түсіндіруге мүмкіндік береді. Демек, ҚР ҚК-нің 128 және 135-баптарының, сондай-ақ Ресей Федерациясының ҚК-нің 127.1 азаматтардың бостандыққа конституциялық құқықтарын қорғауды нығайтады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Конституция Республики Казахстан // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://http://10.61.42.188/rus/docs/K950001000>
2. Конституция Российской Федерации // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_84844
3. Доклады Международного комитета по контролю над наркотиками за 2022 год (unvienna.org) // https://unis.unvienna.org/unis/uploads/documents/2023-INCB/INCB_annual_report-Russian.pdf
4. Отчет о торговле людьми 2023 - Посольство и Консульство США в Казахстане; Доклад Государственного департамента США о торговле людьми в Россия - Доклад Государственного департамента США о торговле людьми за 2021 год (Россия) - Посольство и консульства США в Российской Федерации // Интернет-ресурс: <https://usembassy.gov>
5. Уголовный кодекс Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K140000022>
6. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <https://infoservice.pravstat.kz/jetspeed/>
7. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 24 декабря 2019 г. «О судебной практике по делам о похищении человека, незаконном лишении свободы и торговле людьми» // Интернет-ресурс: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_341379/?ysclid=m0jyvazx1n591695416
8. Уголовный кодекс Российской Федерации // Интернет-ресурс: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/4a5e2bbfdd061dde65a55bb65d36d4b4a7fe8ee7/
9. Судебная статистика Российской Федерации // Интернет-ресурс: <https://stat.xn---7sbqk8achja.xn--p1ai/stats/ug/t/14/s/17>
10. Уголовное дело специализированного межрайонного суда по уголовным делам г. Шымкент от 5 марта 2024 г. Дело №12384-2024.
11. Вынесен приговор по уголовному делу о продаже новорожденных детей иностранным гражданам. Новости - Генеральная прокуратура Российской Федерации // Интернет-ресурс: <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/mass-media/news?item=91275815>
12. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 19 декабря 2018 года 73/195 «Глобальный договор о безопасной, упорядоченной и легальной миграции» // Интернет-ресурс: https://migrationnetwork.un.org/sites/g/files/tmzbd1416/files/docs/gcm_russian.pdf
13. Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. Принят резолюцией 55/25 Генеральной Ассамблеи от 15 ноября 2000 года // Интернет-ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol1.shtml
14. Юшенкова С.Ю. Противодействие торговле людьми: соотношение российского уголовного законодательства и международных стандартов // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/protivodeystvie-torgovle-lyudmi-sootnoshenie-rossiyskogo-ugolovnogo-zakonodatelstva-i-mezhdunarodnyh-standartov>

15. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному Кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). Алматы, 2015. – 1120 с.

16. Руководство для законодательных органов по осуществлению Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности и протоколов к ней. Нью-Йорк, 2004. // <https://www.un.org/ru/events/11thcongress/part1.pdf>

Авторлар туралы мәліметтер:

¹**Канкулов Нұрлан Қанатұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жедел - іздестіру қызметі кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Канкулов Нурлан Канатович – доцент кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, полковник полиции.

Kankulov Nurlan – associate professor of the Department of operational and operational activities of the Karaganda State Medical Academy of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenova, Colonel of the police.

²**Кульбаев Сәкен Базарбекұлы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жедел - іздестіру қызметі кафедрасының аға оқытушысы, полиция полковнигі.

Кульбаев Сакен Базарбекович – старший преподаватель кафедры Оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, полковник полиции.

Kulbaev Saken – senior lecturer at the department of Operational investigative activities of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, police colonel.

-
- Ішкі істер органдарының кадрларын дайындау
 - Подготовка кадров органов внутренних дел
 - Training of personnel of internal affairs bodies

«ЗАҢ ЖӘНЕ ТӘРТІП» ИДЕОЛОГИЯСЫ МЕМЛЕКЕТТІҢ САЯСИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНЫҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі мемлекеттің идеологиялық негізінің негізгі элементі ретінде «Құқықтық тәртіп» ұғымы қарастырылады. Онда бұл идеологияның саяси тұрақтылық пен құқық қорғау қызметіне ықпалы, қоғамдық сана мен құқықтық нормаларды қалыптастырудағы рөлі талданады. Ол заңдылық пен тәртіп қағидаттарының мемлекеттік институттарды нығайтуға, халықтың билікке сенімін арттыруға және қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қалай ықпал ететінін зерттейді. Соңында, ол тұрақты ұлттық дамуға қол жеткізу үшін заңдылық пен тәртіп пен адам құқықтарын құрметтеуге теңгерімді көзқарас қажеттігін атап көрсетеді.

Түйінді сөздер: заңдылық, «құқықтық тәртіп» идеологиясы, ішкі істер органдары, азаматтық қоғам, құқықтық мәдениет.

ИДЕОЛОГИЯ «ЗАКОН И ПОРЯДОК» КАК СТРАТЕГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПОЛИТИЧЕСКОГО И ПРАВОВОГО РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВА

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция «Закон и порядок» как ключевой элемент идеологической основы современного государства. Анализируется влияние этой идеологии на политическую стабильность и правоприменение, а также её роль в формировании общественного сознания и правовых норм. Исследуется, как принципы законности и порядка способствуют укреплению государственных институтов, повышению доверия граждан к власти и обеспечению безопасности. В заключение подчеркивается необходимость сбалансированного подхода к вопросам правопорядка и соблюдения прав человека для достижения устойчивого развития государства.

Ключевые слова: правовое государство, идеология «закон и порядок», органы внутренних дел, гражданское общество, правовая культура.

THE IDEOLOGY OF «LAW AND ORDER» AS A STRATEGIC BASIS FOR THE POLITICAL AND LEGAL DEVELOPMENT OF THE STATE

Abstract. This article examines the concept of «Law and Order» as a key element of the ideological foundation of the modern state. It analyzes the influence of this ideology on political stability and law enforcement, as well as its role in shaping public consciousness and legal norms. It examines how the principles of law and order contribute to strengthening state institutions, increasing public trust in government, and ensuring security. Finally, it emphasizes the need for a balanced approach to law and order and respect for human rights to achieve sustainable national development.

Keywords: rule of law, ideology of «law and order», internal affairs agencies, civil society, legal culture.

Қазіргі Қазақстан қоғамының тұрақтылығы мен жан-жақты дамуы ең алдымен құқықтық мемлекет қағидаттарын орнықтыру мен заңның үстемдігін қамтамасыз етуге тікелей байланысты. Қазақстан Республикасының президенті

Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев ұсынған «Әділетті Қазақстан – баршаға және әркім үшін» тұжырымдамасы мен «Заң және тәртіп» идеологиясы осы бағыттағы саяси-құқықтық дамудың стратегиялық негізін айқындайды. Аталған идеологияның түпкі

мақсаты – қоғамда заңға деген құрметті арттыру, құқықтық мәдениетті қалыптастыру және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиімді әрі сенімді түрде қорғауды қамтамасыз ету болып табылады.

«Заң және тәртіп» идеологиясы – құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз етудің негізгі тұғыры. Ол азаматтардың құқықтық санасын арттыруға, заңға бағынушылық мәдениетін қалыптастыруға және құқық қорғау органдарының беделін күшейтуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық көзқарастар жүйесін білдіреді.

«Заң және тәртіп» идеологиясының мәні мен мақсаттары:

1. Құқықтық мемлекетті нығайту – заңның үстемдігін қамтамасыз ету арқылы мемлекеттік басқарудың ашықтығын, әділдігін және есептілігін арттыру.

2. Қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті сақтау – азаматтардың тыныштығын, өмірі мен мүлкінің қорғалуын қамтамасыз ету.

3. Құқықтық мәдениетті қалыптастыру – құқықтық сауаттылықты арттыру, азаматтардың заңға құрметпен қарауын тәрбиелеу.

4. Полиция мен қоғам арасындағы сенімді нығайту – халық пен ішкі істер органдары арасындағы тиімді коммуникацияны орнату.

5. Жастардың патриоттық және құқықтық тәрбиесін дамыту – курсанттар мен студенттер арасында заңды құрметтеу, отаншылдық және жауапкершілік сезімдерін орнықтыру.

«Заң және тәртіп» идеологиясы – тек құқық қорғау жүйесінің емес, тұтас қоғамның дамуы үшін маңызды рухани және ұйымдастырушылық бағдар. Ол азаматтық жауапкершілікті арттырумен қатар, құқықтық мәдениеттің, әділет пен тәртіптің қоғамдағы орнығуына ықпал етеді. Осы идеологияны жүзеге асыру – Қазақстанның тұрақты дамуының және «Әділетті Қазақстан» қағидатының негізі болып табылады.

Құқықтық мемлекет – бұл биліктің барлық тармақтары заңмен шектеліп,

азаматтардың құқықтары мен бостандықтары қорғалатын, әділдік пен теңдік қағидалары үстемдік ететін мемлекеттік құрылымның жоғары нысаны. Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады» деп нақты көрсетілген [1].

Бұл тұжырым құқықтық мемлекеттің іргетасын айқындайды.

Құқықтық мемлекеттің негізгі қағидаттары

Заңның үстемдігі қағидаты барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар және азаматтар қабылданған заңдарға бағынуы тиіс. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтау және қорғау. Адамның негізгі құқықтары – мемлекет қызметінің басты құндылығы. Мемлекет бұл құқықтарды бұзбауға, шектеуге немесе алып тастауға жол бермеуі тиіс.

Мемлекеттік билік заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінеді және олар бір-бірін тежейді әрі теңгеріп отырады.

- Құқықтық мемлекетте билік пен қоғам арасында ашық диалог орнайды, азаматтар шешім қабылдау процесіне қатыса алады.

- Сот билігі жеке адамның құқықтарын қорғаудың басты кепілі болып табылады.

Құқықтық мемлекетті жүзеге асырудың институционалдық тетіктері:

- Конституциялық бақылау институты – заңдардың Конституцияға сәйкестігін қамтамасыз етеді.

- Прокуратура органдары – заңдылықтың сақталуын жалпы қадағалау.

- Құқық қорғау органдары – қоғамдық тәртіпті сақтау, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

- Азаматтық қоғам институттары – БАҚ, үкіметтік емес ұйымдар, қоғамдық бірлестіктер арқылы билікке ықпал ету.

- Сандық басқару және электронды үкімет – мемлекеттік қызметтерді ашық әрі тиімді ету.

Құқықтық мемлекеттің даму бағыттары:

- Сот жүйесін жаңғырту: судьялардың кәсіби біліктілігін арттыру, электрондық сот ісін жүргізу.

- Антикоррупциялық саясат: ашықтық пен есептілік тетіктерін күшейту.

- Қоғамдық бақылауды кеңейту: азаматтардың мемлекеттік шешімдерге қатысуын қамтамасыз ету.

- Құқықтық мәдениет пен білім: құқықтық сауаттылықты арттыру арқылы азаматтардың жауапкершілігін күшейту.

Құқықтық мемлекет қағидаттары – қоғамдағы әділеттіліктің, тұрақтылықтың және демократиялық дамудың басты кепілі.

Бұл қағидаттардың тиімді жүзеге асуы тек мемлекеттік институттардың қызметіне ғана емес, сонымен бірге әрбір азаматтың құқықтық мәдениетіне, заңға деген құрметіне де байланысты. Осылайша, құқықтық мемлекеттің дамуы – Қазақстанның «Әділетті мемлекет – әділетті қоғам» қағидатына негізделген стратегиялық бағытының өзегі болып табылады [2].

Құқықтық мемлекет – заңның үстемдігіне, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына, билік тармақтарының өзара тепе-теңдігіне негізделген мемлекеттік жүйе. Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекетті қалыптастыру міндеті – елдің стратегиялық бағытының өзегі болып табылады. Осы үдерісте ішкі істер органдары айрықша рөл атқарады, өйткені олар қоғамдағы тәртіпті сақтау, азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету және заңдылықты қорғау қызметін жүзеге асырады.

Ішкі істер органдары қызметінің басты бағыты – заңның мүлтіксіз орындалуын қамтамасыз ету. Бұл бағытта полиция қызметкерлері қоғамдық тәртіпті сақтау, құқық бұзушылықтардың алдын алу және қылмыстық істерді ашу арқылы заң алдындағы теңдік қағидатын жүзеге асырады. Мысалы: «Қоғамдық тәртіпті қорғау туралы» заң талаптарына сәйкес, полицияның әрбір әрекеті Конституция мен заң нормаларына сүйенеді.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері халықпен тікелей байланыста бола отырып, құқықтық мәдениетті

қалыптастыруға ықпал етеді [3]. Мысалы, полиция қызметінің ашықтығын арттыру, профилактикалық әңгімелер, мектептер мен жоғары оқу орындарындағы түсіндіру шаралары арқылы жастардың заңға құрметпен қарауын тәрбиелейді.

Құқықтық мемлекеттің басты шарттарының бірі – мемлекеттік аппараттың адалдығы мен ашықтығы. Құқықтық мемлекеттің тұрақты дамуы қоғамдық қауіпсіздікпен тікелей байланысты. Ішкі істер органдарының төтенше жағдайлардың алдын алу, жол қозғалысы қауіпсіздігін қамтамасыз ету, экстремизм мен терроризмге қарсы күрес бағытында маңызды міндеттерді орындайды.

Ішкі істер органдары қызметінің құқықтық және институционалдық негіздері:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 ж.) – азаматтардың құқықтарын қорғаудың конституциялық кепілі;

- «Құқық қорғау қызметі туралы» Заң (2016 ж.) – ПО қызметінің құқықтық негіздерін айқындайды;

- Президенттің 2023–2027 жылдарға арналған «Жаңа полиция» тұжырымдамасы – полицияның сервистік, ашық және халыққа жақын моделін қалыптастыруды көздейді [4].

Ішкі істер органдары – құқықтық мемлекеттің тірегі. Олардың басты миссиясы – заң үстемдігін орнату, азаматтардың құқықтарын қорғау және қоғамдағы әділеттілікті қамтамасыз ету. Ішкі істер органдар қызметінің тиімділігі мен ашықтығы – құқықтық мемлекеттің даму деңгейінің нақты көрсеткіші. Сондықтан ішкі істер органдарының жұмысы тек құқық бұзушылықпен күресу емес, құқықтық мәдениет пен сенімге негізделген жаңа қоғамдық қатынастарды қалыптастыруға бағытталуы тиіс.

Құқықтық мемлекет құрудың табысты болуы ең алдымен қоғам мен билік арасындағы өзара сенімге байланысты. Сенім – азаматтардың мемлекеттік институттарға, оның ішінде құқық қорғау органдарына, сотқа, заң шығарушы және атқарушы билікке деген оң көзқарасы мен құрметінің көрсеткіші.

Қоғамдық сенімсіздік құқықтық мемлекеттің негізін әлсіретеді, ал сенім мен ашықтық, керісінше, заң үстемдігін және тұрақтылықты қамтамасыз етеді. Қоғамдық сенім – бұл азаматтардың мемлекет пен оның органдарының әділеттілігіне, ашықтығына және заңдылыққа адалдығына сенуі. Қоғамдық сенім – демократия мен құқықтық мәдениеттің көрсеткіші, ал сенімнің болуы мемлекеттің беделін арттырады және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етеді.

Қоғамдық сенімді қалыптастырудың негізгі факторлары:

Мемлекеттік органдардың барлық шешімдері мен әрекеттері Конституция мен заңға негізделуі тиіс. Әділетті сот төрелігі, ашық әкімшілік шешімдер және құқық қорғау қызметінің адалдығы – сенімнің басты кепілі.

Азаматтар мемлекет пен полицияның қызметі туралы нақты ақпарат алуға құқылы. eGov, Ashyq Police, 102 online, Open Budget сияқты цифрлық платформалар халықтың бақылау тетігін күшейтіп, сенімді арттырады.

Заң бәріне ортақ және барша азаматтар үшін тең қолданылуы тиіс. Қоғамда заң біреуге «жұмсақ», ал екіншісіне «қатты» қолданылса, сенім жоғалады. Сондықтан полиция мен соттың бейтараптығы мен кәсібилігі шешуші рөл атқарады. «Халық үшін қызмет ететін полиция» қағидатын енгізу – құқықтық мемлекеттің жаңа кезеңі. Бұл модельде полиция жазалаушы емес, қоғамға көмек көрсетуші және алдын алу функциясын атқарушы орган ретінде танылады.

Қоғамдық сенімнің өсуі БАҚ-тың ашық ақпарат таратуына және үкіметтік емес ұйымдардың белсенділігіне де байланысты. Олар билік пен қоғам арасындағы дәнекер ретінде әрекет етеді.

Ішкі істер органдары мен қоғамдық сенімнің өзара байланысы:

- Полицияның ашықтығы мен әділеттілігі – қоғам сенімінің айнасы;

- Әрбір полиция қызметкерінің этикалық мінез-құлқы, азаматтармен қарым-қатынасы – халықтың құқық қорғау жүйесіне деген көзқарасын қалыптастырады;

- Қызметтік дайындық, қоғаммен коммуникация дағдылары мен жауапкершілік сенімнің өсуіне ықпал етеді.

Құқықтық тәртіп пен азаматтық сенімді нығайтудың заманауи тетіктері:

- Цифрлық технологияларды (электрондық үкімет, е-Қылмыс, Smart Policing, «Сергек») пайдалану арқылы ашықтық пен есептілікті арттыру.

- Азаматтармен кері байланыс орнату: қоғамдық кеңестер, әлеуметтік желілер арқылы диалог құру.

- ПО қызметкерлерінің құқықтық мәдениеті мен этикасын көтеру, адам құқықтары жөніндегі білімін жетілдіру.

Қоғамдық сенім – құқықтық мемлекет тірегі:

- Құқықтық мемлекет идеясын нығайту үшін ПО мен қоғам арасындағы сенім маңызды.

- Полицияның имиджі мен азаматтардың сенім деңгейі – заң үстемдігінің көрсеткіші.

- Ішкі істер жүйесінде ашық коммуникация, қоғаммен әріптестік, жауапкершілік мәдениеті басым болуы тиіс.

Құқықтық мемлекетті қалыптастырудағы ПО қызметінің негізгі тетіктері

1. Қылмыстың алдын алу жүйесін жетілдіру – «Smart Policing», «Сергек» жүйесі, бейнебақылау және аналитикалық орталықтар арқылы.

2. Ашық коммуникациялар – қоғаммен кері байланыс, БАҚ және әлеуметтік желілерде жариялылық.

3. Кәсіби даярлық пен этика – ПО қызметкерлерінің кәсібилігін арттыру, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет.

4. Цифрландыру және жасанды интеллект – «e-Polisia», «102 online»,

«Police.kz» сияқты электрондық сервистер арқылы халыққа қолжетімділік.

Қоғамдық сенім – құқықтық мемлекеттің тірегі, ал сенімсіздік – оның әлсіз тұсы. Мемлекет пен азамат арасындағы өзара сенімнің қалыптасуы – заң үстемдігін қамтамасыз етудің, әділдікті орнатудың және қоғамдық тұрақтылықтың басты шарты. Сенімге негізделген мемлекет – бұл

әрбір азаматының құқығы қорғалған, билігі халыққа есеп беретін және заң бәріне бірдей қолданылатын мемлекет.

Құқықтық тәртіп және заңдылық — бұл мемлекеттік биліктің жұмыс істеуінің және демократияның құқықтық негізі. Мемлекет өкілетті органдар арқылы құқықтық нормаларды құра отырып, оларда құқықтық тәртіптің негіздерін қалайды және олардың орындалуын қамтамасыз етеді. Осылайша, құқықтық тәртіп мемлекеттік-құқықтық құбылыс ретінде азаматтық қоғам мен мемлекеттің мүдделері арасындағы тепе-теңдікті сақтауға қызмет етеді[5].

«Заң және тәртіп» идеологиясы — Қазақстанда құқықтық мемлекеттің іргетасын нығайтуға бағытталған тұжырымдамалық бағдар. Оның табысты жүзеге асуы ішкі істер органдарының кәсібилігіне, азаматтармен серіктестік орната білуіне және заңның үстемдігін қамтамасыз ету қабілетіне тікелей байланысты. Құқықтық тәртіп пен қоғамдық сенімнің тұрақты жүйесін қалыптастыру — ішкі істер органдарының қызметінің стратегиялық миссиясы.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы — Астана, 1995 30.08. - Алматы: Жеті Жарғы. 2017. - 97 б. <https://adilet.zan.kz>
2. «Қазақстан – 2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – 2012.
3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2025 жылғы 1 сәуірдегі қаулысымен бекітілген «Қоғамда заң мен тәртіп идеологиясын ілгерілету жөніндегі 2025-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы» <http://adilet.zan.kz>.
4. Қазақстан Республикасы Президентінің 2023–2027 жылдарға арналған «Жаңа полиция» тұжырымдамасы. – 2023ж.
5. Ибраева А.К. Заңдылық пен құқықтық тәртіп: құқықтық мемлекеттің институционалдық негізі. Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы, № 2 (19), 2025. – 57б.

Автор туралы мәлімет:

¹**Ашимханова Фарида Мейрамханқызы** – Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Жалпы заң пәндері кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м., полиция майоры.

Ашимханова Фарида Мейрамхановна – преподаватель кафедры Общеюридических дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б.Бейсенова, м.ю.н., майор полиции.

Ashimkhanova Farida – lecturer of the department of General legal disciplines of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, master of laws police, police major.

УДК 37.018

Байманова А.М.¹

¹*Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан,
им.М.Букенбаева, город Актобе, Республика Казахстан*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ ПОДРОСТКОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация. В статье рассматриваются современные проблемы воспитания подростков в условиях стремительных социальных, информационных и культурных изменений. Анализируются ключевые факторы, влияющие на формирование личности подростка: семья, школа, сверстники.

Особое внимание уделяется трудностям коммуникации между поколениями, кризису идентичности, агрессивному поведению, эмоциональной нестабильности и влиянию социальных сетей. Предлагаются педагогические стратегии и рекомендации для родителей и педагогов, направленные на создание благоприятной образовательной и воспитательной среды.

Ключевые слова: подростки, воспитание, школа, сверстники, социальные сети, эмоциональная нестабильность, буллинг, кибербуллинг, социализация, коммуникация.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНДАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕР

Аңдатпа. Мақалада жасөспірімдерді жедел әлеуметтік, ақпараттық және мәдени өзгерістер жағдайында тәрбиелеудің заманауи мәселелері қарастырылады. Жасөспірімнің жеке басының қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар талданады: отбасы, мектеп, құрдастар. Ұрпақтар арасындағы қарым-қатынастың қиындықтарына, жеке басының дағдарысына, агрессивті мінез-құлыққа, эмоционалды тұрақсыздыққа және әлеуметтік медианың әсеріне ерекше назар аударылады. Ата-аналар мен мұғалімдерге қолайлы білім беру және тәрбие ортасын құруға бағытталған педагогикалық стратегиялар мен ұсыныстар ұсынылады.

Түйінді сөздер: жасөспірімдер, тәрбие, мектеп, құрдастар, әлеуметтік медиа, эмоционалды тұрақсыздық, буллинг, кибербуллинг, әлеуметтену, байланыс.

CURRENT ISSUES IN ADOLESCENT EDUCATION IN MODERN TIMES

Abstract. This article examines contemporary issues of adolescent education in the context of rapid social, informational, and cultural changes. Key factors influencing the development of adolescent personality, including family, school, and peers, are analyzed. Particular attention is paid to intergenerational communication difficulties, identity crises, aggressive behavior, emotional instability, and the influence of social media. Pedagogical strategies and recommendations for parents and educators aimed at creating a favorable educational and pedagogical environment are offered.

Keywords: adolescents, education, school, peers, social media, emotional instability, bullying, cyber-bullying, socialization, communication.

Период подростничества является одним из наиболее сложных и противоречивых этапов развития личности. Он сопровождается интенсивными физиологическими, психологическими и социальными изменениями, что осложняет процесс воспитания. В подростковый период формируются новые уровни самосознания и происходит перестройка личности. Сегодня проблемы воспитания подростков приобретают особую актуальность, поскольку современные общественные условия – цифровизация [1,5,6], ускорение темпа жизни, изменение структуры семьи, рост информационных потоков, - формируют новые вызовы, с которыми сталкиваются родители, педагоги и само общество.

Цель данной статьи – проанализировать ключевые проблемы воспитания подростков в современных условиях, выделить особенности подросткового возраста, определить факторы, затрудняющие воспитательный процесс, а также обозначить возможные пути их преодоления. Подростковый возраст сопровождается интенсивными нейрофизиологическими изменениями. Желание отделиться от взрослых является ключевой особенностью возраста. Отсюда – импульсивность, колебания настроения, склонность к риску. Среди основных особенностей выделяют: психологическая нестабильность, эмоциональные перепады, чувствительность к оценке, повышенная тревожность и

импульсивность связаны с гормональными изменениями и становлением личности [2,3]. Формирование «Я-концепции» [2]. Подросток стремится понять себя, определить свои ценности, место в обществе. Отсюда – склонность к самоутверждению, нередко в протестных формах. Развитие критического мышления. Подростки начинают ставить под сомнение нормы и правила, что ведет к конфликтам с взрослыми. Влияние референтной группы. Мнение сверстников становится более значимым, чем мнение родителей, что может как способствовать развитию, так и приводить к девиациям [7].

Таким образом, специфика возраста сама по себе формирует комплекс трудностей, которые необходимо учитывать при воспитании.

Процесс воспитания зависит не только от внутренних особенностей ребенка, но и от внешних условий. Формирование самооценки и стремление к признанию. Изменение структуры современной семьи влияет на эмоциональное состояние подростка [1,4]. Все более распространенными становятся неполные семьи, семьи с низким уровнем внутреннего контакта, занятость родителей, отсутствие эмоционального взаимодействия. Недостаток внимания и тепла часто приводит к:

- эмоциональной отчужденности подростка;
- снижению доверия к родителям;
- поиску признания во внешних, иногда социально опасных группах;
- рисковому поведению как форме попытки компенсировать дефицит общения [1].

Авторитарность или гиперопека родителей формируют протест или инфантильность [4,7]. Слишком жесткий контроль вызывает протест, скрытность, агрессию. Гиперопека, напротив, формирует инфантильность, неспособность принимать решения, повышенную тревожность.

Социальное давление и неопределенность будущего усиливают тревожность и стресс [5]. Современные подростки сталкиваются с высокой конкуренцией, неопределенностью карьерных

перспектив, что усиливает стресс и снижает мотивацию.

Одним из наиболее острых вызовов является воздействие цифровых технологий.

Зависимость от гаджетов и социальных сетей ставится одним из центральных вызовов [8,9]. Социальные сети становятся пространством социализации, но одновременно:

- искажают самооценку (сравнение себя с другими);
- снижают навыки живого общения;
- формируют зависимость от лайков, комментариев.

Доступ к опасному контенту повышает риски агрессии, деструктивных сообществ и кибербуллинга [8,9]. Подростки легко сталкиваются с:

- агрессивной информацией;
- пропагандой насилия;
- идеями суицида;
- онлайн-сообществами деструктивной направленности;
- кибербуллингом.

Недостаточный контроль цифровой среды – одна из важнейших проблем воспитания в XXI веке.

Школа традиционно является ключевым институтом социализации, однако и она сталкивается с трудностями:

- недостаток индивидуального подхода. Перегруженность педагогов, стандартизированность программ затрудняют учет индивидуальных особенностей подростков.

- конфликт поколений между педагогами и подростками. Учителями нередко используют авторитарные методы, которые плохо воспринимаются современной молодежью. Это приводит к отчуждению, снижению уважения к педагогам и образовательной системе.

- проблемы школьного климата. Напряженные отношения в коллективе, буллинг, отсутствие поддерживающей среды. Все это значительно осложняет воспитание.

- девиантное поведение подростков. Одним из выраженных последствий проблем воспитания являются формы девиантного поведения.

Особую роль играет профилактическая функция воспитания, в том числе и семейного, поскольку преступное поведение является логическим следствием формирования личности и ее воспитания[10].

Безусловно, школьными учителями и службой школьных психологов проводится огромная разъяснительная и обучающая работа с родителями по правилам воспитания детей, но, в то же время, не каждый родитель добросовестно относится к вопросам воспитания.

В этой связи, образовавшийся вакуум, полагаю, должны занять школьные психологи, педагоги и, конечно же, участковые инспектора полиции по делам несовершеннолетних, не как карательный орган, но, как старший товарищ. В свою очередь, для этого, школьные учителя и сотрудники ювенальной полиции должны иметь определенные коммуникативные навыки, знать психологию общения, знать психологию личности, наконец, знать тактические особенности установления психологического контакта с несовершеннолетними [11].

Подросток начинает осознавать себя как отдельного субъекта, стремится к независимости, к переосмыслению отношений с родителями. Нередко это приводит к конфликтам, протестному поведению, отрицание авторитетов. Подростки особенно чувствительны к оценкам окружающих. Мнение сверстников становится критически значимым. Ошибки взрослых в этот период могут привести к заниженной самооценке или, наоборот, к компенсаторной агрессии.

Современная культура пропагандирует индивидуализм, успех, быстрый результат. Подросток сталкивается с высокими ожиданиями и требованием соответствовать. Информационная доступность делает подростков более осведомленными. Однако они не всегда способны критически оценить источники и нередко ставят авторитет блогеров выше авторитета родителей и учителей. Не все взрослые понимают особенности подростковой психологии, ошибочно воспринимают стремление к

самостоятельности как непослушание. Темперамент, особенности нервной системы, травматический опыт детства, проблемы в школе – все это усиливает конфликты.

Пути решения проблем воспитания подростков:

Основой успешного воспитания является диалог, а не контроль:

- слушать, а не требовать;
- уважать переживания подростка;
- обсуждать, а не навязывать;
- объяснять причины запретов;
- правила должны быть обсуждены и приняты совместно;

- поощрения должны быть справедливыми, а наказания – ненасильственными;

- ответственность должна соответствовать возрасту.

Подростки нуждаются в эмоциональной поддержке, принятии и ощущении безопасности в семье и школе [1,12]. Это возможно при: уважительном взаимодействии между членами семьи, совместном досуге, принятии индивидуальности ребенка. Образовательные учреждения должны создавать атмосферу поддержки, а родители – быть партнерами педагогов, а не противопоставлять себя школе. Согласованные усилия родителей, педагогов, и общества создают условия для гармоничного развития подростков [1,12].

Проблемы воспитания подростков многогранны и обусловлены сочетанием психологических, семейных и социальных факторов [1,12]. Эффективное воспитание требует от взрослых терпения, эмпатии, уважения, знаний особенностей подросткового возраста и готовности к диалогу. Важно помнить, что подросток – не сформировавшийся взрослый, а личность в процессе развития, которая нуждается в поддержке, понимании и правильных ориентирах. Совместные усилия семьи, школы и общества могут создать условия для гармоничного развития, успешной социализации и формирования зрелой личности.

Список использованных источников:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Москва: Педагогика, 2008.
2. Кон И.С. Психология ранней юности. – Москва: Просвещение, 1989.
3. Эльконин Д.Б. Психология развития. – Москва: Академия, 2001.
4. Лисина М.И. Проблемы общения и личности. – СПб.: Питер, 2010.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. – Москва: Академия, 2014.
6. Фельдштейн Д.И. Психология развития подростков в современном обществе. – Москва: Институт развития, 2012.
7. Прихожан А.М., Толстых Н.Н., Психология подростка. – Москва: Академия, 2011.
8. Асмолов А.Г. Психология личности: Культурно-историческая перспектива. – М.: Смысл, 2020.
9. Карабанова О.А. «Современные проблемы социализации подростков в цифровой сфере». Психологическая наука и образование, 2021, №3, с.45-57.
10. Уразбаева Г.А. «Проблемы воспитания подростков в условиях цифровой трансформации общества» Хабаршы-Вестник, Серия педагогических наук, 2022, №4, с. 12-18.
11. Найманбаев М.Ж. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың өзекті мәселелері және оларды шешу жолдары. Вестник Актыюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева, № 4 (21), 2025.
12. Галым Ф. Школьный учитель как субъект профилактики буллинга в образовательной среде / Вестник Института законодательства Республики Казахстан. - 2022. - № 4(9) С.49.

Сведения об авторе:

¹Байманова Алтын Мурзабековна – старший преподаватель-методист факультета дополнительного образования Актыюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им.М.Букенбаева, подполковник полиции.

Байманова Алтын Мұрзабекқызы – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының біліктілікті арттыру факультетінің аға оқытушы - әдіскері, полиция подполковнигі.

Baymanova Altyn – senior lecturer and methodologist of the faculty of Continuing education of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev, police lieutenant colonel.

УДК 37:002

Джампеисова Ж.Г.¹

¹*Пограничная академия Комитета Национальной Безопасности Республики Казахстан, город Алматы, Республика Казахстан*

ПРОЕКТНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ИННОВАЦИОННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ ПОДХОДОВ К ОБУЧЕНИЮ КУРСАНТОВ

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы преподавания иностранного языка посредством метода проектов. Изучена история развития метода проектов. Рассмотрены виды, классификация проектов, дана сравнительная характеристика основных компонентов метода проектов. Показаны преимущества использования проектной методики в обучении иностранному языку, ряд достоинств, которые влияют на формирование важных качеств обучающихся (курсантов). Даны результаты исследования в Пограничной Академии КНБ РК по использованию метода проектов в преподавании иностранного языка.

Ключевые слова: проектная деятельность, современное образование, образовательный процесс, компетентностный подход, типология проектов.

КУРСАНТТАРДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕРІ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ТИІМДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ РЕТІНДЕ ШЕТ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДАҒЫ ЖОБАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

Аңдатпа. Бұл мақалада прект әдісі арқылы шет тілін оқыту мәселелері қарастырылған. Жоба әдісінің даму тарихы зерттелді. Жобалардың түрлері, жіктелуі, жобалар әдісінің негізгі компоненттерінің салыстырмалы сипаттамасы қарастырылады. Шет тілін оқытуда жобалық әдістемені қолданудың артықшылықтары, білім алушылардың (курсанттардың) маңызды қасиеттерін қалыптастыруға әсер ететін бірқатар артықшылықтар көрсетілген. ҚР ҰҚК Шекара академиясында шет тілін оқытуда жобалар әдісін қолдану бойынша зерттеу нәтижелері берілді.

Түйінді сөздер: жобалық қызмет, заманауи білім беру, білім беру процесі, құзыреттілік тәсіл, жобалар типологиясы.

PROJECT ACTIVITIES IN FOREIGN LANGUAGE GLASSES AS AN EFFECTIVE INNOVATIVE TECHNOLOGY IN THE SYSTEM OF MODERN APPROACHES TO TEACHING CADETS

Abstract. This article discusses the issues of teaching a foreign language through the prekt method. The history of the development of the project method has been studied. The types and classification of projects are considered, and the comparative characteristics of the main components of the project method are described. The advantages of using the project methodology in teaching a foreign language are shown, as well as a number of advantages that influence the formation of important qualities of students (cadets). The results of a study at the Border Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan on the use of the project method in teaching a foreign language are given.

Keywords: project activity, modern education, educational process, competence approach, project typology.

Современное образование на сегодняшний день уже не является поставщиком знаний как таковым, оно постепенно превращается в мотиватора (усвоение знаний – контроль прочности усвоения знаний) предлагается поисковая познавательная схема учебной деятельности (проблема – многовариантный поиск решения – выбор оптимального решения) [1].

Гораздо востребованнее становится научить приобретать знания, потому что на рынке труда оценивается способность специалиста использовать эти знания на практике при выполнении им определенных профессиональных и социальных функций. Известный американский социолог и футуролог Э. Тоффлер полагает, что «в школах будущего должна преподаваться не только сумма знаний, но и умение ею оперировать» [2].

деятельности. Традиционная задача на передачу нужного объема знаний теряет свой смысл. Вместо репродуктивной схемы учебной деятельности (готовые знания –

В образовательном процессе основным и ведущим подходом является компетентностный подход, который считается основой для создания государственных образовательных стандартов (ГОСО) всех уровней образования, в том числе и высшего (ВО). Соответственно, главной задачей при подготовке высококвалифицированного специалиста, является формирование у него ряда или комплекса компетенций, которые, во-первых, определяются спецификой его профессии и социальным заказом, а во – вторых – его личностным потенциалом.

Как мы знаем успешную деятельность человека, как в социальных, так и в профессиональных сферах обеспечивают

универсальные компетенции, которые характеризуют надпрофессиональные способности индивида, в числе которых выделяются такие категории, как лидерство и умение работать в команде, критическое и системное мышление, межкультурное взаимодействие и коммуникация, саморазвитие и самоорганизация, создание и воплощение в жизнь различных проектов.

Ученые признают профессиональный контекст в качестве основы формирования данных универсальных компетенций, несмотря на их очевидную надпрофессиональность, а также выделяют то, что формирование универсальных компетенций осуществляется как в ходе освоения предметного содержания дисциплин, так и во внеурочной практике, например, в ходе научно-исследовательской работы или производственной практике (войсковой стажировке).

Осуществление компетентного подхода требует изменений в самой системе методов обучения иностранному языку. Не случайно, часть практических занятий (не менее 20 процентов аудиторных занятий) должна проводиться с применением интерактивных форм обучения, среди которых использование проектной деятельности занимает определенное место. Актуальность данного исследования продиктована необходимостью модернизации процесса иноязычной подготовки в неязыковом военном вузе и потребностью установления педагогических возможностей метода проектов для формирования коммуникативной компетенции.

Метод проектов появился в начале XX столетия во время пересмотра взглядов на систему высшего образования, и связан с интересом к личности отдельного обучаемого. Первым разработчиком и ученым, предложившим данный метод был У.Х. Килпатрик [3]. По его мнению, проектное обучение (Project-Based Learning) способствует изменению отношения со стороны сообщества к школам, начиная с руководителей и заканчивая обучаемыми и их родителями. Данный метод дает возможность обучаемым приобретать знания самостоятельно в процессе решения

различных практических задач, что несомненно способствует повышению мотивации, благодарности к школе и самому процессу обучения. Но самостоятельный ученический проект вызвал у многих сильное беспокойство и настороженность. Его коллега и друг Дж.Дьюи [4] заметил, что позволить обучаемому самостоятельно решать каким образом ему учиться, не является возможным. По его мнению, Килпатрик и его последователи путали цель и средства, не до конца понимая, что мышление достигается через лидерство педагога, чтобы стимулировать способность ученика мыслить, а не через предоставление ему свободы для самостоятельного руководства.

В зависимости от используемых критериев проекты подразделяются на несколько типов. Так, например, существует общая классификация проектов, предложенная Д. Новиковым и В. Бурковым, которая делит все проекты по типу (образовательный, экономический, организационный, технический, социальный, смешанный); по классу (мультипроект, мегапроект, монопроект); по масштабу (мелкие, крупные, очень крупные); по своей длительности (краткосрочные, среднесрочные, долгосрочные); по сложности (простые, сложные, очень сложные); по виду (инновационный, образовательный, учебный, научно-исследовательский, смешанный) [5].

В области образования существует классификация проектов, предложенная в учебном пособии «Новые педагогические и информационные технологии в системе образования». Ее основаниями могут быть:

- а) деятельность, которая является доминирующей в проекте (творческая, поисковая, ролевая, исследовательская, прикладная);
- б) предметно-содержательная область (монопроект – в рамках одной области знания, межпредметный проект);
- в) характер координации проекта (непосредственный – гибкий или жесткий; скрытый – неявный, имитирующий участника проекта);
- г) характер контактов (проект между обучаемыми одной школы или вуза, класса учебной группы в нашем случае учебной

заставы, города, региона, страны, разных стран мира)

д) количество людей, принимающих участие в проекте;

е) длительность выполнения проекта [6].

Также существует типология проектов, предложенная некоторыми авторами конкретно при обучении иностранному языку в вузе, которая основывается на уровне высшего образования (бакалавриат и магистратура). По их мнению стратегия обучения проектной деятельности выполняется от простых, внутренних, краткосрочных учебных проектов на начальном этапе обучения к более усложненным, долгосрочным, внешним научным и профессионально ориентированным проектам на продвинутом этапе. Для обучаемых бакалавриата такими результатами считаются иноязычная коммуникативная компетенция и универсальные компетенции, а для слушателей магистратуры – иноязычная коммуникативная компетенция, общепрофессиональные компетенции, профессиональные компетенции. Из опыта преподавания иностранного языка в неязыковом военном вузе, считаем наиболее распространенными видами проектов следующие:

- информационные;
- творческие и исследовательские (по преобладающей в проекте деятельности);
- внутренние (организуются и проводятся среди курсантов одной учебной заставы);
- монопроекты;
- краткосрочные (занимают от одного до нескольких занятий).

Полагаем, что осуществление контроля со стороны преподавателя в самом начале работы над проектом, является уместным и целесообразным беря во внимание специфику военного вуза. Далее контроль может становится более гибким, обеспечивающий обучаемым больше самостоятельности и творчества. Проектная деятельность предполагает выделение некоторых этапов, смысл и количество которых у разных исследователей отличаются.

В историческом плане сравним две точки зрения в отношении проектной методики двух ученых: советского педагога Г. Меандрова и американского У. Килпатрика.

Эти же компоненты проектного метода можно представить и по-другому. По мнению современного исследователя И.С. Сергеева, проект – это «пять П»: Проблема – Проектирование (планирование) – Поиск информации – Продукт – Презентация [7].

Г.М. Парникова считает, что все этапы проектной деятельности связаны со структурными компонентами учебной самостоятельной деятельности обучаемых, которые включают содержательный компонент, эмоционально – волевой компонент, оценочно-рефлексивный компонент и когнитивный компонент [8].

Использование проектной методики в обучении иностранному языку имеет ряд достоинств, которые влияют на формирование таких важных качеств обучающихся (курсантов):

- интеллектуальные, коммуникативные и творческие навыки и умения;
- толерантность и культура в общении с окружающими;
- способность к поиску, обработки и интерпретации нужной информации с использованием современных компьютерных технологий;

Таблица 1. Сравнительная характеристика основных компонентов метода проектов

В. Килпатрик (1918)	Г. Меандров (1931)
Постановка цели	Создание у детей стимула к работе и осуществление
Планирование	выбора проекта
Практическое осуществление	Составление предварительного плана работы
Критика достигнутых результатов	Подготовка к выполнению проекта Составление детального плана
	Выполнение проекта
	Учет проекта

- умения работать в группе (в команде, в паре) и самостоятельно (но под руководством педагога);

- умения правильно дать оценку своим действиям и результатам собственной деятельности и другие.

Проектная методика без сомнения полезна для формирования основных необходимых компетенций XXI века, которую предложила американская некоммерческая ассоциация Partner ship for 21st Century Skills (P21), получивших название Модель «4К: креативность, критическое мышление, коммуникация и коллаборация (совместная работа в команде)» [9].

Формирование иноязычной коммуникативной компетенции предполагает, прежде всего жизненность, естественность, эмоциональное моделирование ситуаций. Новые задачи предполагают изменения в требованиях к уровню владения иностранным языком, определение новых подходов к отбору содержания и организации материала, использования адекватных форм и видов контроля. [10]

По результатам исследования в Пограничной Академии КНБ РК на 13 специальной кафедре (иностранных языков) выявлено, что тематика возможных проектов связана с рабочей учебной программой дисциплины «Иностранный язык», которая формирует иноязычную коммуникативную компетенцию.

Данная тематика также предполагает межпредметные связи и межкафедральное взаимодействие.

Междисциплинарное объединение дает возможность обучающемуся, выйти за пределы предмета за счет потенциала знаний по предметам профессионального курса.

Использование творчества в проектной методике на иностранном языке, помимо формирования коммуникативной компетенции имеет большие образовательные и воспитательные возможности. Так, в преддверии дня рождения (день части) Пограничной Академии, курсантам было предложено принять участие в создании собственных стихов, синквейнов, презентаций, коллажей, посвященных учебному заведению, профессии пограничника и пограничной службе. Участвуя в данном проекте, курсанты, *во-первых*, ознакомились с новыми формами

поэзии, расширили свой словарный запас, используя лексику, заранее подготовленную по каждой теме.

Во-вторых, у них появилась возможность показать свое отношение к выбранной профессии, истории академии и курсантской жизни. *Следует отметить*, что все подготовленные работы имели позитивный оттенок и были выполнены творчески. Презентация авторами своих работ на занятиях сопровождалась обязательной демонстрацией учебного фильма на английском языке об академии, также снятым коллективом курсантов и его обсуждением. Успешное сочетание самореализации, креативности и мотивации предоставило возможность преподавательскому составу организовать иноязычную коммуникацию на профессионально важную тему.

Те проекты, которые выполняются во время аудиторных практических занятий, в основном соотносятся с определенной темой рабочей учебной программы; весь необходимый для курсантов лексико-грамматический материал отрабатывается на первом или втором занятии по расписанию под руководством преподавателя. При этом обучаемые должны относительно свободно владеть активной лексикой, что является одним из важных условий для того, чтобы перейти к следующему этапу – обсуждению основных проблемных моментов и вопросов или выполнить творческий проект самостоятельно.

Перечень тем проектов на занятиях по дисциплине «Иностранный язык» с курсантами Академии:

1. My family tree (Моя родословная)
2. My small motherland and my native city. (Моя малая родина, мой город)
3. Barracks for real life (Казарма для реальной жизни)
4. Atypical day in the military (Типичный день в армии)
5. Requirements to be a borderguard (Требования чтобы стать пограничником)
6. English proficiency in a borderguard career (Знания английского в карьере пограничника)

7. A great personality in Border Service history (Великий человек в истории Пограничной Службы)

8. Armed forces I would like to serve in (Вооруженные силы в которых я бы хотел служить)

9. A border post I want to serve (Пограничная застава моей мечты)

10. My Border Academy (Моя пограничная Академия).

Одним из примеров индивидуального мини – проекта является задание на I курсе по подготовке к будущей экзаменационной теме «Family and societies» (Семья и Общество): необходимо подготовить расширенную информацию о членах своей семьи и составить рассказ «Моя родословная». Как правило, в школе подобные тексты уже составлялись курсантами, но новизна данного задания состоит в том, чтобы учитывая специфику военного вуза, расширить и дополнить информацию о службе родных в Вооруженных силах (когда был призван на военную службу, в каких войсках и в каком воинском звании служил) и об участии в любых боевых военных действиях (в Великой Отечественной войне, войне в Таджикистане и Афганистане и т.д.), о наличии наград или ранений. Без сомнения, в каждой семье такие люди есть, и курсанты с удовольствием делятся историей своей семьи.

Основными этапами данного проекта являются: 1) определение темы и создание генеалогического древа семьи; 2) сбор материала; 3) трансформация всех данных в текст; 4) подготовка презентации, фотоальбома или если возможно видеоролика; 5) выступление с подготовленным материалом на занятии. Консультация с преподавателем и внесение необходимых корректировок после обсуждения, а также анализ результатов предусматривается на каждом этапе данного проекта. Подобный мини-проект имеет повышенный интерес и эмоциональный отклик в связи с тем, что связан с личной жизнью курсантов. Следует отметить, что сама подготовка проекта и его демонстрация формируют у обучаемого толерантность, повышают самооценку и воспитывают гордость за свою семью. Данный проект следует рассматривать как

краткосрочный, реферативно – информационный, индивидуальный учебный монопроект по общеобразовательной тематике под контролем преподавателя для формирования коммуникативной компетенции.

Также проектная деятельность на занятии по иностранному языку может проводиться в паре и в группах, что по сравнению с монопроектом усложняет основную задачу. А именно – необходимо распределение ролей, а также общая точка зрения касательно темы и ее презентации. По опыту применения данной методики можно отметить, что объединение в пары или группы, обучаемых с разной языковой подготовкой и определение функции каждого в проекте является методически оправданным. Одним из вариантов проекта в паре может быть работа над темами общевоенной тематики – Barracks for real life (Казарма для реальной жизни) или A typical day in the military (Типичный день в армии или Распорядок дня военнослужащего). Предварительно два курсанта получают задание: сравнить условия проживания военнослужащих (курсантов) или распорядок дня в Казахстане и в одной из англоязычных стран, например, США. Для того, чтобы немного упростить работу, возможно, выдать ключевые слова и языковые опоры, подсказать возможные сайты для поиска необходимого материала. Для вчерашних школьников основная лексика по данным темам неизвестна, их казахские или русские эквиваленты совсем недавно стали понятны и обозначают на самом деле актуальные для них реалии военной жизни и это имеет повышенный интерес к проекту, но и одновременно создает дополнительные трудности. Если говорить о познавательной и практической значимости предполагаемых итогов проекта, следует выделить поиск и обнаружение новой информации, использование в работе исследовательских методов, среди которых систематизация и сопоставление фактов, интервьюирование одноклассников для выяснения их предпочтений и описание результатов опроса, несомненно увеличение лексического запаса на английском языке по определенной теме, формирование навыков и умений иноязычной

коммуникации. Интересная презентация, новые тексты и видеоролики, небольшой англо – казахский (русский) или казахско (русско) - английский словарь по определенной тематике, оформленный стенд или небольшая газета, а иногда и учебный фильм могут быть результатом удачного проекта. Беря во внимание специфику военного учебного заведения с его обязательными военными мероприятиями и обязанностями (суточный наряд, караул), очень важно отбирать тех, кто умеет планировать и рассчитывать свою деятельность так, чтобы требующий усилий и дополнительного времени проект не мешал и не отвлекал от основных занятий и обязанностей. Если это групповая работа, то команде необходим лидер, способный организовать работу других участников, осуществлять контроль над качеством, своевременностью исполнения всех этапов проекта. Очень важно, чтобы данный курсант был более мотивирован и осведомлен в выполняемом проекте.

Современные вызовы требуют адаптации существующих моделей обмена информацией, внедрения цифровых решений и повышения профессионального уровня сотрудников [11].

Основная роль преподавателя на этом этапе состоит в том, чтобы скорректировать план выполняемых действий и состава команды (группы). В соответствии с

рассмотренной выше классификацией, данный проект можно охарактеризовать как долгосрочный, групповой, межпредметный, исследовательско – информационный с гибким контролем со стороны преподавателя. Метод проектов, несомненно, выступает одним из наиболее универсальных и эффективных методов при обучении иностранному языку в неязыковом военном вузе. Его результативность обеспечивается содержанием предлагаемых тем, которые имеют не только интеллектуальную, но и эмоциональную значимость для курсантов, изучающих иностранный язык, и формой организации их коммуникативно – познавательной деятельности. Если говорить об обучаемых, то этот метод повышает мотивацию обучения, стимулирует их самостоятельную работу по получению знаний, способствует формированию творческого подхода, дает возможность моделировать социальное и предметное содержание их будущей профессиональной деятельности с помощью иностранного языка, помогает вовлечь курсантов в диалог культур, и самое главное учит их работать в сотрудничестве. Способность и результативное использование метода проектов в своей педагогической деятельности, является показателем мастерства и высокой квалификации преподавателя, его прогрессивной методики развития и обучения.

Список использованных источников:

1. Утёмов В.В., Зиновкина М.М., Горев П.М. Педагогика креативности: прикладной курс научного творчества: учеб.пособие. – Киров: АНОО «Межрегиональный ЦИТО», 2013. – С. 101.
2. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – С. 449.
3. Kilpatrick W.H. The project method // Teachers College Record. – 1918. – 19. – P. 319–335.
4. Dewey J. Individuality and experience // the later works of John Dewey, 1925–1953. Vol. 2 / J. A. Boydston (Ed.). – Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1981. – P 55–61. (Originalworkpublished 1926)
5. Бурков В.Н., Новиков Д.А. Как управлять проектами. – М.: Синтег – ГЕО, 1997. – С. 9.
6. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования//учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Завед. / под ред. Е. С. Полат. – М.: Академия, 2008. – С. 72.
7. Сергеев И.С. Как организовать проектную деятельность учащихся //практ. Пособие для работников общеобразовательных учреждений. – М.: АРКТИ, 2005. – С.76.
8. Парникова Г.М. Учебная самостоятельность студента неязыкового вуза: сущность и структура понятия // Педагогическое образование в России. – 2016. – № 5. – С. 6–11.

9.Фейдл Ч., Бялик М., Трилинг Б. Четырёхмерное образование: Компетенции, которые нужны для успеха / Центр перепроектирования учебных программ МА, 02130, 2015. – С. 94.

10.Жумагулова Н.С. Метод проектов на уроках иностранного языка //Иностранные языки в школе. – 2012. – №2. – С.35.

11. Кайырбеков Е.Б. Классификация и особенности коммуникации в органах внутренних дел. Вестник Актыбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева. № 1 (18) - 2025г. – С.107.

Сведения об авторе:

¹*Джампеисова Ж.Г.* – доцент 13 специальной кафедры Пограничной академии Комитета Национальной Безопасности Республики Казахстан, магистр социальных наук.

Джампеисова Ж.Г. – Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара академиясының 13 арнайы кафедрасының доценті, әлеуметтік ғылымдар магистры.

Dzhampeisova Zh.G. – docent of the 13th Special department of the Border academy of the National security committee of the Republic of Kazakhstan, master of social sciences.

УДК 34.06

Каирбаев Ж.К.¹

¹*Актыбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, город Актобе, Республика Казахстан*

ПОНЯТИЕ О ВЫНОСЛИВОСТИ, А ТАКЖЕ МЕТОДЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ ДЛЯ КУРСАНТОВ И СЛУШАТЕЛЕЙ ВУЗОВ МВД

Аннотация. В данной статье рассмотрены вопросы выносливости и методы ее развития, как один из незаменимых факторов развития в физическом воспитании курсантов и слушателей МВД. Для будущих сотрудников органов внутренних дел развитая выносливость является важнейшим условием профессиональной готовности. Автор в статье приводит различные методы развития выносливости у курсантов и слушателей ведомственных вузов.

Ключевые слова: выносливость, виды выносливости, снаряды, упражнения, курсанты, слушатели, служебно-прикладные упражнения, кроссфит.

ІІМ ЖОО КУРСАНТТАРЫ МЕН ТЫНДАУШЫЛАРЫ ҮШІН ТӨЗІМДІЛІК ҰҒЫМЫ, СОНДАЙ-АҚ ОНЫ ДАМУ ТӘДІСТЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада ІІМ курсанттары мен тыңдаушыларының дене тәрбиесіндегі дамудың таптырмас факторларының бірі ретінде оның төзімділігі мен даму әдістері туралы қысқаша айтылады. Болашақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін төзімділікті дамыту кәсіби дайындықтың маңызды алғышарты болып табылады. Бұл мақалада автор кафедралық жоғары оқу орындарының курсанттары мен студенттерінде төзімділікті дамытудың әртүрлі әдістерін ұсынады.

Түйінді сөздер: төзімділік, төзімділік түрлері, снарядтар, жаттығулар, курсанттар, тыңдаушылар, қызметтік-қолданбалы жаттығулар, кроссфит.

THE CONCEPT OF ENDURANCE, AS WELL AS METHODS OF ITS DEVELOPMENT FOR CADETS AND STUDENTS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS

Abstract. This article briefly discusses endurance and methods of its development, as one of the indispensable factors of development in the physical education of cadets and students of the Ministry of Internal Affairs. For future law enforcement officers, developed endurance is a crucial prerequisite for professional readiness. In this article, the author presents various methods for developing endurance in cadets and students at departmental universities.

Keywords: endurance, types of endurance, projectiles, exercises, cadets, trainees, service-applied exercises, crossfit.

Выносливость – это физическое качество человека, выражающееся в способности длительное время выполнять работу определённой интенсивности без значительного снижения её эффективности и с последующим быстрым восстановлением организма. Она зависит от состояния сердечно-сосудистой, дыхательной и нервной систем, уровня обмена веществ, а также от психической устойчивости и волевых качеств. Развитая выносливость обеспечивает высокую работоспособность, устойчивость к утомлению и способность человека действовать эффективно в самых разнообразных условиях – от спорта до профессиональной деятельности.

Выносливость — ключевой элемент физической подготовки курсантов МВД, так как она необходима для выполнения профессиональных задач, требующих высокой физической активности и стрессоустойчивости.

Современная система физической подготовки в ведомственных учебных заведениях МВД направлена на формирование у курсантов и слушателей комплекса физических качеств, необходимых для успешного выполнения профессиональных обязанностей. Среди этих качеств особое место занимает выносливость, определяющая способность организма противостоять утомлению при длительной и интенсивной деятельности. [1]

Для будущих сотрудников органов внутренних дел развитая выносливость является важнейшим условием профессиональной готовности. Она обеспечивает возможность длительно действовать в условиях высокой физической и психологической нагрузки: при несении службы, преследовании правонарушителей, проведении специальных операций и

выполнении нормативов по физической подготовке. [2]

Вот несколько методов развития выносливости для курсантов МВД:

1. Аэробные тренировки:
 - Бег на длинные дистанции (от 3 до 10 км).
 - Велоспорт.
 - Плавание.
 - Групповые занятия (например, кроссфит, зумба).
2. Интервальные тренировки:
 - Чередование высокой и низкой интенсивности (например, спринты с периодами ходьбы).
 - Табата — 20 секунд работы и 10 секунд отдыха в течение 4 минут.
3. Силовые тренировки:
 - Упражнения с собственным весом (отжимания, подтягивания, приседания).
 - Работа с тяжестями для развития силы, что также способствует улучшению выносливости.
4. Командные игры:
 - Футбол, волейбол, баскетбол — развивают как физическую, так и психологическую выносливость.
5. Кросс-тренинг:
 - Комбинирование различных видов физической активности для улучшения общей выносливости и избегания монотонности.
6. Психологическая подготовка:
 - Техники медитации и визуализации для повышения стрессоустойчивости.
 - Участие в соревнованиях для тренировки в условиях стресса.
7. Правильное питание и режим сна:

• Обеспечение организма необходимыми питательными веществами и достаточным отдыхом для восстановления.

8. Регулярный контроль и планирование тренировок:

• Ведение дневника тренировок для отслеживания прогресса и корректировки программы.

В спортивной теории выносливость определяется как способность человека длительное время выполнять физическую работу, сохраняя заданную интенсивность и качество движений, а также быстро восстанавливаться после нагрузки. [3] Для курсантов и слушателей МВД это качество выступает показателем профессиональной пригодности и устойчивости к нагрузкам служебной деятельности.

С физиологической точки зрения выносливость зависит от:

1. мощности аэробных и анаэробных процессов энергообеспечения;

2. эффективности работы сердечно-сосудистой и дыхательной систем;

3. уровня обмена веществ и способности организма к утилизации продуктов утомления;

4. устойчивости центральной нервной системы к стрессу и перегрузке.

Использование неопредельных отягощений, выполняемых в двигательной структуре техники ударных и защитных движений, способствует эффективному развитию специальных координационных способностей курсантов, совершенствованию их технической подготовленности[6]. Наряду с физиологическими особенностями, важную роль играют психические качества: воля, стрессоустойчивость, способность мобилизовать силы в экстремальных ситуациях. [1; 4]

В профессиональной подготовке курсантов выделяют следующие виды выносливости:

1. Общая выносливость – способность выполнять длительную работу умеренной интенсивности (марш-броски, патрулирование на большие расстояния).

2. Специальная выносливость – устойчивость к утомлению в условиях

выполнения профессиональных задач (рукопашный бой, работа в экипировке).

3. Скоростная выносливость – способность сохранять высокую скорость движений при преследовании правонарушителей или в тактических действиях.

4. Силовая выносливость – возможность многократно выполнять действия силового характера (подъем и перенос специальных снаряжений, работа при задержании).

5. Координационная выносливость – сохранение точности движений при усталости и стрессовых факторах (стрельба после бега, действия на полосе препятствий).

Развитие выносливости у курсантов и слушателей должно учитывать специфику их будущей службы. Различают различные методы и средства развития выносливости, а именно традиционные и инновационные методы.

Традиционные методы:

1. Равномерный метод – длительные марш-броски в экипировке, бег на средние и длинные дистанции.

2. Интервальный метод – чередование ускорений и отдыха (например, бег 200–400 м с паузами, интервальные круговые тренировки).

3. Повторный метод – многократное выполнение заданий служебно-прикладного характера: спарринги по рукопашному бою, повторение элементов задержания.

4. Круговая тренировка – комплекс упражнений по станциям: подтягивания, отжимания, прыжки, перенос груза, броски манекена.

Инновационные подходы:

1. Высокоинтенсивные интервальные тренировки, развивающие одновременно аэробную и анаэробную выносливость.

2. Функциональные тренировки, приближенные к служебной деятельности: преодоление полосы препятствий, транспортировка «пострадавшего», работа с щитом и снаряжением.

3. Кроссфит в адаптированной форме – комбинация силовых и аэробных упражнений (метание гири, работа с канатом, прыжки через барьеры).

4. Цифровой контроль – использование пульсометров и мобильных приложений для анализа эффективности занятий. [2; 5]

В качестве примера, можно предложить следующие служебно-прикладные упражнения для развития выносливости:

1. марш-броски на дистанции 3–5 км с оружием и снаряжением;

2. выполнение комплекса: бег 400 м + 20 отжиманий + перенос груза 30–40 кг на 20 м + стрельба по мишени;

3. рукопашные бои в условиях ограниченного времени и после предварительной нагрузки;

4. полоса препятствий с элементами метания, переползания, подъёма по канату.

Систематическая работа по её развитию требует применения научно обоснованных методов и учёта специфики профессиональной подготовки. Эффективность подготовки обеспечивается сочетанием традиционных методов (равномерный и интервальный бег, круговые тренировки) с современными

инновационными технологиями. Особенно важным является включение служебно-прикладных упражнений, моделирующих реальные условия деятельности сотрудников полиции. Важно помнить, что развитие выносливости — это процесс, требующий времени и последовательности.

Курсантам МВД следует работать под руководством квалифицированных тренеров для достижения оптимальных результатов и предотвращения травм.

Перспективным направлением развития является интеграция физических нагрузок с психологической подготовкой и использование цифровых технологий для индивидуализации тренировочного процесса. Такой подход позволит формировать не только физическую, но и морально-волевую устойчивость будущих сотрудников МВД. И в заключение хотелось бы сказать, что выносливость является ключевым физическим качеством курсантов и слушателей МВД, обеспечивающим их готовность к выполнению служебных задач.

Список использованных источников:

1. Матвеев Л.П., Теория и методика физической культуры. – М.: Физкультура и спорт, 1999. – 544 с.
2. Озолин Н.Г. Совершенствование спортивного тренинга. – М.: Советский спорт, 2004. – 463 с.
3. Платонов В.Н., Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. – Киев: Олимпийская литература, 2015. – 820 с.
4. Верхошанский Ю.В., Основы специальной физической подготовки спортсменов. – М.: Советский спорт, 2013. – 368 с.
5. Бомпа Т., Буцичелли К., Периодизация. Теория и методология тренировки. – Киев: Олимпийская литература, 2016. – 424 с.
6. Таласбаев Н.А. Жауынгерлік техниканы оқыту процесінде курсанттардың арнайы үйлестіру қабілеттерін дамыту. Вестник Актыбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева, № 4 (21), 2025.

Сведения об авторе:

¹**Каирбаев Жарас Каирбаевич** – старший преподаватель кафедры Физической подготовки Актыбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, подполковник полиции.

Каирбаев Жарас Каирбайұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының Дене шынықтыру даярлығы кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі.

Kairbayev Zharas – senior lecturer at the department of Physical training of the Aktobe law institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, police lieutenant colonel.

UDC 378

Mukhtarova A.K.¹

¹*M.Bukenbayev Aktobe Law Institute Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Aktobe, Republic of Kazakhstan*

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF FUTURE POLICE OFFICERS IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Abstract. This research aims to analyze the significance of spiritual and moral education in the process of teaching foreign languages to future police officers, as well as its influence on the development of their professional competencies. The study examines the role of moral and ethical norms in law enforcement activities and substantiates the importance of foreign language proficiency for establishing mutual understanding and effective communication with representatives of diverse ethnic and cultural groups. Furthermore, the impact of language training on the development of key spiritual and moral qualities—such as resilience, empathy, and respect for human rights – is highlighted. The cultivation of these qualities enhances police officers’ ability to make ethically sound and well-considered decisions in complex and stressful situations. In conclusion, the findings suggest that integrating foreign language instruction with spiritual and moral education within police education programs contributes to strengthening the professional and intercultural competencies of future law enforcement personnel and expands their capacity to operate effectively in the context of globalization.

Keywords: spiritual and moral education, professional training of police officers, foreign language acquisition, intercultural interaction, ethical principles, law enforcement sector, globalization process, resilience, international cooperation, psychology of communication.

ШЕТЕЛ ТІЛІН ҮЙРЕНУ ПРОЦЕСІНДЕГІ БОЛАШАҚ ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТКЕРІНІҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕСІ

Аңдатпа. Бұл зерттеу жұмысы болашақ полиция қызметкерлерін даярлау үдерісінде шет тілдерін оқыту барысында рухани-адамгершілік тәрбиенің мәні мен оның кәсіби құзыреттілікті қалыптастырудағы ықпалын талдауға бағытталған. Баяндамада құқық қорғау саласындағы қызметтің ерекшеліктері тұрғысынан адамгершілік-этикалық нормалардың рөлі қарастырылып, шет тілдерін меңгерудің әртүрлі этностық және мәдени топтар өкілдерімен өзара түсіністік пен тиімді коммуникация орнатудағы маңызы негізделеді. Сонымен қатар, тілдік дайындықтың төзімділік, эмпатия және адам құқықтарын құрметтеу сияқты негізгі рухани-адамгершілік қасиеттерді дамытуға әсері атап өтіледі. Мұндай қасиеттердің қалыптасуы полиция қызметкерлерінің күрделі және стресстік жағдайларда этикалық тұрғыдан дұрыс әрі байыпты шешім қабылдау қабілетін күшейтеді. Қорытындысында зерттеу нәтижелері БІҚМ білім беру бағдарламаларына шет тілдерін оқыту мен рухани-адамгершілік тәрбиені ықпалдастыру болашақ құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби және мәдениетаралық құзыреттерін арттыруға, сондай-ақ жаһандану жағдайында тиімді қызмет ету мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал ететінін көрсетеді.

Түйінді сөздер: рухани-адамгершілік тәрбие, полиция қызметкерлерін кәсіби даярлау, шет тілдерін меңгеру, мәдениетаралық өзара әрекеттесу, этикалық қағидалар, құқық қорғау саласы, жаһандану үдерісі, төзімділік, халықаралық әріптестік және қарым-қатынас психологиясы.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ БУДУЩЕГО ПОЛИЦЕЙСКОГО В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация. Данный доклад рассматривает значение духовно-нравственного воспитания в процессе обучения иностранным языкам при подготовке будущих сотрудников полиции. В работе раскрывается влияние морально-этических принципов на профессиональную деятельность правоохранителей, акцентируется внимание на роли иностранных языков как важного инструмента для налаживания взаимодействия с представителями различных культур и этнических сообществ, а также для развития межкультурной коммуникации. Особое внимание уделяется тому, как изучение иностранных языков способствует формированию у будущих полицейских таких личностных качеств, как толерантность, эмпатия и уважение к правам человека. Эти качества, в свою очередь, повышают способность сотрудников принимать взвешенные, этически оправданные решения в сложных и конфликтных ситуациях. В заключение подчёркивается, что сочетание языковой подготовки с духовно-нравственным воспитанием в образовательных программах МВД способствует укреплению профессиональной компетентности полицейских, повышает их готовность к эффективной деятельности в условиях глобализации и расширяющегося международного сотрудничества.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, профессиональная подготовка сотрудников полиции, обучение иностранным языкам, межкультурная коммуникация, морально-этические нормы, правоохранительная деятельность, глобализация, толерантность, международное взаимодействие, психология общения.

The spiritual and moral education of a future police officer is a fundamental component of the process of forming a professional who operates within high moral and ethical standards [1, p.145]. This education is aimed at developing personal qualities such as responsibility, justice, integrity, respect for human rights, empathy, and tolerance. In the educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, these qualities are cultivated not only through theoretical courses but also through practical assignments, various exercises, and interpersonal interactions. The ultimate goal is to prepare specialists who can ensure public safety and justice while maintaining moral stability and humanistic values in their daily service.

The importance of spiritual and moral education in law enforcement cannot be overstated. Police officers are constantly faced with complex situations that require them to make decisions impacting the lives and rights of individuals. In such circumstances, formal knowledge of the law alone is insufficient; a deeply ingrained moral compass and ethical awareness are essential to guide actions and judgments. Moral and spiritual education equips future officers with the ability to differentiate between lawful conduct and ethical responsibility, thereby fostering professionalism and public trust. The process of forming such qualities involves continuous interaction with educators,

mentors, and peers, creating an environment where ethical reasoning becomes an integral part of everyday decision-making.

Modern law enforcement environments are increasingly complex due to rapid societal changes, globalization, and the diversity of populations served. Police officers must not only enforce laws but also understand cultural nuances, respect human rights, and communicate effectively with people from various social, ethnic, and linguistic backgrounds. Therefore, the formation of moral and spiritual values is inseparable from the development of interpersonal skills, emotional intelligence, and intercultural competence. Future officers who have undergone comprehensive spiritual and moral training are better prepared to navigate ethically challenging scenarios, resolve conflicts peacefully, and provide equitable treatment to all members of society.

The introduction of foreign language education within police training programs is closely linked to moral and spiritual development. Learning a foreign language extends beyond mastering vocabulary and grammar; it cultivates respect for other cultures, tolerance, and open-mindedness. In today's globalized world, law enforcement officers increasingly interact with individuals from different countries, whether in cases of international crime, cross-border investigations, or community policing initiatives involving expatriate populations. Proficiency in foreign

languages allows officers to engage directly with these communities, understand their perspectives, and apply moral principles consistently across cultural boundaries. Such experiences enhance empathy and reinforce the ethical foundation of policing by encouraging officers to consider the human dimension of law enforcement beyond local or national contexts.

Furthermore, spiritual and moral education in police training addresses the formation of personal responsibility and accountability. Officers must understand that their professional actions are inseparable from their moral decisions. Responsibility encompasses recognizing the potential consequences of one's behavior, maintaining integrity in both professional and private life, and upholding justice even when faced with difficult or ambiguous situations. By emphasizing these qualities from the onset of training, educational institutions ensure that cadets internalize ethical principles, which later manifest in the consistent, fair, and humane execution of their duties. This proactive approach minimizes the risk of corruption, abuse of power, and professional misconduct, thereby strengthening societal confidence in law enforcement agencies.

In addition to individual development, spiritual and moral education fosters a culture of collective ethical consciousness within the police force. Shared values and principles encourage teamwork, cooperation, and mutual respect among colleagues, which are essential in high-pressure environments. Cadets who participate in group exercises, moral debates, and collaborative problem-solving activities develop the ability to communicate effectively, negotiate ethically, and support colleagues in morally challenging circumstances. These experiences instill a sense of solidarity, professional pride, and commitment to upholding the ethical standards of the organization as a whole.

The integration of spiritual and moral education with professional and language training prepares officers to act as ambassadors of law and justice, both nationally and internationally. They become representatives not only of the legal system but also of ethical values and humanistic principles that are universally recognized. This dual focus ensures that officers can navigate complex professional environments with competence, cultural sensitivity, and moral clarity. Ultimately, the holistic approach to spiritual

and moral education strengthens the foundations of public safety, social stability, and trust in law enforcement institutions, making it an indispensable component of modern police training in the Republic of Kazakhstan.

One of the key aspects of training law enforcement personnel is the acquisition of foreign language skills. Learning foreign languages helps cadets develop communication skills in multilingual and multicultural environments, which is directly related to spiritual and moral education. In the context of globalization and international cooperation, foreign language proficiency is not merely a professional skill but also an essential tool for enhancing students' intercultural competence and improving moral standards. Knowledge of foreign languages allows cadets to understand international norms of communication, law enforcement ethics, and universal moral principles that guide the behavior of police officers in democratic societies.

In the context of training future police officers, spiritual and moral education is the process of instilling high moral values and principles in cadets, which subsequently shape their behavior in various professional situations [2, p. 314]. It is important that a police officer possesses not only knowledge of the law but also internal guidelines that help them make sound decisions in complex and sometimes stressful situations. One of the key aspects of education is the development of values and moral principles that form the foundation of a police officer's professional activities. During the educational process, particular emphasis is placed on the development of such moral qualities as:

- Integrity is the ability to act openly and honestly in both professional and personal life.
- Justice is the ability to make decisions objectively and impartially.
- Responsibility is the understanding of the significance of one's actions both for oneself and for others.
- Respect for human rights and freedoms is the ability to assess situations from the perspective of protecting each citizen's rights.

These moral values constitute the foundation not only of a police officer's

professional activity but also of their relationship with citizens. Since a police officer's work is directly connected with people, their rights, freedoms, and everyday problems, they must always be prepared to act fairly, compassionately, and within the boundaries of the law. The presence of such qualities ensures public trust and strengthens the moral authority of law enforcement agencies.

For law enforcement agencies working with representatives of diverse nationalities, cultures, and languages, foreign language proficiency becomes not only a useful skill but also an important mechanism for developing empathy, tolerance, and openness to other cultures. Learning foreign languages allows cadets to step beyond familiar social and cultural boundaries, broaden their worldview, and acquire a deeper understanding of behavioral and moral differences among people from various backgrounds [3, p. 97].

Essentially, foreign language proficiency enables cadets to:

Improve intercultural communication. A future police officer who knows a foreign language feels more confident when interacting with foreign nationals. They are able to clearly express their intentions, avoid misunderstandings, and obtain accurate information, which is crucial for preventing and resolving conflicts [4, p. 121].

Develop tolerance and empathy. Language learning facilitates a deeper understanding of other cultures and value systems. As a result, cadets learn to perceive differences not as barriers but as opportunities for growth, thus developing respect for cultural diversity.

Enhance cognitive flexibility. Studying a foreign language requires cadets to interpret information from multiple perspectives, fostering analytical and critical thinking skills [5, p. 134].

Through language learning, police cadets become acquainted not only with linguistic norms but also with the moral, ethical, and cultural foundations of other nations. This process enriches their personal experience, broadens their horizons, and reinforces their moral orientation, making them more adaptable and tolerant professionals.

One of the main objectives of the educational programs at the institutions of the Minis-

try of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan is to integrate spiritual and moral education with language training. It is essential to understand that foreign language learning should serve not merely as a professional goal but also as a pedagogical tool for fostering high moral values and ethical awareness.

The integration of spiritual and moral education through language instruction can be effectively implemented through several key approaches:

1. Courses focused on intercultural competence. Such courses develop not only language proficiency but also cultural sensitivity. Lectures and exercises that explore communication ethics, moral dilemmas, and law enforcement practices in different countries help cadets to better understand global moral standards.

2. Case-based methods incorporating international experience. The analysis of real-life situations requiring ethical decision-making encourages cadets to apply both language and moral reasoning in a practical context. These activities promote critical thinking, fairness, and moral responsibility.

3. International exercises and exchange programs. Immersion in a real intercultural environment allows cadets to experience communication with representatives of foreign police forces. Participation in joint exercises or internships enhances both their language competence and their understanding of professional ethics in other legal systems.

4. Simulations and role-playing games. Practical activities that replicate interactions with foreign nationals help cadets not only to practice communication skills but also to cultivate moral readiness, patience, and respect for others.

5. Involvement of experienced instructors and mentors. Teachers with international backgrounds or cross-cultural experience play a crucial role in helping cadets integrate language learning with moral reflection. Their example contributes to the formation of a holistic professional identity based on both competence and conscience.

Another important dimension of moral and spiritual training involves the active role of the teaching staff. The moral authority and professionalism of instructors directly influence ca-

dets' value formation. A teacher who demonstrates honesty, patience, and empathy becomes a living example of ethical behavior. Mentorship programs, personal consultations, and group reflections help build an atmosphere of trust and respect, encouraging cadets to adopt moral behavior not out of obligation but as a conscious life choice. Furthermore, experienced mentors guide cadets through moral dilemmas encountered during internships and field practice, reinforcing the connection between moral theory and real-life law enforcement practice.

Modern pedagogical technologies also contribute to the enhancement of spiritual and moral education. Project-based learning and interactive teaching methods, such as debates, case studies, and simulations, provide cadets with opportunities to express personal opinions and analyze moral conflicts in a safe academic setting. The use of CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodology, where professional and ethical topics are studied through a foreign language, simultaneously strengthens both communicative competence and moral reasoning. Such integration reflects the interdisciplinary nature of modern police education and prepares cadets for professional realities requiring both ethical judgment and cross-cultural understanding.

Psychological and emotional development plays a crucial role in this process as well. The ability to manage emotions, remain calm under pressure, and demonstrate empathy toward others is fundamental to moral maturity. Educational institutions should therefore promote not only intellectual development but also emotional intelligence. Courses in communication psychology, moral philosophy, and conflict resolution support the formation of moral stability and ethical awareness. The cultivation of empathy through community service, volunteer projects, and collaboration with civilian institutions allows cadets to experience the human side of policing — compassion, responsibility, and social solidarity.

It is also important to consider that moral education extends beyond the classroom. Participation in cultural, charitable, and patriotic activities reinforces the moral identity of cadets. Ceremonies, commemorations, and volunteer actions serve as effective tools for strengthening

civic consciousness and a sense of duty. These experiences help future police officers perceive their profession not only as a means of employment but as a moral mission — the protection of peace, justice, and human dignity.

The development of the moral character of Ministry of Internal Affairs personnel is a process of strategic importance for national security and social stability. Contemporary challenges such as globalization, migration, and transnational crime demand not only professional skills but also moral resilience and a high level of legal culture [6, p. 119]. Therefore, the cultivation of moral consciousness, ethical behavior, and spiritual strength should become a top priority in the training system for MIA personnel in Kazakhstan.

In this context, international experience becomes highly valuable. Many democratic countries emphasize the moral preparation of police officers as part of their fundamental training. For instance, academies in Finland, Japan, and the United Kingdom incorporate mandatory courses on ethics, human rights, and communication in multicultural environments. Comparative studies show that officers trained within a framework of moral and spiritual education demonstrate higher levels of professionalism and lower rates of misconduct. Kazakhstan's police education system can adapt such practices while preserving national traditions, thus creating a unique synthesis of global standards and local cultural values.

Furthermore, in the context of preparing law enforcement officers, foreign language education serves as an essential element of moral and spiritual development. Through communication with speakers of other languages and exposure to global cultural values, cadets acquire respect for diversity, empathy toward others, and the ability to act ethically in multicultural settings.

Equally significant is the role of moral resilience — the ability to remain true to one's principles in the face of ethical challenges. Law enforcement work often exposes officers to high-stress, morally ambiguous situations. Proper training should therefore include the development of self-control, ethical decision-making, and reflection on one's actions. Classes in

professional ethics and philosophy of law, conducted in a foreign language, can further enhance both linguistic and moral dimensions of training. Discussions about justice, human rights, and moral responsibility in international contexts enable cadets to develop a broader ethical worldview.

Another effective approach is the introduction of interdisciplinary projects that unite foreign language study with ethics, psychology, and law. For example, cadets may prepare bilingual reports or presentations on international standards of police conduct, ethical codes of foreign law enforcement agencies, or moral aspects of human rights protection. Such activities reinforce not only linguistic competence but also a sense of professional ethics and global responsibility.

Ultimately, the implementation of integrated educational programs that combine foreign language learning with spiritual and moral education creates the foundation for forming modern law enforcement professionals capable

of effectively performing their duties in both domestic and international environments. Such an approach not only improves the quality of policing and the efficiency of law enforcement operations but also strengthens public trust in the police, thereby contributing to social harmony and the stability of law and order in the Republic of Kazakhstan.

In conclusion, the comprehensive model of moral and spiritual education in the system of police training should be viewed as a continuous and multifaceted process that begins with cadet admission and extends throughout their professional career. By combining theoretical instruction, language learning, psychological training, and moral mentorship, educational institutions can cultivate officers who are intellectually competent, morally stable, and spiritually mature. This model ensures that the police service remains not only a system of law enforcement but also a moral institution devoted to justice, humanity, and national harmony.

References:

1. Brown H.D. *Principles of Language Learning and Teaching*. Pearson Education, 2007. - 377 p.
2. Schmied J. *Ethics in Policing: A Global Perspective*. *Journal of Global Ethics*, 11(3), 2015. P. 311-328.
3. Bekmagambetov M.A. *Psikhologiya i etika pravookhranitel'noj deyatel'nosti*. Almaty: Izdatel'stvo «Sanat», 2010. 168 s.
4. Zhumabaev S.T. *Dukhovno-nravstvennoe vospitanie i politseyskaya etika: Teoriya i praktika*. Almaty: ZhShS «Rukhani Zhangyru», 2016. 240 s.
5. Musin A.S. *Mezhkul'turnaya kommunikatsiya i pravookhranitel'nye organy v usloviyakh globalizatsii*. Astana: Kazakhskij universitet, 2012. 212 s.
6. Malan'ina L.S. «Sistema vospitaniya nravstvennoj lichnosti v protsesse obucheniya kursantov spetsial'nykh uchebnykh zavedenij mvd Respubliki Kazakhstan» // Scientific journal «Bulletin of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev», 2025. №3 p. 119.

About the author:

¹**Mukhtarova Anara** – senior lecturer of the department of General education of the Aktobe law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, master of philology.

Мухтарова Анара Кожабекқызы – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Жалпы білім беретін пәндер кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының магистрі.

Мухтарова Анара Кожабекқызы – старший преподаватель кафедры Общеобразовательных дисциплин Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М.Букенбаева, магистр филологических наук.

Нурланов Е.Н.¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты,
Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы

БОЛАШАҚ ПОЛИЦИЯ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ АРҚЫЛЫ РУХАНИ-МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

Аңдатпа. Бұл мақалада болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби даярлығында Қазақстан тарихының тәрбиелік әлеуеті қарастырылады. Автор ұлттық тарихты меңгерудің рухани-мәдени құндылықтарды қалыптастырудағы маңызын талдай отырып, оның полиция қызметкерлерінің кәсіби этикасы мен отансүйгіштік қасиеттерін дамытуға ықпал ететінін негіздейді. Зерттеу барысында Қазақстан тарихындағы құқықтық дәстүрлердің (Жеті жарғы, билер соты, халықтық құқық нормалары) полиция қызметінің құндылықтық-адамгершілік негіздерімен өзара байланысы көрсетілген. Сонымен бірге, тарихи сабақтастық пен «Мәңгілік Ел» идеясы аясында рухани жаңғырудың болашақ полиция мамандары үшін кәсіби бағдар ретіндегі мәні айқындалды. Мақала нәтижелері полиция қызметкерлерін даярлау жүйесінде Қазақстан тарихының рухани-мәдени қырын күшейту қажеттігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: Қазақстан тарихы, полиция қызметкерлері, рухани құндылықтар, мәдени құндылықтар, патриотизм, кәсіби этика.

ПОВЫШЕНИЕ ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ БУДУЩИХ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ ЧЕРЕЗ ИСТОРИЮ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В данной статье рассматривается воспитательный потенциал истории Казахстана в профессиональной подготовке будущих сотрудников полиции. Автор, анализируя значение освоения национальной истории в формировании духовно-культурных ценностей, обосновывает её влияние на развитие профессиональной этики и патриотических качеств полицейских. В ходе исследования показана взаимосвязь правовых традиций истории Казахстана (Жеты Жаргы, суд биев, народные правовые нормы) с ценностно-нравственными основами полицейской службы. Кроме того, в рамках исторической преемственности и идеи «Мәңгілік Ел» раскрыто значение духовного обновления как профессионального ориентира для будущих сотрудников полиции. Результаты статьи указывают на необходимость усиления духовно-культурного аспекта истории Казахстана в системе подготовки полицейских кадров.

Ключевые слова: История Казахстана, сотрудники полиции, духовные ценности, культурные ценности, патриотизм, профессиональная этика.

ENHANCING THE SPIRITUAL AND CULTURAL VALUES OF FUTURE POLICE OFFICERS THROUGH THE HISTORY OF KAZAKHSTAN

Abstract. In this article, the educational potential of the history of Kazakhstan in the professional training of future police officers is examined. The author, analyzing the importance of mastering national history in the formation of spiritual and cultural values, substantiates its influence on the development of professional ethics and patriotic qualities of police officers. The study reveals the interrelation between the legal traditions of Kazakhstan's history (Zheti Zhargy, the biys' court, and customary legal norms) and the value-based and moral foundations of police service. Furthermore, within the framework of historical continuity and the "Mangilik El" idea, the significance of spiritual renewal as a professional guideline for future police officers is highlighted. The results of the article indicate the necessity of strengthening the spiritual and cultural aspect of Kazakhstan's history in the system of police training.

XXI ғасыр – ақпараттық технологиялар мен жаһандану дәуірі ғана емес, сонымен қатар рухани құндылықтардың жаңғыруын талап ететін уақыт. Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары қызметкерлерінен тек кәсіби сауаттылық қана емес, сонымен қатар жоғары деңгейдегі азаматтық ұстаным, патриотизм және ұлттық сана талап етіледі. Бұл қасиеттерді қалыптастыруда тарихи білімнің, әсіресе Қазақстан тарихының рөлі ерекше.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдары қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етуде, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда маңызды рөл атқарады. Болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби даярлығы тек заңдық біліммен ғана шектелмей, сонымен қатар рухани-мәдени құндылықтар негізінде қалыптасуы тиіс. Өйткені, құқық қорғаушы қызметкер тек заңды сақтаушы ғана емес, сонымен бірге халықтың моральдық-адамгершілік тірегі болып саналады. Осы тұрғыда Қазақстан тарихы болашақ полиция қызметкерлерінің рухани-мәдени құндылықтарын қалыптастырудың негізгі қайнар көзі болып табылады [1].

Зерттеудің мақсаты болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби даярлығы барысында Қазақстан тарихының рухани-мәдени әлеуетін айқындап, оны тұлғалық және кәсіби құндылықтарды қалыптастырудың тиімді құралы ретінде ғылыми тұрғыда негіздеу.

Зерттеудің міндеттері:

1) Қазақстан тарихының рухани-мәдени және құқықтық мұраларын теориялық тұрғыда талдау.

2) Болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби даярлығында рухани-мәдени құндылықтардың маңызын айқындау.

3) Ұлттық тарихтағы құқықтық дәстүрлердің (Жеті жарғы, билер соты, халықтық құқық нормалары) полиция қызметінің кәсіби-адамгершілік негіздерімен өзара байланысын көрсету.

Зерттеу материалдары көпшілікке қолжетімді әдебиеттерге негізделген. Зерттеуде тарихи кезеңдерге шолу, талдау және сараптамалық бағалау әдістері қолданылады.

Қазақстан тарихы – бұл ұлттың бірегейлігін, мәдениет пен руханияттың сабақтастығын сақтайтын іргелі негіз. Тарихты білу арқылы болашақ полиция қызметкерлері елдің кешегісін түсініп, ертеңі үшін жауапкершілікпен қарауға үйренеді. «Қазақ халқының діни-рухани дүниетанымы қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды реттеудің негізгі құралы болып, адамгершілік пен әділет ұғымдарын қалыптастырды» [2]. Осы орайда тәрбие жұмысының негізіне айналған «Рухани жаңғыру», «Мәңгілік Ел», «Жаңа Қазақстан» идеялары тарихи біліммен үйлесіп, жаңа буын құқық қорғаушыларын тәрбиелеудің маңызды бағыттарының бірі бола алады.

Қазіргі таңда құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығы мен қатар, олардың рухани-адамгершілік бейнесі, азаматтық ұстанымы мен ұлттық құндылықтарға деген көзқарасы ерекше маңызға ие.

Полиция қызметкері – қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз етуші ғана емес, сонымен қатар елінің мәдениеті мен тарихын құрметтейтін, әділдік пен адамгершілікке негізделген әрекет ететін тұлға болуы тиіс. «Қазақстан қоғамында рухани-діни құндылықтар жастардың азаматтық жауапкершілігін, отансүйгіштік сезімін және мәдени сәйкестігін дамытуда маңызды орын алады» деген негізгі ойларда бар. [3] Осы ретте Қазақстан тарихын оқыту арқылы болашақ полиция қызметкерлерінің рухани-мәдени құндылықтарын дамыту – тәрбие мен білім беру үдерісінің өзекті бағыты болып табылады.

Қазақстан тарихы – ұлттық болмыстың, халықтың сан ғасырлық дәстүрлері мен құндылықтарының айнасы. Ел тарихын оқыту арқылы курсанттарда отансүйгіштік сезім, мемлекетке адал қызмет ету, халыққа құрметпен қарау сияқты қасиеттер

қалыптасады. Әсіресе, Ұлы дала өркениеті, Қазақ хандығы дәуіріндегі әділеттілік қағидалары, батырлар мен билер институтының тәжірибесі болашақ полиция қызметкерлері үшін өнеге болып табылады [6]. Полиция қызметкерінің кәсіби этикасы – оның рухани дүниесімен тікелей байланысты. Рухани құндылықтарды игеру арқылы жас маман азаматтармен қарым-қатынаста әділ, жауапты әрі адамгершілікті бола алады. Қазақстан тарихындағы «Жеті жарғы», билер соты, дәстүрлі құқықтық нормалар полиция қызметкерлерінің құқықтық мәдениетінің тарихи негізін құрайды [7]. Болашақ полиция қызметкерлерінің бойында ұлттық мәдениетті құрметтеу сезімін тәрбиелеу олардың кәсіби әлеуетін арттырады. Мәдени құндылықтарды меңгеру қызметкерлердің қоғам алдындағы беделін күшейтіп, халықтың сенімін арттырады. Елбасы атап өткендей, «Мәңгілік Ел» идеясы – қазақстандық патриотизмнің, рухани-мәдени құндылықтардың негізі [1]. Бұл идея болашақ полиция қызметкерлерінің кәсіби ұстанымдарына бағыт-бағдар береді.

Қазақстан тарихының сабақтастығы мен рухани мұрасы – бүгінгі полиция қызметінде ерекше маңызға ие құндылықтардың бірі. Өйткені ел тарихын білу, ата-баба дәстүрін түсіну және ұлттың өткені мен бүгіні арасындағы байланысты сезіну – әрбір құқық қорғау қызметкерінің азаматтық санасын қалыптастырады.

Бүгінгі полиция маманы үшін батырлар дәстүріндегі әділдік, адалдық, жауапкершілік пен елге қызмет ету рухы – кәсіби борыштың моральдық өзегі. Бұл құндылықтар кәсіби тәртіп пен заңдылықты сақтаудағы ішкі рухани тірекке айналады [8]. Батырлар ел қорғаны болса, қазіргі полиция – халықтың тыныштығы мен заңның үстемдігін қорғайтын жаңа дәуірдің жауынгері. Ал билердің шешендігі мен парасаттылығы полиция қызметіндегі этика мен әділ шешім қабылдаудағы үлгі бола алады. Әділ би – халық сенімінің символы болса, адал полиция – қоғамның сенім тірегі.

Қазақстан тарихының терең тамыры ежелгі дәуірден бастау алады. Сақтар мен ғұндардың ерлік дәстүрі – батырлық пен отаншылдықтың мәңгілік үлгісі. Олар ел мен

жердің тұтастығын қорғау үшін күресіп, ұлт намысын бәрінен биік қойған. Бұл рух қазіргі полиция қызметкері үшін де өзекті, себебі ел тыныштығын қорғау – Отан алдындағы қасиетті парыз.

Қазақ хандығы дәуірінде қалыптасқан құқықтық қатынастар мен билер институты қазіргі Қазақстан Республикасының құқық жүйесінің тарихи бастауы болып табылады. Сол кезеңде жазылмаған дала заңдары – «Жеті жарғы», «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» – әділдік пен адамгершілік қағидаларына негізделген. Бұл заңдар билік пен құқықтың үйлесімділігін қамтамасыз етіп, қоғамдағы тәртіп пен әділдікті сақтауға бағытталды. Бүгінгі құқық қорғау жүйесі осы тарихи сабақтастықты жалғастырып, заң үстемдігін қамтамасыз етуде.

Алаш қозғалысы – ұлттық мүдде мен саяси мәдениеттің жаңа деңгейге көтерілген кезеңі. Алаш зиялылары елдің тәуелсіздігін, еркін ой мен әділетті қоғам құру идеясын көтерді. Олардың мұраты – халыққа қызмет ету, мемлекеттілікті нығайту және заңға сүйенген әділ қоғам орнату. Бұл идеялар қазіргі полиция қызметінің де идеологиялық негізімен ұштасады, себебі полиция – мемлекеттің тұрақтылығы мен азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ететін басты институттардың бірі.

Осылайша, Қазақстан тарихындағы рухани сабақтастық – бүгінгі полиция қызметінің адамгершілік және кәсіби бағыт-бағдарын айқындайтын маңызды іргетас. Батырлар мен билер дәстүрінен бастау алған әділдік, отансүйгіштік, адалдық және жауапкершілік қағидаттары полиция қызметінің этикалық кодексінде және кәсіби тәртіп нормаларында көрініс табады.

Сондықтан полиция қызметкерлерін даярлау барысында ұлттық тарих пен рухани мұраға сүйену, тарихи тұлғалардың өнегесін кәсіби-адамгершілік тәрбиемен ұштастыру – ел қауіпсіздігін қамтамасыз ететін жоғары мәдениетті, әділ және жауапты мамандарды тәрбиелеудің негізгі тетігі болып табылады.

Қосымша мысал ретінде айтар болсақ:

• Ер Едіге, Қазыбек би, Әйтеке би, Төле би секілді тұлғалар – құқық пен әділдіктің мәңгілік бейнесі.

• Қазақ батырларының ерлігі мен отансүйгіштігі – полиция қызметкерінің ерік-жігері мен рухының символы.

• Алаш арыстарының ұлтқа қызмет ету идеясы – қазіргі полицияның «Халыққа адал қызмет ету» ұранымен сабақтасып жатыр.

Осы құндылықтардың барлығы қазіргі полиция қызметінің рухани іргетасын құрайды және Қазақстанның құқықтық мемлекет ретінде дамуына үлес қосуда.

Бұл тарихи кезеңдердің барлығы курсанттар бойында азаматтық белсенділік пен құқықтық сана қалыптастыруға септігін тигізеді. Қазақстан тарихы – халқымыздың сан ғасырлық тағдыры, ерлікке толы жолы мен мәдени жетістіктерінің шежіресі. Тарихты терең меңгеру болашақ полиция қызметкерлерінің ұлттық сана-сезімін қалыптастырып, олардың бойында елге, жерге деген сүйіспеншілік, адалдық пен жауапкершілік сезімін оятады.

Тарихи тұлғалар – Әбілқайыр хан, Абылай хан, Кенесары Қасымұлы, Алаш қайраткерлері сынды ұлт көшбасшыларының өмірі мен қызметі қазіргі құқық қорғау қызметіне үлгі бола алады. Бұл тұлғалардың әділдік пен ел болашағы жолындағы күресі курсанттардың азаматтық ұстанымына әсер етіп, адалдық пен патриотизмге тәрбиелейді. Сонымен қатар, Тәуелсіз Қазақстанның қалыптасу тарихы мен қазіргі кезеңдегі реформалар да болашақ мамандар үшін маңызды үлгі болып табылады. «Арғы арналардағы ата-бабаларымыздың арман-аңсарына айналған – «Мәңгілік ел» мұраты, оның қалыптасуы мен тарихи сабақтастығы әр қырынан қарастырылып, маңыз-мәні айқындалып, кең көлемде сараланды.» [5] деген болатын тұңғыш президент Н.Ә.Назарбаев. Сондықтан мемлекеттің құқықтық негіздері мен қоғамдық тұрақтылықты сақтаудағы полиция рөліне тарихи тұрғыдан баға беру олардың кәсіби жауапкершілігін арттырады.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы – тәуелсіз Қазақстанның рухани дамуы мен ұлттық бірегейлігін сақтауға бағытталған стратегиялық бағдар. Бұл бағдарлама тек мәдениет пен білім саласында ғана емес, қоғамның барлық саласында, соның ішінде құқық қорғау жүйесінде де ерекше маңызға ие. Себебі рухани жаңғыру – елдің сана-

сезімін, құндылықтар жүйесін және адамгершілік ұстанымдарын жаңарту үдерісі болып табылады.

Бағдарлама аясында тарихи сананы жаңғырту, ұлттық кодты сақтау, жас буынды рухани және адамгершілік құндылықтарға тәрбиелеу міндеттері қойылған. Бұл мақсаттар болашақ полиция қызметкерлерін даярлау жүйесінде ерекше рөл атқаруы тиіс. Полиция тек заңды орындайтын құрылым ғана емес, ол – қоғамның рухани айнасы, әділдік пен адалдықтың бейнесі. Сондықтан полиция маманының кәсіби даярлығы тек құқықтық біліммен ғана шектелмей, ұлттық рух пен мәдениеттің негізінде қалыптасуы қажет.

Ұлттық рухты, патриотизмді, мәдени мұраны құрметтеуді бойына сіңірген құқық қорғау қызметкері ғана халық сеніміне ие бола алады. «Рухани жаңғыру» бағдарламасы осындай рухани-адамгершілік қасиеттерді жаңғыртуды көздейді. Бұл тұрғыда қазақ халқының тарихындағы тұлғалар – билер, батырлар, шешендер мен ойшылдар – өнеге ретінде ұсынылуы маңызды. Олардың әділдік, парасаттылық, елге қызмет ету, бірлік пен адалдық туралы ұстанымдары қазіргі заманның да басты қағидаттарымен үндес.

Қазақстан тарихын оқыту процесінде ұлттық құндылықтарды: елдік, бірлік, ерлік, әділдік, адалдық сияқты қасиеттерді курсанттардың бойына дарыту – олардың дүниетанымын кеңейтіп, азаматтық жауапкершілігін арттырады. Бұл қасиеттер болашақ полиция қызметкерінің кәсіби этикасының, мінез-құлқының және қызметтік борышына адалдығының рухани өзегін құрайды.

Мысалы:

• Елдік пен бірлік – кез келген құқық қорғау қызметінің негізі. Полиция халықтың тыныштығы мен елдің тұрақтылығын сақтау арқылы мемлекеттілікті нығайтады.

• Ерлік пен отансүйгіштік – қауіп алдында тайсалмай, халыққа қызмет етудің көрінісі. Бұл – Сақ батырларынан бастап Алаш арыстарына дейін жалғасқан рухани сабақтастық.

• Әділдік пен адалдық – заңның үстемдігін қамтамасыз ететін басты қағида. Әділ полиция – халық сенімінің кепілі.

Мәдениеттілік пен адамгершілік – қызметтік этиканың іргетасы. Бұл қасиеттер полиция мен қоғам арасындағы сенімді байланысты нығайтады.

Сондықтан да, «Рухани жаңғыру» бағдарламасының идеяларын курсанттардың оқу-тәрбие үдерісіне енгізу – құқық қорғау саласының кәсіби мәдениетін жаңа деңгейге көтереді. Полиция қызметкері өз елінің тарихын, мәдениетін және дәстүрін құрметтей отырып, халық алдындағы борышын адал атқаруға ұмтылады.

Болашақ полиция қызметкерлерінің рухани-мәдени дамуы – олардың кәсіби шеберлігінің, азаматтық жауапкершілігінің және қоғаммен өзара түсіністік орната білу қабілетінің басты көрсеткіші. Құқық қорғау саласы қызметкерлерінен тек заңды білуді ғана емес, сонымен бірге терең адамгершілік ұстанымдар мен ұлттық құндылықтарға адалдықты талап етеді. Осы тұрғыда Қазақстан тарихын оқыту – курсанттардың тұлғалық және рухани дамуына ықпал ететін маңызды тетік болып табылады.

Қазақстан тарихы – елдің өткен жолын танытумен қатар, ұлттың рухани тәжірибесін, мәдени сабақтастығын және мемлекеттілік дәстүрін үйрететін ғылым. Бұл пән болашақ полиция қызметкерлеріне елге қызмет етудің маңызын, заң мен әділеттілікті қорғаудың қадірін, ұлттық мүдде жолында табандылық танытудың үлгісін көрсетеді. Тарихты терең меңгерген курсант өз халқының өткені мен бүгіні арасындағы байланысты сезініп, ел болашағы үшін жауапкершілік жүгін түсіне бастайды.

Тарихи білім болашақ құқық қорғаушылардың дүниетанымдық негізін қалыптастырып, патриоттық рухын күшейтеді. Мәселен:

- Ежелгі сақ-ғұн дәуіріндегі батырлық пен ерлік дәстүрі – Отан қорғаудың мәңгілік үлгісі. Бұл рух қазіргі полиция қызметкерлерінің батылдық, адалдық қасиеттерімен сабақтас.

- Қазақ хандығы кезеңіндегі билер институты мен дала заңдары – бүгінгі құқықтық мәдениеттің іргетасы. Едіге би, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би секілді тұлғалардың әділдігі мен шешендігі қазіргі

құқық қорғаушылардың кәсіби әдебіне өнеге.

- Алаш қозғалысының қайраткерлері – ұлттық сана мен мемлекеттілік идеясының символдары. Олар заңдылық, еркіндік пен әділдік үшін күрес жүргізген, бұл идеялар қазіргі құқық қорғау жүйесінің де негізін құрайды. Сондықтан Қазақстан тарихын оқыту процесі тек академиялық мақсатта ғана емес, рухани-адамгершілік тәрбие құралы ретінде де ұйымдастырылуы қажет. Сабақ барысында курсанттарға тарихи тұлғалардың ерлігі мен әділдігін үлгі ету, олардың өмірінен кәсіби және моральдық сабақ алу – болашақ полицейдің тұлғалық қалыптасуына зор ықпал етеді.

Мұндай тәсіл курсанттардың бойында:

- патриотизм мен азаматтық жауапкершілікті,
- әділдік пен адамгершілікті,
- заңға және қоғамға деген құрметті,
- кәсіби этика мен моральдық тұрақтылықты қалыптастырады.

Құқық қорғау қызметкері – тек заңның өкілі ғана емес, ол – қоғамның моральдық тірегі, халықтың қорғаны, әділдіктің сақшысы. Сондықтан оның кәсіби тұлғасын қалыптастыруда рухани-мәдени тәрбие мен тарихи сана шешуші рөл атқарады.

Қазіргі таңда Ел Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев атап өткендей, *«тәртіп пен әділдік – мемлекеттіліктің берік негізі»*. Осы қағидатты ұстана отырып, болашақ полиция қызметкерлерін тарих тағылымы арқылы тәрбиелеу – ел қауіпсіздігін қамтамасыз етудің және қоғам сенімін арттырудың тиімді жолы.

Қорытындылай келе, Қазақстан тарихы пәнін оқыту – болашақ полиция мамандарын ұлттық рухта, адамгершілік пен әділдік қағидаттарында тәрбиелеудің басты тетігі. Ол курсанттарға өз елінің өткенін терең түсінуге, халық тағдырына бейжай қарамауға, кәсіби борышын адал атқаруға және құқықтық мемлекетті нығайтуға үлес қосуға жол ашады.

Яғни, тарих – полиция қызметкерінің рухани компасы. Ол бағытты дұрыс таңдаған маман ғана ел алдында абыройлы, қоғам алдында әділ, ал мемлекет алдында адал бола

алады. Жалпы алғанда, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің еңбек процесіне бейімделуі олардың кәсіби қызметінде жүреді, сондықтан бейімделу туралы біз үздіксіз процесс ретінде айтамыз,

өйткені жыл өткен сайын қызметкерлер олардың кәсіби маман ретінде одан әрі дамуына ықпал ететін жаңа білім мен тәжірибеге ие болады[9].

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» // Егемен Қазақстан, 2017.
2. Мырзахмет Г., Алпысбаева Г., Данабекова Д. Қазақтардың діни-рухани дүниетанымы және оның қоғамға ықпалы: тарихи талдау. Алматы 2022.
3. Назарбаев Н.Ә. Мәңгілік Ел – Қазақстан тарихының мәңгілік мұраты. – Астана, 2015.
4. Қойгелдиев М. Қазақстан тарихы: жаңа көзқарас. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
5. Ермұханов С. Қазақ құқықтық мәдениетінің тарихи негіздері. – Алматы: Жібек жолы, 2018.
6. Әбдіғалиев Қ. Ұлттық құндылықтар және рухани жаңғыру. – Нұр-Сұлтан: Фолиант, 2019.
7. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаев. Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы. – Астана, 2022.
8. Аяжан С., Какімжанова М.Қ., Құлыбек Б.А. Қоғамдық сананың трансформациясы жағдайындағы діни құндылықтар. Алматы 2023.
9. Сагинтаева А.А. Развитие стрессоустойчивости и эмоционального интеллекта как фактор психологической адаптивности курсантов к профессиональной деятельности ОВД. Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы, № 3 (20), 2025. – 142б.

Автор туралы мәлімет:

¹**Нурланов Еламан Нұржанұлы** – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Жалпы білім беретін пәндер кафедрасының оқытушысы, тарих ғылымдарының магистрі.

Нурланов Еламан Нұржанович – преподаватель кафедры Общеобразовательных дисциплин Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М.Букембаева, магистр исторических наук.

Nurlanov Elaman – lecturer of the department of General education of the Aktobe law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, master of historical sciences.

ӘОЖ 34.08

Нурланов Е.Н.¹

¹*Қазақстан Республикасы, ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе қаласы, Қазақстан Республикасы*

ЕР ЕДІГЕ ЖӘНЕ ДАЛА ЗАҢДАРЫ: ЖОШЫ ҰЛЫСЫНДАҒЫ БИЛІК ПЕН ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада XIV–XV ғасырлар тоғысындағы Жошы ұлысы мен Алтын Орда кезеңіндегі саяси-құқықтық жүйенің ерекшеліктері және сол дәуірдің көрнекті қайраткері Ер Едігенің рөлі қарастырылады. Автор Едігенің мемлекет басқарудағы қызметін, дала заңдарын дамытудағы үлесін және оның әділ би, көреген саясаткер ретіндегі тарихи орнын ашады.

Мақалада көшпелі қоғамдағы әдет-ғұрып заңдарының мәні, билер институтының қалыптасуы және Едігенің құқықтық дәстүрді сақтап, билік пен заңның тепе-теңдігін орнатудағы еңбегі талданады. Сонымен қатар Едіге мұрасының қазақ халқының құқықтық мәдениетіне тигізген әсері мен қазіргі құқықтық мемлекет қағидаларымен сабақтастығы көрсетіледі.

Түйінді сөздер: Едіге, Жошы ұлысы, дала заңы, билік жүйесі, құқық, әдет-ғұрып, билер институты, әділдік, құқықтық мәдениет.

ЕДИГЕ И ЗАКОНЫ СТЕПИ: ВЛАСТЬ И ПРАВОВАЯ СИСТЕМА УЛУСА ДЖУЧИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности политико-правовой системы Улуса Джучи и Золотой Орды на рубеже XIV–XV веков, а также роль выдающегося деятеля того времени — Едиге. Автор раскрывает деятельность Едиге в управлении государством, его вклад в развитие законов степи и историческое значение как справедливого бия и дальновидного политика.

В статье анализируется значение обычного права в кочевом обществе, процесс формирования института биев и роль Едиге в сохранении правовых традиций, установлении равновесия между властью и законом. Кроме того, показано влияние наследия Едиге на правовую культуру казахского народа и его связь с принципами современного правового государства.

Ключевые слова: Едиге, Улус Джучи, закон степи, система власти, право, обычай, институт биев, справедливость, правовая культура.

YER EDIGE AND THE LAWS OF THE STEPPE: THE SYSTEM OF POWER AND LAW IN THE ULUS OF JOCHI

Abstract. This article examines the features of the political and legal system of the Ulus of Jochi and the Golden Horde at the turn of the 14th–15th centuries, as well as the role of the prominent statesman of that era — Yer Edige. The author reveals Edige's activities in state governance, his contribution to the development of the laws of the steppe, and his historical significance as a just judge and a farsighted politician.

The article analyzes the importance of customary law in the nomadic society, the formation of the biys' (judges') institution, and Edige's role in preserving legal traditions and establishing a balance between power and law. In addition, the influence of Edige's legacy on the legal culture of the Kazakh people and its continuity with the principles of the modern rule-of-law state are highlighted.

Keywords: Edige, Ulus of Jochi, law of the steppe, system of power, law, custom, institution of biys, justice, legal culture.

Қазақ халқының құқықтық мәдениетінің бастаулары тереңде жатыр. Ол

Жошы ұлысы дәуірінде айқын қалыптасты. Сол кезеңде құқықтық жүйенің негізін салған, дала заңдарын дамытып, билік пен әділдікті үйлестірген тарихи тұлғалардың бірі — Ер Едіге.

Едіге есімі тек батыр немесе қолбасшы ретінде ғана емес, сонымен қатар әділ би, құқықтық дәстүрдің сақтаушысы, саяси көреген қайраткер ретінде белгілі. Оның қызметі көшпелі мемлекеттің ішкі тұрақтылығын сақтау мен құқықтық нормаларды жетілдіруге бағытталған.

ежелгі түркі тайпаларының қоғамдық құрылысынан бастау алып, Алтын Орда мен

Тарихшы М. Қойгелдиев атап өткендей, «Едіге тұлғасы — қазақ мемлекеттілігінің ерте кезеңіндегі билік пен заң бірлігін бейнелейтін феномен» [1.112-б.].

Тарихи деректерге сүйенсек, Едіге шамамен 1352 жылы дүниеге келген. Оның өмірі мен шыққан тегі туралы мәліметтер жоғай, қазақ, татар, қарақалпақ халықтарының шежірелерінде сақталған.

Көптеген зерттеушілер Едігені Маңғыт тайпасынан шыққан деп көрсетеді [2.87-б.]. Әкесі Балты (немесе Болат) — Жошы

ұлысының белгілі әскери қолбасшыларының бірі, хандар кеңесінің мүшесі болған.

Бала Едіге жастайынан зеректігімен, батылдығымен, ақыл-парасатымен көзге түскен. Ел аузындағы аңыздарда оның кішкентайынан-ақ әділдікке құмар, сөзге шешен болғаны айтылады.

Тарихшы Б.Е. Көмеков өз еңбегінде Едігенің жас кезінде Сарайшық маңындағы білім орталықтарында тәрбиеленгенін, ислам ілімін және әскери тактиканы жетік меңгергенін атап өтеді [2. 93-б.].

Едіге алғаш рет тарих сахнасына XIV ғасырдың соңында шықты. Бұл кезең Алтын Ордада билік үшін күрес, ішкі алауыздық, және орталық биліктің әлсіреуімен сипатталды.

Ол әуелде Тоқтамыс ханның сенімді кеңесшісі әрі әскери қолбасшысы болған. Алайда, Тоқтамыс ханның әділетсіз саясаты мен халыққа зұлымдық көрсетуіне қарсы шыққан Едіге кейін оған қарсы күрес жүргізді.

1395 жылы Едіге Әмір Темірмен одақтасып, Тоқтамысты тақтан тайдыруға атсалысты. Осы оқиғадан кейін Едіге Алтын Орда билігінде шешуші тұлғаға айналып, беклербек (яғни ханнан кейінгі екінші адам) лауазымын иеленді [3. 133-б.].

1396 жылдан 1411 жылға дейін Едіге іс жүзінде мемлекетті басқарды. Ол мемлекеттің ішкі құрылымын реттеп, салық жүйесін, әскери тәртіпті, әдет-ғұрып заңдарын жаңғыртты.

Көшпелі қоғамда жазылмаған заңдар жүйесі — дала заңы — ең жоғары құқықтық күшке ие болған. Бұл заңдар руаралық қатынасты, меншікті, қылмыс пен жаза түрлерін, билік құрылымын реттеп отырды.

Едіге осы дәстүрлі құқықтық жүйені жетілдіріп, оны билікпен үйлестіруге тырысты. Оның билік жүргізуінде басты қағида – «әділдік пен заң үстемдігі» болды.

Тарихшы Р. Сыздық Едігені «билер институтын жандандырып, дала заңының беделін арттырған тұлға» деп бағалайды [4. 78-б.].

Ол қоғамдағы құқық бұзушылықтарды әділ шешіп, халықтың сеніміне ие болған.

Едігенің атымен байланысты бірқатар шешендік сөздер мен билік үкімдері кейін

қазақтың би-шешендер дәстүріне үлкен әсер етті. Оның әділдік қағидаттары Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би секілді даналардың дәстүрінде жалғасын тапты [5.64-б.].

Едіге тек би емес, ел қорғаған ержүрек батыр болды. Ол Алтын Орда мен оның аймақтарын сыртқы жаулардан қорғауда ерекше ерлік көрсетті.

1408 жылы Едіге Мәскеу қаласына жорық жасап, орыс князьдықтарының Алтын Ордаға тәуелділігін уақытша қалпына келтірді [3. 139-б.].

Оның қолбасшылық қабілеті мен әскери стратегиясы дала тактикасының классикалық үлгісіне айналды. Едігенің ұйымдастырушылық дарыны мен тәртіпке мән беруі елдің ішкі тұрақтылығын қамтамасыз етті.

Жошы ұлысы — Алтын Орда құрамындағы ірі саяси бірлестік ретінде өзіндік ерекше басқару және құқық жүйесін қалыптастырған. Бұл кезеңде дала заңы (яғни әдет-ғұрып құқығы) мемлекеттік билікпен қатар қызмет атқарған. Дала заңдары көшпелі қоғамдағы әлеуметтік тәртіптің негізгі кепілі болып, руаралық дауларды шешу, жер, мал мен жеке меншік қатынастарын реттеу сияқты мәселелерді қамтамасыз етті [1. 112-б.].

Едігенің өмірі Алтын Ордадағы саяси тұрақсыз кезеңмен тұспа-тұс келді. Шыңғыс ханның ұрпақтары арасындағы тақ үшін күрес, ішкі қақтығыстар мен бөлінушілік Орданың қуатын әлсіретті. Сол кезде Едіге мемлекетті біріктіруге ұмтылған көрнекті қайраткер ретінде тарих сахнасына шықты.

Едіге алғашында Тоқтамыс ханның тұсында әскербасы және кеңесші қызметін атқарды. Кейін Тоқтамыс ханның биліктегі әділетсіздігі мен ел ішіндегі бейберекеттілікке қарсы шыққан Едіге оның саяси қарсыласына айналды. 1395 жылы Едіге Әмір Темірмен (Тимур) одақтасып, Тоқтамысты тақтан тайдырды. Осыдан кейін ол біраз уақыт Алтын Орда билігіне ықпал етіп, мемлекеттің ішкі бірлігін сақтау ісінде шешуші тұлға болды [3.133-б.].

Едіге шамамен 1396–1411 жылдары аралығында Алтын Ордада беклербек (ханнан кейінгі екінші адам) қызметін атқарған. Бұл кезеңде ол іс жүзінде

мемлекетті басқарған. Оның басқаруында мемлекеттің заңдық жүйесі, салық тәртібі және жер қатынастары қайта реттелді. Едіге дала заңдарына сүйене отырып, халықты тәртіпке шақырып, әділ билік жүргізді. Дала заңдары мен билер институты хан билігін шектеуге және қоғамда әділдік пен тұрақтылықты сақтауға бағытталды. Осы дәстүрдің басты өкілдерінің бірі — Едіге би. Ол билер институтын нығайтып, құқықтық дәстүрді сақтап, билік пен заңның тепе-теңдігін қамтамасыз етті. Бұл оның құқықтық мәдениетке қосқан тарихи үлесінің айқын көрінісі болып табылады.

Ғалымдардың пайымдауынша, Едігенің билігі тұсында Алтын Ордада «Жасақ» заңдары (Шыңғыс ханның заңы) мен жергілікті әдет заңдары үйлесім тапқан (Қойгелдиев, 2006). Бұл синтез биліктің тұрақтылығын қамтамасыз етті.

Ер Едіге – тарихи тұлға ғана емес, құқықтық мәдениеттің қалыптастырушысы және билік пен заңның теңдігін қамтамасыз еткен қайраткер.

Ол биліктің халық алдындағы жауапкершілігін дәріштеп, әділ сот жүйесін дамытуға және тең құқықтық қағидаларды насихаттауға ерекше көңіл бөлген. Едігенің қызметі қазіргі құқықтық мемлекет ұғымымен үндеседі: заң үстемдігі, әділдік және халық мүддесін қорғау – оның негізгі өмірлік қағидаттары болды.

Бүгінде Едіге бейнесі Қазақстан мен түркі халықтарының тарихында елдік пен әділдік идеясының символы ретінде қарастырылады. Оның тұлғасы қазақ даласындағы құқықтық дәстүрдің дамуына зор ықпал етті: әдет-ғұрып заңдарын сақтап, билер институтының беделін арттырды.

Едіге билігі кезінде «Жасақ» (Шыңғыс хан заңы) мен жергілікті дала заңдары арасындағы тепе-теңдік сақталып, әділдік қағидасы үстемдік құрды. Халық ауыз әдебиетінде ол дана би, әділ төре және ел қорғаған батыр ретінде бейнеленеді. Едігенің биліктегі негізгі қағидаты — «Халықтың мүддесі ханнан биік», бұл оның әділдікке деген ұстанымын көрсетеді.

Едіге ел ішінде әділ шешімдерімен танылып, халық сеніміне ие болған би болды. Оның атымен байланысты «Едіге би

шешімдері» атты ауызша құқықтық дәстүрлер кейін қазақ билер сотының қалыптасуына айтарлықтай әсер етті. Ол билік жүргізуде заңға, дәстүрге және халық мүддесіне сүйене отырып, әділдік пен даналықтың символына айналды.

Тарихшы Б. Көмековтың пікірінше, Едіге Жошы ұлысының ішкі бірлігін сақтау мақсатында билік жүйесін рулық құқық нормаларымен үйлестірген. Бұл қадам қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың реттелуін қамтамасыз етті.

Едіге тек саясаткер емес, сонымен бірге батыр, әскери стратег болған. Ол Алтын Орда мен оның аймақтарын сыртқы жаудан қорғауда ерекше ерлік көрсетті. Едігенің қолбасшылығы арқасында Алтын Орда біршама уақыт қайта күшейіп, Мәскеу мен Литва князьдықтарына қарсы табысты жорықтар жасалды. 1408 жылы Едіге Мәскеуге жорық жасап, орыс жерлерінің Алтын Ордаға тәуелділігін уақытша қалпына келтірді.

Едіге дәуірінен бастау алған би-шешендер дәстүрі кейін қазақ қоғамында құқықтық жүйенің қалыптасуына, соның ішінде «Жеті жарғы» сияқты кодекстердің пайда болуына негіз болды. Ер Едігенің есімі халық жадында әділдік пен заңдылықтың символы ретінде сақталып, кейінгі ұрпаққа құқықтық сана мен билік мәдениетінің үлгісін қалдырды.

Қазіргі заманғы зерттеушілер (Әбдірахманов, 2018; Нысанбаев, 2012) Едіге тұлғасын құқықтық мемлекет қағидаларының алғашқы үлгісімен байланыстырады. Ол заң үстемдігін қамтамасыз етудің маңызын ерте түсініп, билікті заң арқылы шектеудің қажеттілігін ұғынған тұлға еді. Едігенің саяси және құқықтық қызметі көшпелі мемлекеттіліктің ішкі тұрақтылығы мен әділдік принципінің орнатылуына бағытталған маңызды қадам болды.

Тарихи деректерге сәйкес, Едіге 1419 жылы Сарайшық маңында қаза тапқан. Оның қабірі Кіші Жүз жерінде, қазіргі Атырау облысы аумағында орналасқан деп есептеледі [1.118-б.].

Едіге қайтыс болғаннан кейін де оның есімі халық санасында мәңгі қалды. Ол

туралы көптеген тарихи жырлар, эпостық дастандар туды. Ең танымалы — «Едіге жыры», онда батырдың ел үшін күресі, әділдігі мен ерлігі жырланады. Бұл жыр қазақ, қарақалпақ, ноғай, татар халықтарында кеңінен таралған.

Бұл Едіге тұлғасының тек бір халыққа ғана емес, бүкіл түркі әлеміне ортақ рухани мұра екенін дәлелдейді. Оның ерлігі, билік жүргізудегі әділдігі және құқықтық дәстүрді сақтау принциптері қазақ халқының құқықтық мәдениетінің қалыптасуына айрықша үлес қосты. Тарихты терең оқыту: Жас ұрпақ өз елінің тарихын, мәдениетін, батырлары мен ерлік жолдарын білсе ғана Отанға деген шынайы сүйіспеншілік қалыптасады. Бұл – мектеп пен жоғары оқу орындарында жүйелі жұмыс жүргізуді талап етеді. [10.125].

Ер Едіге – Жошы ұлысы дәуіріндегі құқықтық мәдениеттің жарқын өкілі, дала заңдарының әділ қолданушысы және билік пен құқықтың теңдігін сақтаған қайраткер. Ол тек жауынгер немесе билік иесі ғана емес, сонымен қатар құқықтық дәстүрдің сақтаушысы, билер институтының дамуына және әділ сот жүйесінің қалыптасуына зор үлес қосқан тұлға болып саналады. Едігенің саяси және құқықтық қызметі қазақ қоғамындағы әділдік, бірлік және заңға бағыну қағидаттарын орнықтыруға бағытталған.

Едіге билігі тұсында дала заңдарын жүйелеп, билер институтының беделін арттырды. Ол халық арасындағы дауларды шешуде әділдік қағидатын бірінші орынға қойған, билердің шешімдерін қолдаған және олардың тәуелсіздігін қамтамасыз еткен. Сонымен қатар, ол «Жасақ» (Шыңғыс хан заңы) мен жергілікті дәстүрлі құқық арасындағы тепе-теңдікті сақтап, билік пен

қалдырған тарихи тұлға ретінде есте қалды. Ер Едіге — Жошы ұлысының тарихындағы ең көрнекті қайраткерлердің бірі. Оның саяси көрегендігі, батырлығы мен әділдігі арқылы Алтын Ордада тәртіп орнап, ел бірлігі сақталды. Ол көшпелі мемлекеттің құқықтық жүйесін дамытқан, ел билеудің әділ жолын ұстанған тұлға.

Едігенің есімі халық жадында мәңгі сақталып, оның өнегесі қазақтың билер

заңның үйлесімділігін қамтамасыз етті Едіге тұлғасы қазақ халқының құқықтық мәдениетінде айрықша орын алады. Ол билік жүргізу барысында халық мүддесін ең жоғары тұтты, шешімдерін тек заң мен дәстүрге сүйене отырып қабылдады. Бұл ұстаным оның «Халықтың мүддесі – ханнан биік» деген қағидасына сай болды. Сол себепті Едіге ел ішінде әділдігімен танылып, халықтың сеніміне ие болды. Оның шешімдері кейінгі ұрпаққа құқықтық сана мен билік мәдениетінің үлгісі ретінде қызмет етті.

Тарихи деректерге сәйкес, Едіге 1419 жылы Сарайшық қаласы маңында қаза тапқан. Халық арасында оның қабірі қазіргі Атырау облысы, Жылыой ауданы аумағында орналасқан деген деректер бар Едігенің есімі қазақ, ноғай, татар, башқұрт және қарақалпақ халықтарының ауыз әдебиетінде кеңінен жырланды. Олардың ішінде ең танымалы – «Едіге жыры», ол түркі халықтарының ортақ рухани мұрасы болып табылады. Бұл эпоста Едіге әділ би, ел қорғаған батыр, ұлт бірлігінің символы ретінде бейнеленеді [9.83].

Едіге тек тарихи кейіпкер емес, сонымен қатар құқықтық мәдениет пен мемлекеттік басқарудың үлгісі, әділдік пен даналықтың символы болып саналады. Оның билігі мен іс-әрекеті қазақ даласындағы құқықтық дәстүрдің дамуына, билер институтының нығаюына және халық арасындағы әлеуметтік тәртіптің сақталуына маңызды үлес қосты.

Едігенің қызметі мен мұрасы қазіргі қазақ қоғамында әділдік, заңға бағыну, билік пен құқықтың теңдігі сияқты қағидаттардың тарихи негізін көрсетуімен құнды болып табылады. Ол ұрпаққа құқықтық сана мен мемлекет құрудағы әділдік үлгісін дәстүрінде, құқықтық мәдениетінде және ұлттық бірлік идеясында өз жалғасын тапты. Едігенің өмірі мен қызметі биліктің заңға бағынуы, әділдік пен халық мүддесін қорғау ұстанымдарының терең тарихи тамырын көрсетеді. Ол — өткен мен бүгінді байланыстыратын құқықтық сабақтастықтың символы.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қойгелдиев М. Қазақстан тарихының очерктері. – Алматы: Санат, 2006.
2. Көмеков Б. Е. Золотая Орда и Казахстан. – Алматы: Ғылым, 1992.
3. Султанов Б. С. Казахстан в составе Золотой Орды. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004.
4. Сыздық Р. Қазақтың дәстүрлі құқық жүйесі. – Астана: Фолиант, 2015.
5. Әбдірахманов Б. Билер институты және дәстүрлі құқық. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.
6. Батырлар жыры. – Алматы: Жазушы, 1986.
7. Абусейтова М. Х. Исторические источники Золотой Орды и Улуса Джучи. – Алматы: Ғылым, 2007.
8. Нысанбаев А. Құқықтық мемлекет және тарихи сабақ. – Алматы, 2012.
9. Батырлар жыры. – Алматы: Жазушы, 1986.
10. Назарбаева А.Ж. Әділетті Қазақстанның болашағы – жас ұрпақ // «Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» ғылыми-тәжірибелік журналы, № 3 (20), 2025.

Автор туралы мәлімет:

¹**Нурланов Еламан Нұржанұлы** – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты Жалпы білім беретін пәндер кафедрасының оқытушысы, тарих ғылымдарының магистрі.

Нурланов Еламан Нуржанович – преподаватель кафедры Общеобразовательных дисциплин Актюбинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан имени М.Букейбаева, магистр исторических наук.

Nurlanov Elaman – lecturer of the department of General education of the Aktobe law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Bukenbayev, master of historical sciences.

ӘОЖ 343.985 (574)

Уакасов Д.А.¹, Кусайнова М.А.²

^{1,2}Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
Қарағанды қаласы, Қазақстан Республикасы

ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада көне жазбалардағы тәлімдік ойлар мен құқықтық ұстанымдар қазіргі тәрбиелік жүйелермен салыстырыла талданып, олардың жастарды отансүйгіштікке, рухани тазалыққа, ұлттық сана мен азаматтық жауапкершілікке тәрбиелеудегі рөлі айқындалады. Ежелгі түркі мұралары – жас ұрпақты ел тағдырына бей-жай қарамауға, қоғам алдындағы парызын түсінуге баулитын, тәрбиелік әлеуеті жоғары рухани ескерткіштер.

Зерттеу нәтижесінде ежелгі жазба мұралардың тарихи дерек көзі ғана емес, сонымен қатар ұлттық тәрбиенің терең рухани және құқықтық негізі екендігі ғылыми тұрғыда дәлелденеді. Бұл ескерткіштер адам мен қоғамның үйлесімді дамуына бағытталған ұлттың рухани-мәдени кодын танытады.

Авторлар тарихи жазба деректерді жүйелеу арқылы олардың тәлімдік және құқықтық мәнін айқындай отырып, екі негізгі бағытты белгілейді. Біріншіден, көне түркі кезеңінен бастап қазақ жерінде өмір сүрген тайпалар мен халықтардың рухани мұрасы – олардың қалдырған жазба деректері мен мәдени ескерткіштерінде кеңінен көрініс тапқан. Екіншіден, бұл мұралар ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан ұлттық құндылықтардың қайнар көзі болып табылады.

Түйінді сөздер: құқықтық мәдениет, құқықтық сана, тәлім-тәрбие, идеографиялық жазулар, пиктография, ұлттық тәрбие, жазба ескерткіштер, құндылық, өзіндік таным, рухани дүниетаным, мәдени мұра, ұлттық дәстүр.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПРАВОСОЗНАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются древнетюркские письменные памятники как важнейшие источники формирования правового сознания и воспитательных традиций народов Центральной Азии. Эти памятники, в особенности Орхон-Енисейские надписи, а также тексты, найденные в районах Таласа и Жетысу, отражают высокий уровень духовной и правовой культуры древнетюркского общества. В них нашли отражение принципы справедливости, ответственности, долга перед родиной, уважения к старшим и верности данному слову.

Автором подчеркивается, что древнетюркские надписи не только фиксировали исторические события, но и выполняли функцию нравственно-правового наставления для потомков. Анализ содержания показывает, что в данных памятниках прослеживается взаимосвязь между правовыми нормами и воспитательными идеалами, направленными на укрепление общественного порядка и единства народа.

Особое внимание уделено соотнесению идей древнетюркских источников с современными представлениями о гражданской ответственности, патриотизме и духовно-нравственном воспитании. Сделан вывод, что письменные памятники древних тюрков являются не только историко-культурным наследием, но и основой формирования национального правосознания и системы ценностей, обеспечивающих преемственность духовных традиций народа.

Ключевые слова: правовая культура, правовое сознание, идеографические надписи, пиктография, национальное воспитание, письменные памятники, античность, ценность, самосознание, духовное мировоззрение, культурное наследие, национальные традиции.

THE FORMATION OF LEGAL CULTURE AND LEGAL CONSCIOUSNESS

Abstract. The article examines the ancient Turkic written monuments as essential sources for the formation of legal consciousness and educational traditions of the peoples of Central Asia. These monuments, particularly the Orkhon–Enisei inscriptions and texts discovered in the Talas and Zhetysu regions, reflect the high level of spiritual and legal culture of ancient Turkic society. They embody the principles of justice, responsibility, duty to the homeland, respect for elders, and loyalty to one's word.

The author emphasizes that the ancient Turkic inscriptions not only recorded historical events but also served as moral and legal guidance for future generations. The content analysis demonstrates a close interconnection between legal norms and educational ideals aimed at strengthening social order and national unity.

Special attention is paid to correlating the ideas found in ancient Turkic sources with modern concepts of civic responsibility, patriotism, and moral-spiritual education. It is concluded that the written monuments of the ancient Turks represent not only historical and cultural heritage but also the foundation for the formation of national legal consciousness and a system of values that ensure the continuity of the spiritual traditions of the people.

Keywords: legal consciousness, education, ideographic inscriptions, pictography, National Education, written monuments, education, antiquity, value, self-knowledge, spiritual worldview, cultural heritage, national traditions.

Ежелгі дәуірде адамзат мәдениетінің ең биік шыңы болып жазу өнері саналған. Мұндай мәдени құбылыс қазақ жерінде де көрінісін тауып, озық тәлім-тәрбиелік ой-

пікірлердің қалыптасуына көптеген ықпалын тигізді. Ертедегі сақ, массагет, ғұн, үйсін елдерінде пайда болған жазулардың тәрбиелік және құқықтық мәні ерекше.

Қазақстан аумағы – ежелден сан қырлы мәдени-тарихи мұраларға бай өлке. Осы мұралардың ішінде ежелгі жазба ескерткіштер ерекше орын алады. Олар – халқымыздың өмірі, дүниетанымы, рухани және құқықтық құндылықтары жайлы нақты деректерді сақтап қалған маңызды көздер.

Жазба ескерткіштер – қоғамның тарихи даму кезеңдерін, салт-дәстүрлерін, моральдық-этикалық және құқықтық нормаларын ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін маңызды құрал. Олар арқылы қазіргі заман адамдары ежелгі ата-бабаларымыздың өмір салтымен, дүниетанымымен танысып, ұлттық рухани және құқықтық сананы тереңірек түсінеді.

Қазіргі заманда ұлттық тәрбие мен рухани дамудың негізін қалыптастыруда ежелгі жазба ескерткіштердің маңызы артып келеді. Себебі, олар ата-бабаларымыздың адамгершілік қағидаларын, қоғамдық қатынас нормаларын, әділдік пен парасаттылықты, құқықтық сана мен заңға құрметті насихаттайтын тарихи жәдігерлер ретінде жастарды тәрбиелеуде құнды материал болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, ежелгі Қазақстан жазба ескерткіштерін зерттеу мен оларды білім беру және тәрбие процесіне енгізу өзекті мәселеге айналып отыр. Бұл – ұлттық және құқықтық сананы қалыптастыруға, ұлттық бірегейлікті нығайтуға және патриотизмді дамытуға ықпал ететін маңызды қадам.

Ежелгі дәуірде жазу өнері адамзат мәдениетінің ең жоғары жетістігі саналған. Бұл мәдени феномен қазақ жерінде де өзіндік көрініс тауып, халықтың озық тәлім-тәрбиелік және құқықтық ойларының қалыптасуына елеулі ықпал етті. Сақ, массагет, ғұн және үйсін тайпалары өмір сүрген кезеңде пайда болған жазу үлгілерінің тәрбиелік әрі құқықтық мәні ерекше орын алады.

Мысалы, Есік қорғанынан табылған «Алтын адамның» бейітіндегі күміс тостағанға қашалған жазу – халқымызда ежелден төл жазу мәдениетінің болғанының дәлелі. Бұл жазу сақ дәуірінен жеткен бірегей мұра болып саналады. Аталған дерек жазба мәдениетке дейінгі қазақ даласындағы

адамдар тек қана ауызекі дәстүрмен өмір сүрді деген пікірдің негізсіз екенін көрсетеді. Керісінше, сақтардың алтын киімді бозбаласы мен Талас жазулары – қазақ жерінде жазудың кемінде 3000 жыл бұрын қолданылғанының айғағы.

Көптеген зерттеушілердің пікірінше, «жазу бар жерде білім бар, білім бар жерде құқық пен тәртіп те болған» деген тұжырым ежелгі ру-тайпаларда жоғары деңгейде тәрбие, құқықтық сана және білім беру жүйесінің қалыптасқанын көрсетеді. Бұл көзқарасты XVIII ғасырдың неміс ғалымы И.Г. Гердер де қуаттайды. Ол өз еңбектерінде өркениеттің бастауы Азияда жатқанын және жазудың алғаш рет скифтер мен түріктер арасында VI–V ғасырларда пайда болғанын дәлелдеген. Қазіргі антропологиялық ғылым да бұл тұжырымды қуаттай түсуде [1, 139].

Ежелгі халықтардың тәрбиелік және құқықтық мұрасын тануда олардың өмір салты, өнері, кәсібі мен еңбек түрлері маңызды рөл атқарады. Біздің заманымызға дейінгі VII–IX ғасырларда Қазақстан жерін мекендеген сақ тайпалары – бұл тұрғыда негізгі зерттеу нысаны. Қытай, парсы және грек деректерінде сақтар туралы мол мәліметтер сақталған. «Шошақ төбелі тымақ киген сақтар» Іле аңғары мен Жетісу өңірінде өмір сүргені айтылған [2, 4 б.]. Грек тарихшысы Геродот оларды Азия скифтері деп атаған. Сақтар туралы құнды ақпарат көне парсы, элам және аккад тілдерінде жазылған Дарий мен Ксеркстің жазбаларында, сондай-ақ Бехистун ескерткішінде және Персеполь мен Суздағы жазуларда кездеседі [2, 135].

Соңғы археологиялық және лингвистикалық зерттеулер руникалық жазудың біздің дәуірімізге дейінгі скиф-сақ кезеңінде пайда болуы мүмкін екенін алға тартады. Ал III–V ғасырларда Жетісу мен Моңғолия аумағында кең қолданылған ғұн жазуының негізінде VI–VII ғасырларда Орхон-Енисей жазуы қалыптасқан. Ғалымдар бұл жазудың кейінгі болгар, карлұқ, канғар және қыпшақ жазбаларының дамуына негіз болғанын айтады [3].

Зерттеу әдістері: Зерттеу барысында философиялық, тарихи-этнографиялық,

этнопедагогикалық және психологиялық еңбектерге сүйене отырып, ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі құқықтық мазмұн мен тәрбиелік идеялар талданады. Әдебиеттерге шолу нәтижесінде ежелгі қоғамда құқық пен тәрбие ұғымдарының өзара байланыста қалыптасқаны айқындалады.

Ескерткіштерде әділдік, борыш, жауапкершілік, тәртіп сияқты құқықтық нормалар мен адамгершілік қағидалар көрініс тапқан. Бұл ұстанымдар жас ұрпақты патриотизмге, рухани тазалыққа, әділеттілік пен парасаттылыққа тәрбиелеудің негізін құрайды.

Зерттеу ежелгі түркілердің құқықтық ой-санасы мен тәлімдік дәстүрлерін жүйелеп, олардың қазіргі ұлттық тәрбие мен құқықтық мәдениетті қалыптастырудағы рөлін айқындауға бағытталған.

Көшпенділер өркениетінің жазу мәдениетінің бастауы суретті жазулар мен таңбалар (пиктография, идеография) арқылы көрініс тапты. Бұл бейнелер – ата-бабаларымыздың рухани, тәрбиелік және құқықтық көзқарастарын кейінгі ұрпаққа жеткізудегі алғашқы құралдардың бірі болды. Белгілі ғалым А. Аманжоловтың пікірінше, тасқа қашалған аң бейнелері мен жауынгерлік көріністер алғашқы жазудың нышаны ретінде ежелгі тайпалардың дүниетанымы мен қоғамдық қатынастарын бейнелейтін мәдени код қызметін атқарған [4].

Ежелгі түркілердің жазба мұралары қоғам өмірін реттеген құқықтық нормаларды, адамгершілік пен әділеттілік ұстанымдарын қамтыды. Орхон–Енисей және Талас жазбаларында ел бірлігі, ерлік, адалдық, әділет пен борыш ұғымдары құқықтық сана мен тәрбиелік идеалдың өзегіне айналды. Бұл жазбаларда құқық пен тәрбие өзара байланыста қарастырылып, билік пен халық арасындағы қарым-қатынастың моральдық және заңдық негіздері айқын көрсетілген.

Жазу мәдениетінің дамуы қоғамдық тәртіпті, әлеуметтік жауапкершілікті және рухани бірлікті қалыптастыруда шешуші рөл атқарды. Орхон жазбаларында Күлтегін мен Білге қаған халықты әділ заңға, татулыққа,

ата-баба өсиетін сақтауға шақырады. Бұл – құқықтық сана мен тәрбиелік дүниетанымның тұтастығын дәлелдейтін дерек.

Сақ, ғұн, үйсін дәуірінен жеткен жазулар мен аңыздық дастандар да адамгершілік пен әлеуметтік әділдік қағидаларының бастауларында тұрғанын айғақтайды. Оларда үлкенді құрметтеу, борыш пен намыс, адалдық пен отансүйгіштік ұғымдары құқықтық және тәрбиелік жүйенің негізін құраған.

Құқықтық мазмұндағы нормалар көбіне моральдық-этикалық сипатта болып, қоғам мүшелерінің тәртібі мен жауапкершілігін реттеген. Мысалы, ғұн дәуіріндегі үш аманат – үлкенге құрмет, әйел мен ата-бабаға тағзым, кішіге қамқорлық – құқықтық сана мен адамгершілік тәрбиенің бірлігін айқын көрсетеді.

Орхон–Енисей жазбалары (VIII ғасыр) – түркі халықтарының құқықтық және саяси ойының шыңы. Білге қаған мен Күлтегінге арналған жазбаларда ел басқарудағы әділет, халыққа қызмет ету, адалдық пен тәртіп сақтау мәселелері ерекше аталады:

«Түркі халқы үшін түн ұйықтамадым, күн отырмадым» – деген жолдар билеушінің халық алдындағы борышы мен заң алдындағы жауапкершілігін білдіреді.

Бұл жазбаларда биліктің әділ болуы, заңды сақтау және ел бірлігіне нұқсан келтірмеу негізгі құқықтық ұстаным ретінде көрініс табады. Яғни құқықтық нормалар тек қана жаза немесе тыйым емес, қоғамды біріктіретін рухани-адамгершілік жүйе ретінде қарастырылады.

Күлтегін ескерткішіндегі тағы бір жолда былай делінеді: «Халықтың қамын жеп, әділ заң орнаттым». Бұл тұжырым құқықтың негізгі мақсаты – әділдік орнату және елге қызмет ету екенін көрсетеді. Талас және Енисей жазбаларында да қоғамдағы тәртіп, ата-баба өсиетіне адалдық, сатқындық пен жалғандықты айыптау идеялары жиі кездеседі. Бұлар – моральдық және құқықтық нормалардың үйлесімді тұтастығының айғағы.

Ежелгі түркілердің дүниетанымында тәрбие ұғымы тек жеке тұлғаның мінез-құлқын қалыптастырумен шектелмеген. Ол

қоғамның рухани бірлігін, ұрпақтың арнамыс пен борыш сезімін тәрбиелеуді мақсат еткен. Орхон жазбаларында халыққа бағытталған тәрбиелік үндеу айқын көрініс тапқан:

1. Моральдық-құқықтық ұстанымдар.

Ежелгі түркі қоғамында әділдік, адалдық, уәдеге беріктік, антқа адал болу сынды қағидалар құқықтық сана мен қоғамдық қатынастардың өзегін құрады. Бұл ұстанымдар билік жүргізудің, халықты басқарудың және әлеуметтік тәртіпті сақтаудың басты негізі болды. Орхон-Енисей жазбаларында әділ билеуші бейнесі мен ел алдындағы жауапкершілік ұғымы ерекше орын алады. Мысалы, Күлтегін және Білге қаған жазбаларында елдің бірлігін сақтау, әділ заң орнату және антқа адал болу – мемлекеттің тұрақтылығының басты шарты ретінде көрсетілген.

2. Қоғамдық жауапкершілік пен ел бірлігі.

Жазба ескерткіштерде халық алдындағы борыш, ел мен жерге деген сүйіспеншілік, отанға адал қызмет ету идеялары айқын көрініс тапқан. Бұл ұғымдар патриотизм мен азаматтық жауапкершіліктің алғашқы үлгілері ретінде қабылданады. Түркі бабалар дүниетанымында әрбір адамның жеке іс-әрекеті тұтас қоғамның тағдырына әсер ететіні түсіндірілген. Осы арқылы жас ұрпаққа ел бірлігін сақтау, халық игілігі үшін еңбек ету, өз борышын сезіну идеялары дарытылған.

3. Рухани сабақтастық және құқықтық мәдениетті сақтау.

Ежелгі түркі жазбаларындағы тәрбиелік идеялардың тағы бір маңызды қыры – ата-баба дәстүрін, салт-дәстүр мен әдет-ғұрып заңдарын құрметтеу арқылы рухани және құқықтық мәдениетті сақтау. Бұл ұстаным халықтың тарихи жады мен дүниетанымдық негіздерін ұрпақтан-ұрпаққа жеткізудің кепілі болды. Түркі халықтарында әдет заңы (дәстүрлі құқық) мен тәрбиелік нормалар біртұтас жүйе ретінде қарастырылып, адамның мінез-құлқын, қоғамдық жауапкершілігін және арнамыс сезімін қалыптастырған [5].

Демек ежелгі түркі жазба ескерткіштеріндегі құқықтық мазмұн мен

тәрбиелік идеялардың өзара байланысы – ұлттың рухани және құқықтық мәдениетінің қалыптасуының негізі. Бұл идеялар қазіргі заманғы құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құндылықтарымен үндесіп, жастарды адамгершілікке, әділдікке және елжандылыққа тәрбиелеудің тарихи үлгісі болып табылады. Осы идеялар түркілік құқықтық мәдениеттің қалыптасу негізін қалады және кейінгі қазақ қоғамындағы «Жеті жарғы», билер институты мен салттық заңдарда өз жалғасын тапты.

Ежелгі түркі жазбалары – қазіргі заманда да құқықтық сана мен ұлттық тәрбиенің іргелі негізі. Олар жастарды әділдікке, отансүйгіштікке, жауапкершілікке баулуда маңызы зор рухани құрал болып табылады.

Қазақ қоғамында құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам құру идеялары ежелгі түркі дүниетанымындағы әділет пен теңдік қағидаларымен үндес келеді. Демек, көне жазба ескерткіштер тек тарихи жәдігер емес, сонымен қатар қазіргі педагогикалық және құқықтық ойдың бастауы болып табылады [6].

Біздің зерттеу мәселеміз аясында ежелгі түркі жазба ескерткіштері жөніндегі ойды түйіндей келе, олардың ең алдымен ғылыми және құқықтық-педагогикалық құндылығын ерекше атап өткен жөн. Ежелгі түркі ойшылдары мен билеушілері қалдырған жазба мұралар – ұлттың құқықтық санасы мен тәрбиелік жүйесінің қайнар көзі [7]. Бұл жазуларда әділдік, борыш, намыс, бірлік, тәртіп секілді құқықтық және моральдық қағидалар терең насихатталып, жас ұрпаққа өнеге ретінде ұсынылған.

Қазақ даласындағы жазба мәдениетінің тамыры ерте дәуірлерден бастау алады. Археологиялық зерттеулер көне түркі жазуының кең таралғанын және оның тәрбиелік әрі құқықтық идеяларды жеткізудің құралы болғанын дәлелдейді. Қытай деректері де ғұндар мен қаңлылар дәуірінде жазу мәдениеті дамып, қоғамдық өмірдің құқықтық қатынастарын реттеуде маңызды рөл атқарғанын көрсетеді.

Ежелгі жазбаларда адамгершілік пен құқық бірлікте қарастырылған. Онда қоғам

мүшесінің өз борышын өтеуі, үлкенге құрмет, әділ билік жүргізу, халыққа адал қызмет ету – басты қағидалар ретінде көрініс тапқан [8]. Мәселен, Күлтегін және Білге қаған ескерткіштерінде ел бірлігі мен әділ басқару туралы ойлар құқықтық сана мен азаматтық жауапкершілікті қалыптастырудың іргетасы болған.

Жазба мәдениеттің дамуы тәрбиелік мазмұнды кеңейтіп, жас ұрпаққа еңбекқорлық, ұлтжандылық, ар-намыс сияқты қасиеттерді дарытуға бағытталды. Сонымен қатар, сол дәуірлерде астрономия, медицина, құқық сияқты ғылымдардың өркендеуі қоғам өмірінің заңдық және моральдық нормаларын қалыптастыруға ықпал етті. Бұл өз кезегінде құқықтық мәдениеттің негізін қалап, адам мен қоғам арасындағы өзара жауапкершілік ұғымын тереңдете түсті.

Қазіргі таңда да құқықтық сауаттылықтың қоғам өмірінде маңызы артып келеді. Ұлы ғұламалардың қалдырған өсиет-ойлары бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтқан жоқ. Олар көрсеткендей, құқықты білу мен оны құрметтеу – тек жеке адамның ғана емес, тұтас қоғамның тұрақты

дамуының кепілі. Сондықтан құқықтық білім беру мен азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттыру – әрбір азаматтың және мемлекеттің ортақ жауапкершілігі болып табылады. Құқықтық сауаттылық пен мәдениеттің жоғары болуы – қоғамның заңдық тұрғыда дұрыс жұмыс істеуі мен тәртіптіліктің сақталуының басты шарты [9].

Қорыта келгенде, қазақ даласындағы ерте ру-тайпалардың өмірінде құқықтық сана мен тәрбиенің өзара байланысы айқын көрінеді. Ежелгі түркі жазба ескерткіштері – халқымыздың құқықтық ойлау жүйесінің, ұлттық тәрбиенің және рухани мәдениеттің бастау бұлағы. Ондағы әділдік, бірлік, борыш, ар-намыс туралы қағидалар – құқықтық тәрбиенің және ұлттың рухани кемелденуінің мәңгілік негізі. Бүгінгі таңда көне түркі мұралары ұлттық құқықтық мәдениетті қалыптастыруда, жастардың азаматтық және адамгершілік санасын тәрбиелеуде маңызды мәнге ие. Бұл жазбалардағы құқықтық және тәрбиелік идеялар – өткен мен бүгінді жалғаған рухани көпір, ұлттың тарихи жадын жаңғыртудың сенімді арнасы болып табылады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі:

1. Қалиев С., Аюбай К. Қазақтың тәлімдік ойлар антологиясы. Жыр тағылымы. – Алматы: Сөздік-Словарь баспасы, 2005. – 1-том. – 408 б.
2. Бейсенбайұлы Ж. Арғы түріктер ақиқатының ізімен. – Алматы: Қайнар баспасы, 2006. – 366 б.
3. Көменов Б. Түркі жазба ескерткіштері. – Астана: Фолиант, 2012
4. Шәлекенов У. Қазақтың жүзге бөлінуі. – Алматы: Жалын. – 2007. – №11. – 2007. – 4 б.
5. Жанболатов С.Е. Қазақ даласында ежелгі дәуірдегі тәлім-тәрбиелік ой-пікірлердің дамуы (б.д.д. VII-б.д. V ғасырлар) [Мәтін]: автореф. дис. п.ғ.к. 13.00.01-Жалпы педагогика, педагогика және білім тарихы, этнопедагогика / Ғыл. жетек.: п.ғ.д., Көшербаева А.Н. – Алматы: БІ. Алтынсарин ат. Ұлттық білім беру академиясы, 2009. – 30 б.
6. Кәкішұлы Т., Древнетюркская цивилизация. Памятники письменности. – Астана; Алматы, 2002. – С. 259-260.
7. Махпирова Н. Түркі мәдениетінің жазба мұрасы. // Қазақ тарихы. – 2019. – №4. – 25–29 б.
8. Ежелгі қазақ даласындағы тәлім-тәрбие құндылықтарының рухани мазмұны Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series. № 1(109)/2023. – Б. 145-151. DOI 10.31489/2023Ped1/145-151
9. Джигитова Р.Н. Полицияның қызметіндегі заң және тәртіп қағидаттары: құқықтық сауаттылық пен мәдениетін маңызы. «Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» Ақтөбе. – 2025. – №1. – 9 б.

Авторлар туралы мәліметтер:

¹**Уакасов Досжан Асулбекұлы** –Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Ғылыми кеңесінің Ғылыми хатшысы, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Уакасов Досжан Асулбекович –Учёный секретарь Учёного совета Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, полковник полиции.

Uakassov Doszhan –Academic secretary of the Academic council of the Karaganda academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, candidate of legal sciences, associate professor.

²**Кусайнова Маржангуль Амантайқызы** – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Б.Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы Жалпы білім беретін пәндер кафедрасының профессоры, философия докторы PhD.

Кусайнова Маржангуль Амантаевна – профессор кафедры Общеобразовательных дисциплин Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, доктор философии PhD.

Kusainova Marzhangul – professor of the Department of general education disciplines, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B.Beisenov, PhD.

-
- Шетелдердің құқық қорғау қызметінің тәжірибесі
 - Опыт правоохранительной деятельности зарубежных стран
 - Experience in law enforcement activities in foreign countries

Линевич Я.В.¹

¹Уфимский юридический институт МВД России, город Уфа, Российская Федерация

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ СТАДИИ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 228.1 УК РФ

Аннотация. В настоящей статье анализируются проблемы определения стадии совершения преступления, предусмотренного ст. 228.1 УК РФ. Анализ статистики по указанному виду преступлений демонстрирует их высокий уровень. В практической деятельности сотрудников органов предварительного следствия, стадия совершения исследуемого преступления определяется как оконченное преступление или как покушение на преступление. При этом игнорируется такая стадия как приготовление к преступлению.

Ключевые слова: сбыт некротических средств, приготовление к преступлению, покушение на преступление, оконченное преступление, наказание.

РЕСЕЙ ФЕДЕРАЦИЯСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КОДЕКСІНІҢ 228.1-БАБЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫС ЖАСАУ ДЕНГЕЙІН АНЫҚТАУ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің 228.1-бабында көзделген қылмыстың жасалу сатысын анықтау мәселелері талданады. Қылмыстың осы түрі бойынша статистиканы талдау оның жоғары жиілігін көрсетеді. Алдын ала тергеу қызметкерлерінің практикалық қызметінде тергелетін қылмыстың жасалу сатысы аяқталған қылмыс немесе қылмысқа оқталу ретінде анықталады. Алайда қылмысқа дайындық сияқты кезең ескерілмейді.

Түйінді сөздер: некротикалық заттарды сату, қылмысқа дайындық, қылмысқа оқталу, аяқталған қылмыс, жаза.

ON THE QUESTION OF DETERMINING THE STAGE OF COMMITTING A CRIME UNDER ARTICLE 228.1 OF THE CRIMINAL CODE OF THE RUSSIAN FEDERATION

Abstract. This article analyzes the problems of determining the stage of commission of the crime under Article 228.1 of the Criminal Code of the Russian Federation. An analysis of statistics for this type of crime demonstrates its high incidence. In the practical activities of preliminary investigation officers, the stage of commission of the crime under investigation is defined as a completed crime or an attempted crime. However, such a stage as preparation for the crime is ignored.

Keywords: sale of necrotic substances, preparation for a crime, attempted crime, completed crime, punishment.

Преступления, связанные с наркотиками, являются серьезной проблемой во многих странах и оказывают значительное влияние на общественное здоровье, социальную стабильность и правопорядок. Исследование стадий совершения преступления по данной статье помогает разрабатывать эффективные стратегии предотвращения, выявления и борьбы с незаконным оборотом наркотиков.

Преступление часто предполагает осознанное поведение личности –

преступник осознает, что его действия являются незаконными, и, несмотря на это, совершает их. Замысел преступника, возникший осознанно, как правило, реализуется последовательно, через определенные стадии (этапы). Теория уголовного права, основываясь на содержании ч.1 ст. 29 УК РФ, выделяет три стадии совершения преступления:

– приготовление к преступлению: преступник формирует замысел, выбирает объект и способ совершения преступления,

осуществляет сбор информации, разрабатывает план и т.д. Указанная стадия не предполагает начало реализации объективной стороны преступления;

– покушение на преступление: данная стадия предполагает реализацию замысла преступника, начало совершения преступления может включать как фактическое начало действий, так и их. При покушении на преступление происходит реализация его объективной стороны – человек намеревается совершить преступление, предпринимает конкретные шаги для его осуществления, но по каким-либо причинам не достигает своей цели;

– оконченное преступление: на этой стадии преступление считается завершенным. Это стадия, когда преступление полностью реализуется, достигается своей конечной цели. Признаками завершения являются достижение намерения преступника и фактическое осуществление противоправного деяния.

Неоконченное преступление включает стадии приготовления к преступлению и покушение на него. Степень общественной опасности деяния увеличивается по мере приближения к стадии окончания совершения преступления. Важно отметить, что не все преступления проходят через все эти стадии, и некоторые преступления могут быть спонтанными и не запланированными. Кроме того, преступления могут быть прерваны на любой из стадий, например, из-за вмешательства третьих лиц или по собственной инициативе преступника.

Важно отметить, что в большинстве государств приготовление и покушение на преступление также является уголовно наказуемым деянием, хотя наказание за покушение может быть меньше, чем за завершенное преступление. Это связано с тем, что законодательство признает опасность и намерение преступника, направленное на совершение противоправного деяния, даже если само преступление не было завершено. Российское уголовное законодательство в ст. 30 УК РФ также предусматривает ответственность за действия, которые предшествуют стадии завершения совершения преступления[1].

Выделение стадий совершения преступления имеет не только теоретическое, но и практическое значение, поскольку это позволяет дать верную правовую оценку деянию, его квалификации, а также способствовать индивидуализации наказания.

Основная конечная цель преступника – совершение преступления, однако, это не означает обязательность осуществления всех трех стадий: субъект преступления может осуществлять подготовительные к преступлению действия, но по не зависящим от него обстоятельствам прекратить преступную деятельность [2, с. 219].

Стадии совершения преступления влияют на квалификацию преступления, которая является основой для определения соответствующей уголовной ответственности и наказания преступника. Например, завершение преступления может привести к его квалификации как оконченного преступления, а лишь попытка совершения – как неоконченного.

Отдельно остановимся на стадии приготовления к преступлению. К основным характеристикам исследуемой стадии относится следующее:

– непосредственное воздействие на объект преступления отсутствует;

– на данной стадии преступник разрабатывает детальные планы и стратегии для совершения преступления, определяет цель, выбирает методы и способы совершения преступления, а также определяет время и место действия, собирает информацию, необходимую для успешного совершения преступления, такую как сведения о потенциальной жертве, готовит или приобретает необходимые инструменты, оружие, оборудование или материалы, которые понадобятся для совершения преступления. Также на данной стадии преступник может вступать в сговор с соучастниками для планирования и совместного совершения преступления, обсуждения деталей и распределения ролей. Указанные действия являются началом осуществления преступного намерения, однако они не составляют объективную сторону преступления.

При правовой оценке приготовления к преступлению следует обратить внимание на два аспекта:

- подготовительные действия образуют самостоятельный состав преступления;

- важный признак – преступник не смог реализовать преступный замысел по независящим от него причинам. Указанный признак позволяет отграничивать указанную стадию от добровольного отказа от совершения преступления (ч. 1 ст. 31 УК РФ). Приготовление к преступлению подразумевает, что преступник имеет намерение совершить противоправное деяние и активно готовится к его осуществлению. Добровольный отказ от преступления, напротив, означает, что преступник отказывается от своих намерений и действий, связанных с совершением преступления, до того, как он начинает реализацию своих планов. Преступник может осознать неправильность своих намерений или столкнуться с обстоятельствами, которые заставляют его изменить свое решение.

Для понимания содержания стадии приготовления к преступлению, обратимся к конкретному примеру. Гражданин С.П.В., имея умысел на совершении преступления по незаконному сбыту наркотических веществ в крупном размере, создал условия для его совершения. А именно С.В.П. приобрел наркотические средства. Затем расфасовал его по 11 полиэтиленовым пакетам и закрепил их клипсой. Общая масса наркотического вещества составила 5,216 г. Хранение наркотического средство осуществлялось в жилом помещении, принадлежащем С.В.П. Указанные действия свидетельствуют о приготовлении к совершению преступления. Однако довести до конца свой преступный умысел С.В.П. не смог по независящим от него обстоятельствам, поскольку он был задержан сотрудниками полиции, которые изъяли наркотические средства массой 5,216 г, что для данного вида наркотического средства является крупным размером» [3].

Таким образом, такие характеристики деяния как приобретение наркотического средства, его хранение в расфасованном виде позволили сделать органам

предварительного следствия вывод о том, что указанные действия он осуществлял для целей сбыта наркотического средства.

В данном случае действия С.П.В. следовало бы квалифицировать как самостоятельное преступление, по ст. 228 УК РФ, однако в правоприменительной практике деяние С.П.В. будет квалифицировано по п. «г» ч. 4 ст. 228.1 УК РФ как неоконченное преступление – неоконченный сбыт наркотических веществ в крупном размере. Остается определить какую стадию охватывает данное неоконченное преступление.

Если обратиться к обзору судебной практики Пленума Верховного Суда РФ, то в соответствии с пп.13.2 постановления от 30.06.2015 № 30, действия С.П.В. следует квалифицировать как покушение на преступление[4].

Таким образом, в изучаемом примере действия С.П.В. следует квалифицировать, как покушение на незаконный сбыт наркотических средств. Но если провести детальный анализ, то действия С.П.В. (приобретение и хранение наркотических средств) не содержат признаки объективной стороны преступления, предусмотренного ст.228.1 УК РФ

Практическая деятельность органов предварительного следствия демонстрирует, что в случае задержания лица с наркотическими средствами в расфасованном виде, его действия расцениваются как покушение, а не как приготовление к совершению преступления. Однако это не совсем верно, поскольку также необходимо анализировать обстоятельства задержания лица.

Если лицо задерживают на улице или в общественном месте и при нем находят наркотические вещества в расфасованном виде, то есть все основания полагать, что они предназначались для потребителей: преступник хотел или встретиться с покупателем и реализовать ему наркотическое средство или сделать закладку и сообщить потенциальному покупателю о ее местонахождении. Все указанные действия находятся в минимальном отрыве от оконченного преступления и никак не могут расцениваться как приготовление к

совершению преступления – к сбыту наркотических средств.

Если лицо задерживают в ходе обыска в его жилом помещении, следует отметить, что преступник в этом случае не покидает место хранения наркотических средств, а значит, в полной мере не начинает действия, направленные на реализацию наркотических средств, что составляет объективную сторону преступления.

Все вышесказанное следует учитывать в целях верной квалификации содеянного и назначения виновному лицу справедливого наказания.

Таким образом, определение стадии совершения преступления по статье 228.1

УК РФ также имеет важное значение для правоохранительных и судебных органов. Различные стадии преступления могут требовать применения разных методов и подходов к расследованию, выявлению преступников и предупреждению преступлений. Точная и обоснованная оценка стадии преступления помогает судам принимать справедливые решения о применении наказания. Исследования в этой области способствуют разработке критериев и методологии определения стадии преступления, что улучшает качество судебной практики и обеспечивает справедливость в рассмотрении дел.

Список использованных источников:

1. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 14.07.2022, с изм. от 18.07.2022).

2. Уголовное право. Общая часть. В 2 т. Том 1: учебник для вузов / И. А. Подройкина [и др.]; ответственные редакторы И. А. Подройкина, Е. В. Серегина, С. И. Улезько. — 5-е изд., перераб. и доп. — Москва: Издательство Юрайт, 2022. — 219.

3. Обзор судебной практики Верховного Суда Российской Федерации N 4 (2016) (утв. Президиумом Верховного Суда РФ 20.12.2016).

4. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 15.06.2006 N 14 (ред. от 16.05.2017) «О судебной практике по делам о преступлениях, связанных с наркотическими средствами, психотропными, сильнодействующими и ядовитыми веществами».

Сведения об авторе:

¹**Линевич Ян Владимирович** – преподаватель кафедры Профессиональной подготовки Уфимского юридического института МВД России.

Линевич Ян Владимирович – Ресей ИМ Уфа заң институтының Кәсіби дайындық кафедрасының оқытушысы.

Linevich Yan – lecturer at the department of Professional training of the Ufa law institute of the Ministry of Internal Affairs of Russia.

УДК 355.359

Ортиков Ж.А.¹

¹*Академия Министерства внутренних дел Республики Узбекистан,
город Ташкент, Республика Узбекистан*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОБУЧЕНИЯ БАЗОВОЙ ПОДГОТОВКЕ СОТРУДНИКОВ СТРЕЛЬБЕ ИЗ ПИСТОЛЕТА

Аннотация. В статье на основе анализа зарубежного опыта рассматривается программа базовой подготовки стрельбы из пистолета. Анализ данной программы позволил определить ее как одну из наиболее эффективных по меткости стрельбы и рационализации затрат

(рентабельность) базовых программ обучения. При отработке данной программы обучения процесс выполнения упражнений включает в себя извлечение пистолета из кобуры, зарядание оружия, смену магазина, контроль пространства, возврат оружия в кобуру, с ограничением времени для некоторых упражнений, изменение типа мишеней, а также постоянное изменение расстояний от 3 до 15 метров.

Ключевые слова: стрельба, пистолет, обучение, упражнения, экспериментальная подготовка, профессионально-прикладное обучение.

ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ТАПАНШАНЫ АТУҒА НЕГІЗГІ ОҚЫТУДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада халықаралық тәжірибені талдау негізінде тапаншадан ату жаттығуларының негізгі бағдарламасы қарастырылады. Бұл талдау оны атудың дәлдігі мен үнемділігі тұрғысынан ең тиімді негізгі оқу бағдарламаларының бірі ретінде анықтайды. Бұл бағдарлама қапшықтан тапаншаны алу, қаруды оқтау, оқпан ауыстыру, ғарышты басқару, қаруды қабына қайтару, кейбір жаттығулардың уақыт шектеулері, нысана түрлерін өзгерту, 3-тен 15 метрге дейінгі арақашықтықты үнемі өзгертуден тұрады.

Түйінді сөздер: оқ ату, тапанша, жаттығу, жаттығулар, эксперименталды дайындық, кәсіптік-қолданбалы оқыту.

WAYS TO IMPROVE BASIC PISTOL SHOOTING TRAINING FOR EMPLOYEES

Abstract. This article examines a basic pistol shooting training program based on an analysis of international experience. This program's analysis identified it as one of the most effective basic training programs in terms of shooting accuracy and cost-effectiveness. This training program involves drawing the pistol from the holster, loading the weapon, changing magazines, performing exercises, returning the weapon to the holster, with time limits for some exercises, changing target types, and constantly changing distances from 3 to 15 meters.

Keywords: shooting, pistol, training, exercises, experimental training, vocational training.

В настоящее время несмотря на интенсивное развитие, современные методы использования технических средств не смогли заменить или устранить человеческий фактор при решении и реализации самых сложных профессиональных задач, характерных при обеспечении общественной безопасности. Поскольку человеческий фактор по-прежнему доминирует в профессиональной деятельности сотрудников подразделений Национальной гвардии Республики Узбекистан (далее МВД РУ), адекватный образовательный процесс является очень важным условием как для эффективного обучения сотрудников с точки зрения освоения новых моторных навыков (информации) и их профессионального совершенствования, так и для их эффективного применения в профессиональной деятельности.

Одним из ключевых аспектов обучения сотрудников МВД РУ является изучение

материальной части всех видов стрелкового оружия, их умелое использование в различных ситуациях, а также непрерывное совершенствование своих знаний и навыков по специально-тактической, огневой, физической, психологической и правовой подготовке при проведении антитеррористических и других специальных операций. При этом, основное обучение подразделений охраны общественной безопасности МВД РУ сосредоточить на обеспечении высокого уровня огневой подготовки. Следствием этого является реальная потребность в совершенствовании обучения базовой подготовке сотрудников стрельбе из пистолета.

Данный аспект диктует совершенствование огневой подготовки сотрудников, в том числе за счет сокращения количества патронов и времени, необходимого для отработки

запланированных программ по достижению определенного уровня владения пистолетом.

Исходя из этого целью данной статьи является определение наиболее эффективной и рациональной программы обучения стрельбе, направленной на совершенствование базовой подготовки сотрудников МВД РУ стрельбе из пистолета в рамках действующего приказа по стрельбе [2] обеспечивая тем самым постоянное наращивание и закрепление знаний, умений и навыков при выполнении ими служебно-боевых задач, в том числе по обеспечению общественной безопасности.

Это объясняется тем, что текущие риски безопасности характеризуются применением огнестрельного оружия, как обычного (в случаях общей преступности, организованной преступности, терроризма,), так и нетрадиционного (тенденции террористов - национальных экстремистов, религиозных фундаменталистов и фанатиков, чтобы завладеть оружием для массового уничтожения)[3].

Стоит отметить, что вопросы касающиеся базовой подготовки по стрельбе из пистолета, мониторинг, научно-профессиональной оценки и контроля результатов тренировочных процессов являются предметом исследования во всех развитых странах мира [4]. Более того, предметом исследования является процедура контроля и диагностики всех причинно-следственных связей в системе правоохранительной деятельности [5].

Прежде всего, это касается тех сотрудников, которые не имеют достаточного уровня владения пистолетом и тем более ранее не выполнявшие данных упражнений. Кроме того, в ряде упражнений

Характеристика данной программы представлена в таблице 1. Здесь и далее программа обучения предусматривает использование магазинов емкостью более 10 патронов, например к пистолетам ГЛОК-17, TP-9 SF ELITE и т.п.

Таблица 1. Общая характеристика программы

предусмотрено определение положения для стрельбы и дальности до цели руководителем занятий или проверяющим. Но если сотрудник ранее не отрабатывал принятие различных положений для стрельбы с различных расстояний, не знаком с порядком прицеливания, удержания и правильным управлением спусковым крючком, то выполнить условия упражнений с высокой эффективностью становится для него затруднительным. Тем самым, создаются негативные предпосылки для сотрудников не имеющих базовых навыков выполнения данных упражнений ведущие к низкой эффективности их выполнений.

Исходя из этого, необходима разработка программы экспериментальной подготовки базового обучения стрельбе из пистолета которая следовала бы методологическим принципам обучения, как в отношении обращения с огнестрельным оружием, так и в отношении дистанции, и особенно в отношении сочетания ограничений по времени для стрельбы с одновременной сменой типов мишеней.

Анализ существующих зарубежных программ по обучению базовым навыкам стрельбы из пистолета, позволил определить одну из наиболее эффективных по меткости стрельбы и рационализации затрат (рентабельность) программ обучения.

При отработке данной программы обучения процесс выполнения упражнений включает в себя извлечение пистолета из кобуры, зарядание оружия, смена магазина, контроль пространства, возврат оружия в кобуру, с ограничением времени для некоторых упражнений, а также постоянное изменение расстояний от 3 до 15 метров.

Количество серий (день + ночь)	Количество патронов в серии	Типы мишеней	Дальность (м)	Количество упражнений	Без поддержки стреляющей руки/ с поддержкой стреляющей руки	Без учета времени/ с учетом времени	Положение стоя/ с колена
--------------------------------	-----------------------------	--------------	---------------	-----------------------	---	-------------------------------------	--------------------------

2 (2+0)	90 (20+70)	Для первой серии и от 1 до 10 ^а ; лист бумаги ^б ; круг с отметкой 6 ^в ; силуэт ^г .	3,5, 7,1 0 и 15	12	4/8	8/4	10/2
------------	---------------	--	-----------------	----	-----	-----	------

Примечания: Используемые мишени согласно приложению №8 ВКС СО и БМ МВД РУ.

А - мишени № 2,3; Учет достоинства пробоин от 1 до 10.

Б - стандартный лист бумаги формата А4; Для двух упражнений второй серии.

В - мишени №2,3; Для 3, 4 и 5 упражнения второй серии.

Г- мишень № 2 б; Пробоины в черном прямоугольнике в центре цели. Для 7 и 8 упражнений второй серии.

Далее в таблице 2 приводится характеристика последовательности выполнения условий серий упражнений базовой программы обучения.

Таблица 2. Характеристики базовой программы обучения

Серия	Номер	Дальность (м)	Количество магазинов/патронов	Положение для стрельбы	Порядок выполнения	Время на стрельбу (сек)
I	1	5	1x5	стоя	1x5	Неограниченно.
	2	7	1x5	стоя	1x5	Неограниченно.
	3	10	1x5	стоя	1x5	Неограниченно.
	4	15	1x5	стоя	1x5	Неограниченно.
II	1	7	1X10	стоя	10x1	Неограниченно.
	2	10	1X10	стоя	10x1	Неограниченно.
	3	7	1x10	стоя	10x1	8 секунд на один выстрел
	4	10	1x10	стоя	5x2	8 секунд на два выстрела
	5	10	1x5	с колена	1x5	Неограниченно
	6	10	1x5	с колена	1x5	неограниченно

7	5	1x10	стоя	5x2	4 секунды на два выстрела
8	3	1x10	стоя	5x2	3 секунды на два выстрела

После завершения программы обучения для оценки обращения с пистолетом, необходимо проведение стандартизированного стрелкового теста. Характеристики теста приведены в таблице 3.

Таблица 3. Характеристики стрелкового теста (Shoot TEST) [6]

Серия	Номер	Дальность	Кол-во магазинов/патронов	Положение для стрельбы	Порядок выпол.	Время на стрельбу (сек)
I	1	3	1x10	стоя	5x2	2х для 2 выстрелов
	2	5	1x10	стоя	5x2	4х для 2 выстрелов
	3	7	2x5	стоя	1x10	35х для 10 выстрелов
	4	10	2x5	стоя	5x2	5х для 2 выстрелов
	5	10	1x10	С колена	1x10	45х для 10 выстрелов
	6	15	1x10	стоя	1x10	Неограниченно

Для проведения стрелкового теста необходимо использовать стандартизированную силуэтную мишень № 2 б, при этом все попадания должны располагаться в черном прямоугольнике расположенном в центре мишени. (Рис. 1.).

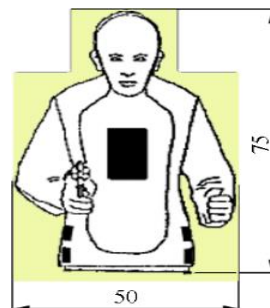

Рисунок 1. Мишень № 2 а.

Необходимо отметить, что выбор данной программы обусловлен учетом следующих факторов, на которые указывают в своих исследованиях некоторые зарубежные специалисты. Так, например,

обучение обращению с пистолетом должно начинаться со стрельбы с использованием четко определенной цели. При этом стрелком достигается визуальный контроль выстрела, что в свою очередь облегчает контроль и поддержание линии прицеливания. Также, согласно классической теории бдительности, снижение активности во время стрельбы является результатом отсутствия стимуляции [7]. Было подтверждено, что стимуляция необходима для поддержания бдительности. Помимо отсутствия стимуляции, негативное влияние монотонных заданий на производительность может быть дополнительно объяснено теорией привыкания [8]. Процесс привыкания динамичен и по своей природе отличается от утомления. В свою очередь, изменение в стимуляции (изменение типа мишеней в данном упражнении) и предотвращение привыкания ведет к улучшению результатов стрельбы у обучаемых.

Кроме того, частая смена типа мишеней способствует лучшей концентрации и качественному контролю визуального внимания у обучаемых. Так называемый период «спокойного глаза» упоминаемый зарубежными специалистами определяется как «длительный устойчивый период между окончательной зрительной фиксацией и двигательной реакцией, в данном случае началом срабатывания спускового крючка». Из этого следует вывод, что психологические аспекты изменения типов мишеней, благодаря качественному визуальному вниманию, оказали положительное влияние на процесс стрельбы, так как стрельба требует интенсивного и целенаправленного внимания [9].

Также следует отметить, что стрельба имеет характеристики монотонной задачи - для нее характерны низкие или повторяющиеся стимуляции. Во время монотонной задачи когнитивная и двигательная стимуляция снижается, что ведет к снижению способности сохранять бдительность т. е. способности человека удерживать внимание на задаче в течение некоторого периода времени и является фактором приводящим к увеличению

количества ошибок. Исследования зарубежных специалистов показывают, что монотонные задания приводят к снижению производительности в среднем до 45% (падение производительности составляет количество ошибок и сокращением времени реакции). Снижение бдительности происходит в первые минуты выполнения монотонной задачи, чего нельзя сказать о немонотонных задачах [10]. В связи с вышеуказанным возникает необходимость расчета оптимального количества патронов, необходимого для достижения максимального эффекта от тренировки.

В данном упражнении количество упражнений с ограничением по времени всего 4, что составляет 33,3% по отношению к общему количеству упражнений (Таблица 1). Из этого можно сделать вывод, что в начале тренировки обучаемым необходимо предоставить достаточно времени для выработки навыков правильного прицеливания - придание оси каналу ствола оружия необходимого для стрельбы положения в пространстве (в горизонтальной и вертикальных плоскостях), т.е. в случаях стрельбы из пистолетов (имеющим постоянную установку целика) придание требуемого положения оси канала ствола в вертикальной плоскости путем выбора точки прицеливания, соответствующей дальности до цели, и направлению прицельной линии в эту точку. Кроме того, этот способ позволяет улучшить механизмы кинестетического чувства и эффективнее корректировать линию прицеливания.

Еще одной отличительной особенностью данной программы является то, что количество упражнений без манипуляций – 8 что составляет 67% упражнений данной программы. Если правильность движений обратно пропорциональна скорости действий, можно предположить, что обучение обращению с пистолетом должно начинаться с упражнений, в которых быстрые реакции не являются доминирующими. Когда цикл манипулятивного движения пистолета достаточно отработан (извлечение пистолета из кобуры, зарядание, смена магазина, прицеливание, обработка спуска), в дальнейшую тренировку обучаемых

должны включаться упражнения с ограничениями по времени. Причиной тому является закон активации когнитивной структуры, где при перераспределении сенсомоторных схем поведения происходит перестройка субъективной процедуры с объективной структурой задачи и овладение их типичными формами [11]. Из этого следует вывод, что доминирующие упражнения для точной стрельбы без ограничения по времени должны быть в начале базового уровня подготовки, в то время как частая смена типа мишеней способствует более высокому уровню внимания.

Таким образом, вышеизложенное позволяет сделать выводы относительно выбора и построения программ по обучению стрельбе из пистолета на базовом уровне в различных подразделениях МВД РУ. При этом, основное содержание профессионально-прикладного обучения в области огневой подготовки сотрудников МВД РУ

должно включать следующие элементы: обучение прицельной стрельбе; обучение стрельбе из различных положений; обучение стрельбе на короткие дистанции (от 3 до 10 метров); обучение скоростной стрельбе; обучение неприцельной стрельбе; обучение стрельбе при недостаточной освещенности и ночью; обучение стрельбе в условиях воздействия на стрелка сбивающих факторов.

Такая программа может быть использована для оценки, контроля и повышения существующих уровней стрелковой подготовки. Исходя из этого, в плане дальнейшей перспективы исследования подобных направлений обучения необходимо определить эффективные способы передачи знаний с базового на ситуационный уровни: пути повышения кучности и меткости стрельбы в условиях повышенной физической нагрузки, в стрессовых ситуациях, в условиях ограниченной видимости и темноты.

Список использованных источников:

1. Указа Президента Республики Узбекистан от 20 января 2023 года № УП -10 « О дополнительных мерах по преобразованию органов внутренних дел в народную профессиональную структуру и ориентированию их работы на более тесное взаимодействие с населением».
2. Приказ министра внутренних дел Республики Узбекистан от 10 октября 2024 года № 555 «О дальнейшем совершенствовании организации служебной, боевой, физической и нравственно-психологической подготовки сотрудников органов внутренних дел, системы квалификационных категорий и рейтинговой оценки»
3. Vuković & Dopsaj, (2013). Predicting efficiency of situational pistol shooting on the basis of motor abilities of the students of Academy of criminalistic and police studies. *Serbian journal of Sports Sciences*, 1 (1), 147-157.
4. Hech Dominski, F., Sousa Matias, T., Elpídio Cardoso, T., Brusque Crocetta, T., & Andrade, A. (2015). Motivação para a prática de exercícios está relacionada ao tempo de reação de policiais civis de unidades de operações especiais (Motivation for exercise is related to reaction time in police officers at special operation units), *Revista Cubana de Medicina Militar*, 44 (2), 195-206.
5. Brown, M.J., Tandy, R.D., Wulf, G., & Young, J.C. (2013), The effect of acute exercise on pistol shooting performance of police officers, *Motor Control*, 17 (3), 273-282.
6. Vučković, G., Dopsaj, M., Radovanović, R., & Jovanović, A. (2008). Characteristics of shooting efficiency during a basic shooting training program involving police officers of both sexes, *Facta Universitatis Series Physical Education and Sport*, 6 (1), 147 - 157.
7. Eysenck, M. (2012). *Attention and arousal: Cognition and performance*. Springer Science & Business Media, New York, U.S.A.
8. Kayihan, G., Ersöz, G., Özkan, A., & Koz, M. (2013). Relationship between efficiency of pistol shooting and selected physical-physiological parameters of police, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 36 (4), 819-832.
9. Janelle, C., & Hatfield, B. (2008). Visual attention and brain processes that underlie expert performance: Implications for sport and military psychology, *Military Psychology*, 20 (1), 39-69.

-
10. Lakie, M. (2010). The influence of muscle tremor on shooting performance. *Experimental Physiology*, 95 (3), 441–450.
11. Werner, H., & Kaplan, B. (2014). *Symbol formation*. Psychology Press, New York, U.S.A.

Сведения об авторе:

¹**Ортиков Ж.А.** — преподаватель кафедры Военно-служебной подготовки Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан, подполковник.

Ортиков Ж.А. — Ўзбекистон Республикасы Ишкі істер министрлігі Академиясының әскери қызметшілерді даярлау кафедрасының оқытушысы, подполковник.

Ortikov G.A. – lecturer at the department of Military service training of the Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Uzbekistan, lieutenant colonel.

УДК 340.1

Шаевич А.А.¹

Восточно - Сибирский институт МВД России, город Иркутск, Россия

**ЮРИДИЧЕСКАЯ ПСИХОЛОГИЯ В СТРУКТУРЕ СОВРЕМЕННОГО
ПРАВОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

Аннотация. В данной статье рассматривается роль юридической психологии как важного компонента современного правового образования. Автор анализирует взаимосвязь между психологическими аспектами и правовыми знаниями, подчеркивая значимость психологической подготовки для будущих юристов. Обсуждаются основные направления и методы интеграции юридической психологии в учебные программы, а также влияние психологических факторов на правоприменение и взаимодействие с клиентами. В заключение акцентируется внимание на необходимости повышения квалификации преподавателей и создания специализированных курсов, что позволит улучшить качество правового образования и подготовить специалистов, способных эффективно решать сложные правовые задачи в условиях современного общества.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, юридическая психология, активные методы обучения, девиантное поведение, современное право.

**ҚАЗІРГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ
ПСИХОЛОГИЯ**

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі құқықтық білім берудің маңызды құрамдас бөлігі ретінде құқықтық психологияның рөлі қарастырылады. Автор психологиялық аспектілер мен құқықтық білімнің арақатынасын талдап, болашақ заңгерлер үшін психологиялық дайындықтың маңыздылығын атап көрсетеді. Құқықтық психологияны оқу бағдарламаларына кіріктірудің негізгі бағыттары мен әдістері, сонымен қатар психологиялық факторлардың құқық қорғау қызметіне және клиенттермен өзара әрекеттесуге әсері талқыланады. Қорытындылай келе, қазіргі қоғам жағдайында құқықтық білім беру сапасын арттыруға және күрделі құқықтық мәселелерді тиімді шешуге қабілетті мамандарды дайындауға мүмкіндік беретін педагог кадрлардың біліктілігін арттыру және мамандандырылған курстарды құру қажеттілігіне назар аударылады.

Түйінді сөздер: кәсіби құзыреттілік, құқықтық психология, белсенді оқыту әдістері, девиантты мінез-құлық, қазіргі құқық.

LEGAL PSYCHOLOGY IN THE STRUCTURE OF MODERN LEGAL EDUCATION

Abstract. This article examines the role of legal psychology as an important component of modern legal education. The author analyzes the relationship between psychological aspects and legal knowledge, emphasizing the importance of psychological training for future lawyers. The main directions and methods of integrating legal psychology into curricula, as well as the influence of psychological factors on law enforcement and interaction with clients, are discussed. In conclusion, attention is focused on the need to improve the qualifications of teachers and the creation of specialized courses, which will improve the quality of legal education and train specialists capable of effectively solving complex legal problems in the conditions of modern society.

Keywords: professional competence, legal psychology, active learning methods, deviant behavior, modern law.

Профессиональная компетентность сотрудников правоохранительных органов, включая их способность к решению служебных задач, находится в прямой корреляции с уровнем усвоения юридических знаний и навыков. Однако специфика деятельности в данной сфере, сопряженная не только с правоприменительной практикой, но и с необходимостью постоянного взаимодействия с людьми, обуславливает недостаточность сугубо нормативно-правовой подготовки. Особую значимость данный тезис приобретает применительно к следственной деятельности. Так, например, как ранее уже отмечалось: в силу своего процессуального и служебного положения следователь должен являться участником уголовного процесса как интеллектual, обладающий прочными знаниями и одновременно житейской мудростью, психолог-человековед, вследствие чего коммуникативная сторона его профессиональной деятельности становится главенствующей [1, с. 199]. Не менее важными, кроме следователя или дознавателя, эти качества будут для оперуполномоченного, инспектора по делам несовершеннолетних, участкового уполномоченного, а также дежурного в дежурной части и др. Аналогично на эту тему высказываются и другие авторы: профессиональная компетентность юриста, кем бы он ни был – судьей, адвокатом, детективом, сотрудником полиции и т.д., находится в прямой зависимости от его психологической компетентности [2, с. 359].

С нашей точки зрения, тезис о неразрывной связи профессиональной компетентности с юридической и психологической составляющими, представляется аксиоматичным и не требует

дополнительного доказательства. Понимание этого учеными и практиками заставляло искать способы применения знаний в области психологии для обеспечения более эффективного решения различных задач юридической деятельности уже достаточно давно. В дальнейшем, синтез юридической и психологической наук послужил основой для формирования нового междисциплинарного направления, получившего название «Юридическая психология». Данная дисциплина представляет собой самостоятельную научную область, которая возникла на стыке двух фундаментальных отраслей знания – юриспруденции и психологии.

В современном понимании юридическая психология выступает не просто совокупностью элементов обеих наук, а качественно новым научным феноменом, изучающим закономерности психологических процессов в правовой сфере. Её структурные элементы включают анализ как деятельности сотрудников правоохранительных органов, так и психологических механизмов противоправных действий, что подчеркивает необходимость синтеза юридических и психологических знаний. Это особенно значимо в контексте подготовки специалистов правоохранительной системы, где требуется комплексное понимание как правовых норм, так и психологических механизмов их реализации. А некоторые авторы даже определяют Юридическую психологию как одну «из фундаментальных учебных дисциплин в процессе подготовки будущих юристов» [3, с. 608].

Однако её формирование данной на пересечении двух фундаментальных наук, исследующих различные аспекты человеческой деятельности и поведения,

обусловило возникновение неутрачиваемых научных дискуссий относительно её методологического базиса [4-6 и др.].

Такая ситуация представляется вполне закономерной, поскольку как психология, так и юриспруденция включают в себя значительное число специализированных отраслей, число которых постоянно увеличивается за счёт появления новых научных направлений.

Хотя детальное рассмотрение методологических проблем юридической психологии выходит за рамки настоящего исследования, следует обратить внимание на важное замечание Ф.С. Сафуанова. В контексте обсуждения методологических вопросов учёный отмечает, что юридическая психология получила большее развитие не как самостоятельная наука, а как учебная дисциплина, ориентированная на популяризацию психологических знаний в образовательном процессе [7]. Данное утверждение актуализирует необходимость определения критериев оценки степени разработанности учебной дисциплины.

Анализ проблемы выявил, что реализация задач, поставленных перед юридической психологией как учебной дисциплиной в процессе подготовки будущих юристов, сталкивается с рядом существенных сложностей. Одним из ключевых вопросов является оптимальная последовательность освоения учебных дисциплин и уровень базовой подготовки студентов на момент начала изучения юридической психологии.

Теоретически данную дисциплину целесообразно позиционировать как одну из завершающих в процессе профессиональной подготовки. Во-первых, студенты должны предварительно освоить фундаментальные понятия общей психологии, что создаёт необходимую базу для понимания специфики психологических процессов в юридической сфере. Во-вторых, эффективное освоение ряда тем требует предварительного изучения профильных юридических дисциплин. Например, полноценное усвоение раздела «Психология следственных действий» возможно только после освоения таких курсов, как «Уголовный процесс» и «Криминалистика».

Однако анализ образовательной практики демонстрирует неоднородность подходов к организации учебного процесса. В качестве положительного примера можно привести опыт факультета права Дагестанского государственного педагогического университета, где изучение юридической психологии осуществляется после освоения базовых психологических дисциплин: «Общей психологии», «Социальной психологии», «Возрастной и педагогической психологии» [8, с. 197].

Тем не менее, некоторые юридические факультеты сталкиваются с проблемой первичного знакомства студентов с психологическим знанием именно в рамках курса юридической психологии [9, с. 48]. Аналогичные трудности возникают и при нарушении логической последовательности изучения юридических дисциплин. Несмотря на общепризнанную целесообразность преподавания юридической психологии на заключительных этапах обучения, что позволяет завершить формирование профессионального правосознания и развить навыки работы с людьми [10, с. 211], многие студенты приступают к её изучению без необходимой базовой подготовки по уголовному процессу и криминалистике, основывая свои представления о следственной деятельности исключительно на художественных образах.

В качестве отдельного вопроса можно выделить тематическое наполнение учебных пособий по данной дисциплине. Анализ их содержания, показал, что современные учебные пособия по юридической психологии демонстрируют значительную вариативность в подходах к структурированию материала и расстановке акцентов.

С одной стороны – это можно воспринимать в качестве положительного фактора, т.к. стимулирует появление инновационных учебных материалов, включающих последние достижения как юридической науки, так и психологических исследований, даёт педагогам свободу в формировании авторских курсов, а разнообразие методологических подходов позволяет преподавателям выбирать наиболее подходящие учебные

материалы в зависимости от специализации вуза, уровня подготовки студентов и акцентов образовательной программы. С другой – отсутствие единых стандартов качества приводит к существенным различиям в глубине и достоверности изложения материала, что может негативно сказаться на уровне подготовки выпускников, при использовании нескольких разнонаправленных пособий у студентов может сформироваться мозаичное, а не системное представление о дисциплине, а как следствие, вариативность содержания осложняет разработку унифицированных критериев проверки усвоения материала. Сложившаяся ситуация требует взвешенного подхода: с одной стороны, необходимо сохранить преимущества вариативности, с другой – разработать четкие методические рекомендации по отбору содержания и унифицированные требования к качеству учебных материалов.

Структурные противоречия, выявленные в организации преподавания юридической психологии, отражают более глубокую проблему — дисбаланс между теоретической и практико-ориентированной составляющими юридического образования.

Таким образом, формирование профессиональной компетентности будущих юристов должно базироваться на синтезе фундаментальных знаний о личности и её психологических особенностях с практическими навыками их применения в правовой сфере. Это подразумевает не просто изучение теоретических основ, но и развитие способности к их интерпретации в контексте конкретных юридических ситуаций.

В этой связи представляется целесообразным внедрение активных методов обучения, таких как кейс-технологии, ролевые игры и ситуационные задачи, которые позволяют смоделировать реальные условия профессиональной деятельности. Использование кейсов, основанных на реальных судебных делах или следственных ситуациях, помогает обучающимся анализировать психологические аспекты поведения участников правоотношений, прогнозировать возможные реакции и

вырабатывать стратегии конструктивного взаимодействия. Симуляционные тренинги, в свою очередь, предоставляют уникальную возможность «прожить» профессиональные ситуации, что особенно важно для развития эмпатии, коммуникативных навыков и стрессоустойчивости. Такие методики способствуют формированию у студентов не только профессиональных, но и личностных качеств, необходимых для работы в условиях современной правоприменительной практики. Например, при изучении темы «Психологические аспекты производства следственных действий» студенты могут быть вовлечены в разбор практических кейсов, где им предстоит учитывать особенности психических процессов участников, прогнозировать возможные реакции и находить оптимальные способы установления конструктивного взаимодействия.

Кроме того, необходимо обратить внимание на развитие навыков рефлексивного анализа. Способность юриста осознавать собственные психологические состояния и их влияние на профессиональную деятельность является важнейшим элементом профессиональной зрелости. Для этого могут быть использованы такие методы, как тренинги межличностного взаимодействия, супервизии и самонаблюдения, которые помогают студентам лучше понять себя как субъекта профессиональной деятельности. Включение подобных активных методов обучения в образовательный процесс позволяет решать задачу не только профессиональной подготовки, но и личностного развития будущих юристов. Это особенно важно в свете того, что профессиональная деятельность в юридической сфере предъявляет высокие требования не только к компетенциям специалиста, но и к его морально-этическим установкам, эмоциональной зрелости и способности к принятию взвешенных решений.

Особую роль играет интеграция знаний из смежных дисциплин. Например, понимание психологических механизмов девиантного поведения может существенно обогатить изучение криминологии, а знания о психических состояниях и процессах

личности окажутся полезными при анализе вопросов виктимологии. Таким образом, междисциплинарный подход должен стать ключевым принципом построения учебного процесса, что позволит сформировать у студентов системное видение профессиональной деятельности.

Важно также отметить, что современные условия требуют постоянного обновления содержания образования. Динамично развивающиеся общественные отношения, изменения в законодательстве и технологиях ставят перед юридической психологией новые задачи. Поэтому программы обучения должны быть гибкими

и адаптивными, включая актуальные исследования и практические разработки. Например, включение блоков, связанных с широким внедрением в процессуальную деятельность систем видео-конференц-связи и других современных технологий, может стать важным шагом в подготовке современного юриста. Таким образом, юридическая психология, занимая пограничное положение между правом и психологией, призвана стать не «дополнением», а системообразующим элементом подготовки кадров для правоохранительных органов.

Список использованных источников:

1. Черевко И. М. Психологические основы коммуникативной стороны профессиональной деятельности следователя / И. М. Черевко, С. Л. Никонович, А. А. Шаевич // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 7-1(69). – С. 198-201.
2. Симонова Т. А. Реализация содержания высшего образования в практических заданиях по дисциплине «Юридическая психология» / Т. А. Симонова // Педагогика и психология в деятельности сотрудников правоохранительных органов: интеграция теории и практики: Материалы всероссийской научно-практической конференции, Санкт-Петербург, 31 октября 2019 года / Под общей редакцией А.С. Душкина, Н.Ф. Гейжан. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2019. – С. 358-361.
3. Старов А. А. Персонологический взгляд на психообразование студентов в рамках изучения дисциплины «Юридическая психология: аналитический обзор» / А. А. Старов // Образование, технологии и общество на смене эпох: Материалы XX международного конгресса с элементами научной школы для молодых ученых. В 2-х томах, Москва, 28–29 марта 2024 года. – Москва: Московский университет им. С.Ю. Витте, 2024. – С. 606-613.
4. Сочивко Д. В. Проблема методологии прикладной (юридической) психологии / Д. В. Сочивко // Прикладная юридическая психология. – 2011. – № 2. – С. 8-18.
5. Шлее И. П. Некоторые вопросы формирования методологии юридической психологии / И. П. Шлее // Социогуманитарный вестник. – 2015. – № 2(15). – С. 85-87.
6. Ильина В. А. К вопросу о предмете юридической психологии / В. А. Ильина // Психология и право. – 2018. – Т. 8. – № 2. – С. 89-100.
7. Сафуанов Ф.С. Существует ли специальная методология юридической психологии? Приглашение к дискуссии//Прикладная юридическая психология. 2011. № 1. С. 8—19.
8. Муталимова А. М. Интерактивные формы обучения в практике преподавания юридической психологии / А. М. Муталимова // Педагогический опыт: теория, методика, практика. – 2015. – Т. 1. – № 3(4). – С. 196-198.
9. Мальцева Т. В. К проблеме преподавания юридической психологии как учебной дисциплины юридического вуза / Т. В. Мальцева // Вестник Московского университета МВД России. – 2013. – № 9. – С. 47-49.
10. Бочарова Н. Н. О методологических проблемах преподавания курса «Юридическая психология» на юридическом факультете / Н. Н. Бочарова // The global systemic crisis: new milestone in development or an impasse? Davos (Switzerland), 28 июля 2015 года / ISAE «Consilium».

Сведения об авторе:

¹**Шаевич Антон Александрович** – старший преподаватель кафедры Информационных технологий Восточно-Сибирского института МВД России, кандидат юридических наук, доцент.

Шаевич Антон Александрович – Ресей ІІМ Шығыс Сібір институтының ақпараттық технологиялар кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент.

Shaevich Anton – senior lecturer department of Information technologies, East Siberian Institute of the Ministry of internal affairs of Russia, candidate of legal sciences, associate professor.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М.БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ
ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР**

Мақала «Құқық» мамандықтарының тиісті тобы саласындағы бұрын жарияланбаған және басқа басылымдарға жариялауға жіберілмеген бірегей ғылыми зерттеулердің нәтижелерін қамтуы тиіс. Автор мақаланы және өзге материалдарды ұсынған кезде редакциялық алқаға олардың жарияланғанын немесе басқа басылымдарға ұсынылғанын хабарлауға міндетті. Мақала мазмұнында шетелдік зерттеушілердің осыған ұқсас мәселелер бойынша ғылыми еңбектерінің шолулары, сондай-ақ «Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысы» журналының алдыңғы басылымдарындағы кем дегенде бір мақалаға сілтемелер болуы тиіс.

Мақаланы журналға орналастыру шарттары:

- мекеменің мөрімен расталған, ғылымның осы саласы бойынша жтекші маманның бір оң пікірі (жеке немесе бірінші авторы ғылым кандидаты немесе докторы болып табылатын мақалаларды қоспағанда);

- мекеме кафедрасының (бөлімшесі отырысында талқыланған және жариялауға ұсынылған хаттамадан үзінді;

- автор(лар) туралы мәліметтер, мақала атауы, аннотация және түйінді сөздер үш тілде (қазақ, орыс және ағылшын);

- серіктес авторлық 2 автордан аспайды;

- мақалада мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтер, сондай-ақ «Қызмет бабында пайдалану үшін» деген белгісі бар мәліметтер жоқ екендігі туралы анықтама;

Мақаланы ресімдеу параметрлері: мақала мәтіні doc (Microsoft Word) пішімде. Парақ пішімі Ф4 (297x210 ММ.). Жиек сызықтары:, барлық жағынан 20 мм шеттері. Шрифт: Times New Roman, өлшемі (нүкте) – 12, жоларалық интервал – 1, шегініс – 1,0 см. Мақаланың көлемі 8 беттен аспауы керек (кемінде 5 бет). Мақаланың көлемі қазақ/орыс және ағылшын тілдеріндегі реферат, түйінді сөздер, әдебиеттер тізімі, әдебиеттер тізімі және автор туралы ақпаратты қамтымайды. Көрсетілген көлемнен асатын жұмыстар журнал редакциясының арнайы шешімімен ерекше жағдайларда жариялануға қабылданады.

Ғылыми мақаланың құрылымы:

Ғылыми мақаланың құрылымына IMRAD (түпнұсқа мақалалар үшін), тақырып, реферат, түйінді сөздер, кіріспе, материалдар мен әдістер, нәтижелер, талқылау, қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса), әдебиеттер тізімі кіреді.

- MRNTI
- ӘОЖ

- Автор(лар)дың толық аты-жөні (ORCID қосуды басыңыз)
- Автор(лар) тиесілі жері, қаласы, елі, электрондық мекенжайы
- Мақала атауы
- Аңдатпа (Аннотация)
- Түйінді сөз(дер)
- Кіріспе
- Әдебиеттерге шолу
- Зерттеу әдістері
- Зерттеу нәтижелері
- Зерттеу нәтижелерін талқылау
- Қорытынды
- Әдебиеттер

Авторлар туралы ақпарат. Автор(лар)дың жеке деректерінде негізгі автор (корреспондент) жұлдызшамен (*) белгіленеді. Әрбір автордың өз ұйымымен байланысы төменде көрсетілгендей тәртіппен жүзеге асырылады:

Ф.Ғалым^{1*}, М.Шәріпов²

1. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, Ақтөбе қ., Қазақстан Республикасы

2. РФ Ішкі істер министрлігінің Уфа заң институты, Ресей Федерациясы, Уфа қ.

Мақаланы ресімдеу процедурасы.

Тақырыпқа арналған MRNTI (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық классификациясы) <http://www.grnti.ru> веб-сайтынан табуға болады. Ол қолжазбаның сол жақ жоғарғы бұрышында көрсетілген. (Тегістеу – сол жақ жиегі, шрифт – қалың, шрифт өлшемі – 12).

UDC (әмбебап ондық классификация) - кітапхана библиографымен нақтылануы керек немесе UDC классификаторының веб-сайтынан табылуы керек. Ол МРТНТИ-ден кейін қолжазбаның сол жақ жоғарғы бұрышында көрсетілген. (Тегістеу – сол жақ жиегі, шрифт – қалың, шрифт өлшемі – 12). Автор(лар). МРНТИ мен ЭОЖ-дан кейін жолда автор(лар)дың аты, әкесінің аты, тегі, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, жұмыс орны, қаласы, елі көрсетілуі тиіс. Кафедраның/факультеттің, сондай-ақ ұйымның/мекеменің атауы қысқартуларсыз толық болуы керек. Бірнеше автор болса, олар мақалада аталу ретін шешеді және оның мазмұнына толық жауап береді. Авторлар саны екеуден аспайды. (Тегістеу: ортаға, шрифт өлшемі: қалыпты, қаріп өлшемі: 10).

Мақала тақырыбы ортасына бас әріппен, қалың, тік, 12-кегльді шрифтпен жазылады. Одан кейін тағы екі тілде тақырып қойылады, яғни орыс және ағылшын (егер мақала қазақ тілінде болса), қазақ және ағылшын (егер мақала орыс тілінде болса), қазақ және орыс тілдерінде (егер мақала ағылшын тілінде болса). Аннотацияда зерттеудің ең маңызды нәтижелері және олардың теориялық және практикалық маңызы берілген. Онда зерттеудің мәні мен әдістері көрсетіліп, ең маңызды нәтижелер мен олардың маңыздылығы жинақталған. Аннотация мақаланың қысқаша мазмұнын, оның мәнін, мақсатын, зерттеудің жалпы тақырыбын және мәселенің, объектінің және пәнінің қысқаша сипаттамасын көрсетуі керек.

Аңдатпа (Аннотация/Abstract) 80-100 сөзден тұрады. Мақаланың соңында библиографиядан кейін тағы екі тілде жазылады: орыс және ағылшын (егер мақала қазақ тілінде болса); қазақ және ағылшын (егер мақала орыс тілінде болса); және қазақша және орысша (мақала ағылшын тілінде болса). (Тегістеу: негізделген; шрифт: қалыпты, 10 шрифт өлшемі.)

Түйінді сөздер (Ключевые слова/Keywords) мақала мәтінін іздеу және оның тақырыптық аймағын анықтау үшін қолданылады. 5-7 түйінді сөздер мен сөз тіркестері ұсынылады. Мақаланың соңында рефераттан кейін олар басқа екі тілде: орыс және ағылшын тілдерінде (егер мақала қазақ тілінде болса); қазақ және ағылшын (егер мақала орыс тілінде болса); және қазақша және орысша (мақала ағылшын тілінде болса). (Тегістеу: негізделген; шрифт: қалыпты; қаріп өлшемі: 10).

Негізгі бөлім келесі құрылымдық бөліктерден тұрады (абзацтан жазылған, қою шрифтпен белгіленген):

• *Kіріспе* (кемінде 500-800 сөз). Кіріспеде зерттелетін мәселенің жағдайы және оның өзектілігі атап өтіледі. Зерттеудің мақсаты көрсетілген. Авторлар оқырманды зерттелетін мәселемен таныстыруы, осы тақырып бойынша не белгілі екенін қысқаша сипаттау, басқа авторлар жүргізген жұмыстарды атап өту, бұрынғы зерттеулердің кемшіліктерін анықтау, егер бар болса, яғни.

Әдебиеттерге шолу (300-450 сөз). Басқа авторлардың еңбектерін талдау және олардың басылым тақырыбы мен мәселесіне қатынасының сипаттамасын қамтиды.

Зерттеу әдістері (400-600 сөз). Зерттеу объектісін және оны жүзеге асыруда қолданылатын барлық әдістерді сипаттайды, олардың мәнін және таңдауының негіздемесін көрсетеді. Бұл бөлім оқырман осы зерттеудің әдістемелік оң және теріс жақтарын өз бетінше бағалап қана қоймай, қажет болса, оны қайта шығара алатындай егжей-тегжейлі жазылуы керек. Қолданылатын ғылыми зерттеу әдістері және олардың қолданылуы сипатталған. Бөлімде келесі тармақтардың нақты сипаттамасын беру ұсынылады (оларды жеке бөлімшелерге бөлу қажет емес): зерттеу түрі; зерттеуге қатысушыларды таңдау әдісі; өлшеу әдістемесі; мәліметтерді ұсыну және өңдеу әдістері; этикалық принциптер.

Зерттеу нәтижелері (500-700 сөз). Зерттеу мақсаттарына байланысты нақты объективті деректерді жинақтай отырып, зерттеудің негізгі қорытындыларын сипаттайды. Нәтижелер мәтінде, кестелерде және суреттерде зерттеу мақсаттары мен міндеттерінің ретіне негізделген логикалық дәйектілікпен берілуі керек. Автор(лар) зерттеудің маңыздылығын немесе жаңалығын көрсетеді және нақты ұсыныстар мен сындарлы ұсыныстар береді. • *Зерттеу нәтижелерін талқылау* (500-700 сөз). Бұл бөлім осы зерттеуде алынған нәтижелердің басқа авторлар жүргізген ұқсас зерттеулердің нәтижелеріне қалай қатысы барын сипаттайды. Алдыңғы зерттеулерді жай ғана атап өтудің орнына, алынған нәтижелер басқа авторлар алған нәтижелерден неге ерекшеленетінін немесе ерекшеленбейтінін түсіндіруге тырысу керек. Нәтижелердің ықтимал қолданылуы, сондай-ақ оларды қолданудағы шектеулер, егер бар болса, талқыланады. Осы зерттеудің нәтижелерінен логикалық түрде шығатын әрі қарайғы зерттеулердің бағыттарын анықтау ұсынылады.

Қорытынды (300-500 сөз). Осы уақытқа дейінгі жұмыстың қысқаша мазмұны, автор тұжырымдарының негізділігін растау және алынған нәтижелер негізінде ғылыми білімдегі өзгерістер туралы қорытынды жасау. Қорытындылар абстрактілі болмауы керек; олар нақты ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін қорытындылауға, әрі қарай жұмыс істеу үшін ұсыныстар мен мүмкіндіктерді көрсетуге қызмет етуі керек.

Әдебиеттер тізімі (Список литературы/References). Пайдаланылған әдебиеттер саны кемінде 10 немесе одан да көп дереккөз; сілтемелер ұсынылуы тиіс. Мақаланың мәтіндегі сілтемелер төртбұрышты жақшада көрсетіледі; қайталағанда олар былай жазылады [1. – 25], бірінші сан реттілік ретімен пайдаланылған көздердің санын, екіншісі – бет нөмірін көрсетеді. Дереккөздер мен пайдаланылған ғылыми әдебиеттер (монографиялар, мақалалар, тезистер, авторефераттар, интернет-ресурстар және т. Әдебиеттер тізімі мәтінде сілтеме жасалған дереккөздерді ғана қамтуы керек; дереккөздер мәтінде көрсетілгендей нөмірленеді. Барлық библиографиялық деректер мұқият тексерілуі керек. Ұсынылған әдебиеттер тізімінің соңында нөмірден кейін нүкте қойылмай нөмірлеу беріледі. Тізім халықаралық деректер қорынан, соның ішінде Scopus және Web of Science және/немесе соңғы 3-5 жылдағы шетелдік әдебиеттерден 20% ашық қолжетімді басылымдардан тұруы керек; кітаптар, брошюралар, журнал мақалалары және интернет көздері.

Әдебиеттер тізімі ГОСТ Р. 7.1 сәйкес дайындалған. – 2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері», ГОСТ Р. 7.0.100–2018 (03.12.2018 ж. өзгертулер мен толықтырулармен) «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері».

Авторлар туралы мәліметтер. Ол қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қатарға жазылады: аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы (болған жағдайда), лауазымы, бөлімнің/жеке бөлімшенің, сондай-ақ ұйымның/мекеменің атауы толық, қысқартуларсыз, елдің атауы, барлық жарияланымдар авторларының мекен-жайы, оның ішінде әрбір мақалада негізгі автордың мекенжайы, E-mail, ORCID (әр автор үшін)

Барлық мақалалар «Антиплагиат» жүйесі <https://antiplagiat.ru/> тексеру арқылы жіберіледі. Басылымға қабылданатын мақаланың түпнұсқалығы кемінде 70% болуы керек.

Авторлар толық түпнұсқалық жұмысты ұсынғанына көз жеткізуі керек. Егер олар басқа авторлардың жұмысын және/немесе дәйексөздерін пайдаланса, библиографиялық сілтемелер немесе үзінділер қажет. Басқа авторлардың жұмыстарына сәйкес сілтемелер міндетті болып табылады. Авторлар ұсынылған жұмыстың сипатына шешуші әсер еткен басылымдарға сілтеме жасауы керек.

Қолжазбалар редакцияға ooniirir2021@mail.ru электронды поштасына немесе келесі пошта мекенжайы бойынша жолданады:

030011, Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ., Курсанттар тас жолы, 1,

Қазақстан Республикасы ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты, ҒЗЖРБЖҰБ. («ҚР ІІМ М.Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институтының хабаршысына мақала» белгісімен). Анықтама үшін: +7(702) 900-33-62.

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Статья должна содержать результаты оригинальных научных исследований в области соответствующей группы специальностей «Право», ранее не опубликованных и не предназначенных к публикации в других изданиях. Автор обязан сообщить редколлегии при представлении статьи и других материалов, были ли они опубликованы или представлены в иные издания. В содержании статьи должны быть обзоры научных трудов зарубежных исследователей по аналогичной проблеме, также ссылки не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева». В одном номере журнала автор может опубликовать не более одной статьи, включая соавторство.

Условия для размещения статьи в журнале:

- одна положительная рецензия, заверенная печатью учреждения, ведущего специалиста по данной отрасли науки (за исключением статей, единоличным или первым автором которых является кандидат или доктор наук);
- выписка из протокола заседания кафедры (подразделения) учреждения с обсуждением и рекомендацией к публикации;
- данные об авторе (ах), название статьи, аннотация и ключевые слова на **трех языках** (казахский, русский и английский);
- соавторство предполагает не более 2 авторов;
- справка о том, что в статье отсутствуют сведения, содержащие государственные секреты, а также сведения грифом «Для служебного пользования».

Параметры оформления статьи: страница – А4, книжная ориентация, выравнивание по ширине, поля со всех сторон – 20 мм. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) – 12, межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,0 см. Объем статьи не должен превышать 8 страниц (от 5 страниц). В расчет объема статьи не входят аннотация, ключевые слова, список литературы, референс, сведения об авторе на казахском/русском и английском языках. Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по особому решению редколлегии журнала.

Структура научной статьи:

Структура научной статьи включает IMRAD (ИМРАД) (для оригинальных статей), название, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, результаты, обсуждение, заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

- МРНТИ
- УДК

-
- ФИО автора (ов) (добавить клик на ORCID)
 - Место работы автора(ов), город, страна, эл. почта
 - Название статьи
 - Аннотация
 - Ключевые слова
 - Введение
 - Обзор литературы
 - Методы исследования
 - Результаты исследования
 - Обсуждение результатов исследования
 - Заключение
 - Список литературы
 - Информация об авторах.

В персональных данных автора(ов) звездочкой (*) отмечается основной автор (автор корреспондент). Связь каждого автора с его организацией осуществляется с помощью цифры верхнего регистра как показано ниже:

Ф.Галым^{1*}, М. Шарипов²

1. Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, г.Актобе, Республика Казахстан

2. Уфимский юридический институт МВД Российской Федерации, г. Уфа, Российская Федерация

Порядок оформления статьи.

МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации) по своей теме можно определить на сайте <http://www.grnti.ru>. Указывается верхнем левом углу рукописи. (Выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный, кегль -12).

УДК (Универсальная десятичная классификация) – необходимо уточнить у библиографа библиотеки или найти на сайте Классификатор УДК. Указывается верхнем левом углу рукописи после МРНТИ. (Выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный, кегль -12).

Автор (ы). После МРНТИ и УДК через строку должны быть указаны имя, отчество, фамилия автора (ов), ученая степень, ученое звание, место работы, город, страна. Название принадлежности к кафедре/департаменту, а также организации /учреждения, должно быть полным, без сокращений. Если несколько авторов, они сами принимают решение о порядке их упоминания в статье и несут полную ответственность за ее содержание. Количество авторов – не более 2-х. (Выравнивание – по центру, шрифт – обычный, кегль -10).

Название статьи пишется по центру, заглавными буквами, шрифт полужирный, прямой, кегль-12. В конце статьи на двух других языках, т.е. на русском, английском (если статья на казахском языке), на казахском, английском (если статья на русском языке), на казахском и русском (если статья на английском языке).

В Аннотации (Аңдампа/Abstract) излагаются наиболее важные результаты исследования и их теоретическая и практическая значимость. В аннотации излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Аннотация должна отражать краткое содержание статьи, ее суть, цель, общую тематику исследований, краткое описание проблемы, объекта, предмета. Объем аннотации **80-100** слов. В конце статьи после литературы пишется на двух других языках, т.е. на русском, английском (если статья на казахском языке), на казахском, английском (если статья на русском языке), на казахском и русском (если статья на английском языке). (Выравнивание – по ширине, шрифт – обычный, кегль-10).

Ключевые слова (Түйінді сөздер/Key words) предназначены для поиска текста статьи и определения ее предметной области, рекомендуется 5-7 ключевых слов и словосочетания. В конце статьи после аннотации на двух других языках, т.е. на русском, английском (если статья на казахском языке), на казахском, английском (если статья на русском языке), на казахском и русском (если статья на английском языке). (Выравнивание – по ширине, шрифт – обычный, кегль -10).

Основная часть содержит следующие структурные части (пишутся с абзаца, выделяются полужирным шрифтом):

- **Введение** (не менее **500-800** слов). Во введении отмечается состояние исследуемой проблемы и ее актуальность. Указывается цель исследования. Авторы должны ознакомить читателя с изучаемой проблемой, кратко описать, что известно по данной теме, упомянуть работы, проводившиеся другими авторами, обозначить недостатки предыдущих исследований, если таковые имеются, т.е. аргументированно доказать читателю необходимость проведения исследования.

- **Обзор литературы (300-450 слов)**. Включает анализ трудов других авторов и описание их отношения к теме и проблеме публикации.

- **Методы исследования (400-600 слов)**. Описывается объект исследования и все методы, использованные при его проведении, показаны их суть и обоснованный выбор. Раздел должен быть написан настолько подробно, чтобы читатель мог не только самостоятельно оценить методологические плюсы и минусы данного исследования, но при желании и воспроизвести его. Описываются используемые научные методы исследования и их применение. В разделе рекомендуется представлять четкое описание следующих моментов (выделение их в отдельные подразделы необязательно): тип исследования; способ отбора участников исследования; методика проведения измерений; способы представления и обработки данных; этические принципы.

- **Результаты исследования (500-700 слов)**. Описываются основные результаты исследования, обобщаются фактические объективные данные, относящиеся к задачам исследования. Результаты следует представлять в тексте, таблицах и рисунках в логической последовательности исходя из очередности целей и задач исследования. Автор(ы) показывает значимость или новизну исследования, дают конкретные рекомендации и конструктивные предложения.

- **Обсуждение результатов исследования (500-700 слов)**. В разделе описывается, как полученные в ходе данного исследования результаты соотносятся с результатами аналогичных исследований, проводимых другими авторами. Вместо простого упоминания предыдущих исследований следует попытаться объяснить, почему полученные результаты отличаются или не отличаются от результатов, полученных другими авторами. Обсуждаются возможности применения полученных результатов, а также ограничения в их применении, если таковые имеются.

- **Заключение (300-500 слов)**. Обобщение и подведение итогов работы на данном этапе, подтверждение истинности выводов автора и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны использоваться для обобщения результатов исследования в определенной научной области, с описанием рекомендаций и возможностей дальнейшей работы.

- **Список литературы** (*Әдебиеттер тізімі/References*). Количество используемой литературы – не менее (от) 10 и выше источников, должны быть указаны ссылки на литературу. В тексте статьи литература указывается в квадратных скобках при повторе пишется следующим образом [1. – 25] первая цифра указывает на номер используемых источников в порядке следования, вторая цифру страницы. Источники и использованная научная литература (монографии, статьи, тезисы, авторефераты, интернет-ресурсы и т. д.) приводятся в конце статьи в разделе «Список литературы» в порядке последовательного их упоминания в тексте. Список литературы должен содержать только те источники, на которые даются ссылки в тексте, нумерация источников – по мере появления в тексте. Все библиографические данные должны быть тщательно выверены. В конце представленного списка литературы нумерация приводится без проставления точки после цифры. В списке на 20% должны составлять издания открытого доступа из международных баз данных в том числе БД Scopus и Web of Science и/или зарубежной литературы за последние 3 - 5 лет; книги, брошюры, статьи из журналов, интернет-источники.

- Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ Р. 7.1. – 2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления», ГОСТ Р. 7.0.100–2018 (с изменением и дополнением от 03 декабря 2018 года)

«Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

- **Информация об авторах.** Пишется в строчку на казахском, русском и английском языках, имена, ученая степень, звание (при наличии), должность, название принадлежности к кафедре/департаменту, а также организации /учреждения, должно быть полным, без сокращений, название страны, адреса всех авторов публикаций, **в том числе с указанием основного автора в каждой статье**, E-mail, ORCID (каждого автора)

- Все поступающие в редакцию статьи проходят проверку на плагиат через лицензионную систему «Антиплагиат» <https://antiplagiat.ru/>. Оригинальность статьи для приема к публикации должно составлять **не менее 70%**.

- Авторы статьи должны гарантировать, что они представили совершенно оригинальную работу, в случае использования работы и/или цитаты других авторов библиографические ссылки или выдержки обязательны. Соответствующие ссылки на работы других авторов являются обязательным требованием. Авторы должны ссылаться на публикации, которые оказали определяющее влияние на характер представленной работы.

Рукописи направляются в редакцию на е - mail: ooniirir2021@mail.ru или почтовой связью по адресу:

030011, Республика Казахстан, г. Актобе, Курсантское шоссе, 1, Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, ООНИиРИП (с пометкой «статья в Вестник Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан им. М. Букенбаева»). Контактные телефоны: + 7(702) 900-33-62.

REQUIREMENTS FOR PUBLICATIONS IN THE JOURNAL «BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE NAMED AFTER M. BUKENBAYEVA MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

The article should contain the results of original research in the field of the corresponding group of specialties «Law», not previously published and not intended for publication in other publications. The author is obliged to inform the editorial Board when submitting an articles and other materials, whether they were published or submitted to other publications. The content of the article should include reviews of scientific works of foreign researchers on a similar problem, as well as links to at least one article in previous issues of the journal **«Bulletin of the Aktobe Law Institute of the Ministry of internal affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbaev»**. In one issue of the journal, the author can publish no more than one article, including co-authorship.

Conditions for publishing an article in the journal:

- one positive review, certified by the seal of the institution, a leading specialist in this field of science (except for articles, the sole or first author of which is a candidate or doctor of science);
- extract from the minutes of the meeting of the department (division) of the institution with discussion and recommendation for publication;
- information about the author (s), article title, abstract, and keywords **in three languages (Kazakh, Russian and English)**;
- co-authorship involves no more than 2 authors;
- a certificate stating that the article does not contain information containing state secrets, as well as information marked «For official use».

Article formatting parameters: A4 page, portrait orientation, justified alignment, 20 mm margins on all sides. Font: Times New Roman, size (point) – 12, line spacing – 1, indent – 1.0 cm. Article length should not exceed 8 pages (minimum 5 pages). Article length does not include the abstract, keywords, bibliography, references, and author information in Kazakh/Russian and English. Works exceeding the specified length are accepted for publication in exceptional cases by special decision of the journal's editorial board.

Structure of a scientific article: The structure of a scientific article includes IMRAD (for original articles), title, abstract, keywords, introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, funding information (if any), and a list of references.

- MRNTI
- UDC
- Full name of the author(s) (add click on ORCID)
- Author(s) place of affiliation, city, country, email
- Article title
- Abstract
- Keyword(s)
- Introduction
- Literature review
- Research methods
- Research results
- Discussion of research results
- Conclusion • References

• Information about the authors. In the personal data of the author(s), the main author (corresponding author) is marked with an asterisk (*). The connection of each author with his/her organization is carried out using an uppercase number as shown below

F. Galym^{1*}, M. Sharipov²

1. Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, Aktobe, Republic of Kazakhstan

2. Ufa Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation, Ufa, Russian Federation Article formatting procedure.

The Interstate Classification of Scientific and Technical Information (MRNTI) for your topic can be found on the website <http://www.grnti.ru>. It is indicated in the upper left corner of the manuscript. (Left alignment, bold font, 12 font size). UDC (Universal Decimal Classification) – please check with the library bibliographer or find it on the website UDC Classifier. It is indicated in the upper left corner of the manuscript after MRNTI. (Left alignment, bold font, 12 font size).

Author(s). Following the MRNTI and UDC, the author (s)'s first name, patronymic, and last name, academic degree, academic rank, affiliation, city, and country must be indicated in a single line. The department/faculty affiliation and organization/institution must be fully abbreviated. If there are multiple authors, they decide on the order in which they are mentioned in the article and bear full responsibility for its content. The number of authors is limited to two. (Alignment: centered, font size: normal, font size: 10).

The article title is written centered in capital letters, in bold, upright font, 12-point size. It is followed by the title in two other languages, i.e., Russian and English (if the article is in Kazakh), Kazakh and English (if the article is in Russian), and Kazakh and Russian (if the article is in English). The Abstract presents the most important results of the study and their theoretical and practical significance. It outlines the essence and methods of the study, and summarizes the most important results and their significance. The Abstract should reflect a brief summary of the article, its essence, purpose, general topic of the research, and a brief description of the problem, object, and subject.

The abstract is 80-100 words long. At the end of the article, after the literature, it is written in two other languages, i.e., Russian, English (if the article is in Kazakh), Kazakh, English (if the article is in Russian), Kazakh and Russian (if the article is in English). (Alignment: justified, font size: normal, 10 font size). Key words (Түйінді сөздер/Key words) are used to search the text of the article and determine its subject area; 5-7 keywords and phrases are recommended. At the end of the article, after the abstract in two other languages, i.e., Russian, English (if the article is in Kazakh), Kazakh, English (if the article is in Russian), Kazakh and Russian (if the article is in English). (Alignment: justified, font size: normal, 10 font size). The main part contains the following structural parts (written from a paragraph, highlighted in bold)

Introduction (at least 500-800 words). The introduction notes the status of the problem being studied and its relevance. The purpose of the study is stated. The authors should introduce the problem being studied to the reader, briefly describe what is known on this topic, mention the work conducted by other authors, identify the shortcomings of previous studies, if any, i.e. provide convincing arguments to the reader for the need to conduct the study.

Literature review (300-450 words). Includes an analysis of the works of other authors and a description of their attitude to the topic and problem of publication.

Research methods (400-600 words). The object of the study and all the methods used in its implementation are described, their essence and justification for their choice are shown. The section should be written in such detail that the reader could not only independently evaluate the methodological pros and cons of this study, but also reproduce it, if desired. The scientific research methods used and their application are described. It is recommended that the section provide a clear description of the following points (separating them into separate subsections is not necessary): type of study; method of selecting study participants; measurement methodology; methods of presenting and processing data; ethical principles.

Research Results (500-700 words). Describes the main findings of the study, summarizing the factual objective data related to the research objectives. The results should be presented in the text, tables, and figures in a logical sequence based on the order of the research goals and objectives. The author(s) demonstrates the significance or novelty of the study and provides specific recommendations and constructive suggestions.

Discussion of Research Results (500-700 words). This section describes how the results obtained in this study relate to the results of similar studies conducted by other authors. Instead of simply mentioning previous studies, an attempt should be made to explain why the results obtained differ or do not differ from those obtained by other authors. The possible applications of the findings, as well as the limitations in their application, if any, are discussed. It is recommended to identify directions for further research that logically follow from the results of the present study.

Conclusion (300-500 words). A summary of the work so far, confirming the validity of the author's conclusions, and drawing conclusions about the changes in scientific knowledge based on the results obtained. Conclusions should not be abstract; they should serve to summarize the research results in a specific scientific area, outlining recommendations and opportunities for further work.

References (Әдебиеттер тізімі/Список литературы). The number of references used is at least 10 or more sources; references must be provided. In the text of the article, references are indicated in square brackets; when repeated, they are written as follows [1. – 25], the first digit indicating the number of the sources used in the order of sequential order, the second – the page number. Sources and used scientific literature (monographs, articles, theses, author's abstracts, Internet resources, etc.) are given at the end of the article in the «References» section in the order of their sequential mention in the text. The list of references should contain only those sources referenced in the text; the sources are numbered as they appear in the text. All bibliographic data must be carefully verified. At the end of the presented list of references, the numbering is given without placing a period after the number. The list should consist of 20% open-access publications from international databases, including Scopus and Web of Science, and/or foreign literature from the last 3-5 years; books, brochures, journal articles, and internet sources.

The list of references is prepared in accordance with GOST R. 7.1. – 2003 «Bibliographic entry. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation», GOST R. 7.0.100–2018 (as amended and supplemented on December 3, 2018) «Bibliographic entry. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation».

Information about the authors. It is written in a line in Kazakh, Russian and English, names, academic degree, title (if any), position, name of affiliation with the department/department, as well as the organization/institution, must be complete, without abbreviations, the name of the country, addresses of all authors of publications, including the main author in each article, E-mail, ORCID (each author).

All articles submitted to the editors are checked for plagiarism through the Antiplagiat licensing system <https://antiplagiat.ru/>. The **originality of an article** for acceptance for publication **must be at least 70%**.

Authors of the article must guarantee that they have presented a completely original work. In case of using the work and/or quotations of other authors, bibliographic references or excerpts are required. Appropriate references to the works of other authors are a mandatory requirement. Authors should cite publications that have had a decisive influence on the nature of the submitted work.

Articles are sent to the editorial office by e-mail: ooniir2021@mail.ru or by post to:

Kursantskoe shosse 1, Aktobe city, Republic of Kazakhstan, 030011, Aktobe Law Institute of MIA of RK M. Bukenbayev, OSRaEPWD (marked «an article in the Bulletin of Aktobe Law Institute of Ministry of internal affairs the of Republic Kazakhstan named after M.Bukenbayev»).
Contact: +7(702) 900-33-62.

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М. БӨКЕНБАЕВ АТЫНДАҒЫ
АҚТӨБЕ ЗАҢ ИНСТИТУТЫНЫҢ ХАБАРШЫСЫ**

ғылыми-тәжірибелік журналы
№ 4 (21) 2025

**ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО ЮРИДИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА МВД
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ИМЕНИ М. БУКЕНБАЕВА**

научно-практический журнал
№ 4 (21) 2025

**BULLETIN OF THE AKTOBE LAW INSTITUTE OF THE MINISTRY
OF INTERNAL AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
NAMED AFTER M. BUKENBAYEV**

scientific and practical journal
№ 4 (21) 2025

Ответственный секретарь
Компьютерный набор и верстка

А.А. Алимпиев
С.Б. Нуржанов

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации
и общественного развития Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № KZ94VPY00022587 от 23 апреля 2020 года.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях,

несут авторы.

Сдано в набор 01.12. 2025 г.

Подписано в печать 20 декабря 2025 г.

Формат А4. Бумага офсетная.

Печать на ризографе.

Тираж 200 экз.

Отпечатано в типографии Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан
имени М. Букенбаева, Курсантское шоссе 1